

**МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“ДЕРЖАВНИЙ АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”**

На правах рукопису

БУЛУЙ Олексій Григорович

УДК 338.43:631.115.8

**ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ**

**Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(економіка сільського господарства і АПК)**

**ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

**Науковий керівник –
Суліменко Лариса Антонівна
кандидат економічних наук, доцент**

Житомир – 2007

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КООПЕРАЦІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	10
1.1. Теоретичні основи функціонування підприємств кооперативного типу	10
1.2. Сутність кооперативних форм ведення бізнесу та їх характерні особливості	20
1.3. Особливості розвитку кооперативних форм господарської діяльності на сучасному етапі	39
1.4. Методичні підходи до оцінки економічної ефективності діяльності сільськогосподарських кооперативів.....	52
Висновки до розділу 1	68
РОЗДІЛ 2 ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ В УМОВАХ РИНКУ	71
2.1. Соціально-економічна необхідність кооперації в сільському господарстві Житомирської області.....	71
2.2. Аналіз господарської діяльності виробничих кооперативів Житомирської області.....	83
2.3. Місце і роль сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в агробізнесі Житомирської області	107
Висновки до розділу 2	127
РОЗДІЛ 3 ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ	131
3.1. Перспективи розвитку та шляхи підвищення економічної ефективності виробничих кооперативів Житомирської області	131
3.2. Ефективне використання внутрішніх чинників – головна умова раціонального функціонування кооперативів	141
3.3. Зовнішні фактори та їх вплив на ефективність діяльності сільськогосподарських кооперативних формувань	155
3.4. Моніторинг діяльності сільськогосподарських кооперативів ..	166
Висновки до розділу 3	180
ВИСНОВКИ	184
ДОДАТКИ	187
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	213

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Важливою складовою ринкових перетворень аграрного сектора економіки України є становлення та розвиток сільськогосподарської кооперації. На пореформеному етапі спостерігається активізація діяльності кооперативних формувань, що зумовлено усвідомленням об'єктивної необхідності консолідації зусиль аграрних товаровиробників, а також підвищенням ролі кооперативних організацій в сучасному агробізнесі. Сільськогосподарські кооперативи як підприємства особливого типу мають подвійну економічну природу, оскільки їх місія полягає у задоволенні не тільки економічних, але й соціальних інтересів своїх членів.

Проте кооперативи ще не забезпечують достатньо високих результатів господарювання внаслідок дії ряду об'єктивних та суб'єктивних чинників. Саме тому нагальною є потреба ідентифікації таких чинників в оцінці впливу на ефективність діяльності кооперативів та пошуку можливих резервів її підвищення. Крім того, економічна природа сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів вимагає особливого підходу до визначення економічної ефективності їх діяльності, оскільки відповідно до Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” вони визнаються неприбутковими організаціями. Вирішення зазначених питань дозволить доповнити теоретичні та практичні основи підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських кооперативів. Це й зумовило вибір теми дисертаційної роботи.

Теоретичним питанням розвитку та особливостей діяльності кооперативів присвячено наукові праці класиків кооперативної думки – М. Туган-Барановського, О. Чаянова, М. Кондратьєва, Б. Мартоса, Є. Храпливого, І. Витановича та ін.

Дослідження сучасних теоретичних та практичних проблем кооперації знайшли відображення у працях вітчизняних вчених економістів-аграрників: П. Березівського, І. Бурачека, Ф. Горбоноса, В. Зіновчука, П. Канінського, О. Крисального, М. Маліка, Л. Молдаван, П. Саблука, Ю. Ушкаренко, Г. Черевка, В. Юрчишина, а також російських – І. Буздалова, О. Серової та ін.

Водночас складність та багатогранність питань, пов'язаних із визначенням економічної ефективності діяльності сільськогосподарських кооперативів, особливо обслуговуючих, вивчення впливу чинників на ефективність їх діяльності, удосконалення механізму господарювання кооперативних підприємств зумовлює проведення окремого дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Державного вищого навчального закладу “Державний агроекологічний університет” за темою: “Розробити і обґрунтувати стратегічні напрями та пріоритети пореформеного розвитку аграрного сектора Північно-Західного регіону України” (номер державної реєстрації 0104U008697).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у розробці теоретико-методичних засад та практичних рекомендацій щодо забезпечення економічної ефективності функціонування сільськогосподарських виробничих та обслуговуючих кооперативів.

Відповідно до поставленої мети в роботі вирішувались такі завдання:

- уточнити понятійний апарат проблеми дослідження, зокрема соціально-економічний аспект категорії “кооперація” в контексті розвитку агробізнесу;
- поглибити економічний зміст категорії “ефективність діяльності сільськогосподарського кооперативу” та визначити її показники;
- охарактеризувати особливості забезпечення ефективного господарювання сільськогосподарських кооперативів на пореформеному етапі;
- визначити місце, роль та економічну ефективність діяльності виробничих та обслуговуючих кооперативів, а також проблеми їх функціонування;
- обґрунтувати шляхи підвищення економічної ефективності діяльності сільськогосподарських кооперативів в світлі їх адаптації до внутрішніх та зовнішніх факторів впливу;

- запропонувати методику визначення економічної ефективності діяльності сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу;
- розробити економіко-математичну модель забезпечення ефективного господарювання обслуговуючого кооперативу шляхом оптимізації обсягів послуг.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення економічної ефективності господарської діяльності кооперативних підприємств в аграрному секторі.

Предметом дослідження визначено сукупність теоретичних, методичних і практичних аспектів підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських виробничих та обслуговуючих кооперативів.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є *діалектичний підхід* пізнання до економічних явищ і процесів, згідно з яким всі об'єкти розглядаються в постійному розвитку, зміні та вдосконаленні виробничих відносин. На основі *системного аналізу* кооперація розглядається як сукупність взаємоузгоджених та синхронно діючих економічних, організаційних та соціальних складових, що забезпечують досягнення синергетичного ефекту.

За допомогою *абстрактно-логічного методу* висунуто наукову гіпотезу, уточнено розуміння сутності поняття “кооперація”, визначено її роль та місце у розвитку аграрних підприємств і сільських територій, здійснено теоретичне узагальнення і формулювання висновків. При аналізі кількісних та якісних показників ефективності господарювання виробничих та обслуговуючих кооперативів застосовано *економіко-статистичний метод*, зокрема його прийоми: *порівняння* (зіставлення фактичних даних звітного року з даними за попередні роки), *середніх і відносних величин* (підтвердження суттєвості відмінностей між основними показниками підприємств різних організаційно-правових форм), *кореляційно-регресійного аналізу* (оцінка впливу факторів на ефективність діяльності кооперативів), *рядів динаміки* (відстеження зміни у часі показників ефективності діяльності кооперативів), *групування* (виокремлення груп господарств за ознаками розміру, організаційно-правової форми господарювання), *графічного методу*

(наочне зображення отриманих результатів), *дискримінантного аналізу* (класифікація сукупності господарств за основними економічними показниками).

Економіко-математичний метод використовувався для обґрунтування оптимального плану виробництва та надання послуг, визначення економічної ефективності діяльності обслуговуючих кооперативів і кількісної оцінки впливу чинників на результативність бізнесу. При плануванні економічних процесів розвитку сільськогосподарських кооперативів застосовувався *розрахунково-конструктивний метод*, за допомогою якого здійснено розробку альтернативних варіантів програм розвитку, їх оцінку з наступним вибором найкращого з них.

Інформаційними джерелами дослідження були відповідні Закони України, Укази Президента України, матеріали Державного комітету статистики України та Головного управління статистики в Житомирській області, матеріали моніторингу Міністерства аграрної політики України та Головного управління агропромислового розвитку Житомирської облдержадміністрації, результати особистих спостережень автора, нормативно-довідкова література, первинна документація сільськогосподарських кооперативів, наукові публікації, інформація із всесвітньої комп'ютерної мережі "Інтернет".

Наукова новизна одержаних результатів. Найбільш важливими результатами досліджень, що характеризують їх новизну, розкривають зміст дисертації та виносяться на захист, є такі:

вперше:

- запропоновано визначати економічну ефективність діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на основі теорії виробничих можливостей з використанням оптимізаційної моделі, яка одночасно враховує основні фактори виробництва та економічну природу даного типу підприємства, забезпечуючи уникнення прямого використання прибутку в обчисленні показників ефективності;

уточнено:

- зміст поняття “кооперація”, яке слід розглядати в трьох площинах:
1) як систему ведення господарства, що передбачає взаємодопомогу сільськогосподарських товаровиробників для задоволення їх економічних потреб; 2) як організаційно-правову форму підприємства особливого типу; 3) як спосіб раціонального поєднання всіх складових виробництва сільськогосподарської продукції та відповідних маркетингових ланцюгів, що передбачає досягнення синергетичного ефекту за рахунок спільної діяльності учасників об’єднання;
- сутність поняття “ефективність діяльності сільськогосподарського кооперативу”, що передбачає не лише співставлення результатів із витратами, але і максимально продуктивне використання економічного потенціалу кооперативу (максимум послуг за певного обсягу ресурсів чи мінімум витрат на заданий обсяг виробництва);

дістали подальшого розвитку:

- пропозиції щодо підвищення економічної ефективності діяльності виробничих кооперативів за рахунок економії ресурсів та зниження виробничих витрат, посилення ролі маркетингової діяльності, мотивації праці, оновлення основних засобів та оптимізації їх структури та ін.;
- обґрунтування особливостей забезпечення економічної ефективності діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з врахуванням міри впливу основних чинників на результати господарювання, зокрема поліпшення використання виробничого потенціалу та оптимальне поєднання виробничих ресурсів за критерієм мінімізації витрат;
- визначення основних причин, що стримують розвиток обслуговуючих кооперативів, зокрема відсутність досвіду управління діяльністю кооперативами, недосконалість правового поля їх функціонування, нерозуміння сільгосптоваровиробниками принципів кооперації, її можливостей і переваг, відсутність

стартового капіталу, проблеми визначення та реалізації маркетингової стратегії розвитку;

- пропозиції щодо оптимізації обсягів послуг обслуговуючого кооперативу на основі раціонального їх поєднання для забезпечення максимально можливого задоволення потреб членів кооперативу з дотриманням вимог щодо обмеження послуг, наданих стороннім особам.

Практичне значення одержаних результатів полягає у сприянні стабільному та ефективному розвитку сільськогосподарських виробничих та обслуговуючих кооперативів Житомирської області. Результати наукових досліджень використовуються при проведенні моніторингу діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Житомирської області, виявленні неефективно працюючих підприємств та розробці рекомендацій щодо усунення дії негативних факторів (довідка Головного управління агропромислового розвитку Житомирської облдержадміністрації №2367/3 від 17.09.07 р.). Розробки автора рекомендовано до впровадження у частині поширення досвіду кооперативних форм організації бізнесу в аграрній сфері та використання відносних показників економічної, технічної та аллокативної ефективності при визначенні резервів зниження витрат та покращання фінансово-економічного стану кооперативних підприємств (довідка Головного управління економіки Житомирської обласної державної адміністрації №1/1185 від 26.07.07 р.). Результати представленого дослідження знайшли практичне застосування у забезпеченні ефективного функціонування сільськогосподарських кооперативів в окремих районах області (довідка Управління агропромислового розвитку Черняхівської районної державної адміністрації №296/3 від 29.06.07 р.).

Рекомендації щодо науково обґрунтованого поєднання видів діяльності на основі використання економіко-математичної моделі прийнято до впровадження і застосовуються при плануванні господарської діяльності обслуговуючим кооперативом “Злагода” Житомирського району Житомирської області (довідка №39 від 20.05.07 р.).

Теоретичні узагальнення, а також практичні аспекти створення, розвитку і діяльності сільськогосподарських кооперативів, методичні засади визначення результатів та ефективності їх діяльності використовуються при викладанні дисциплін “Сільськогосподарська кооперація” та “Економіка і організація аграрного сервісу” студентам економічних спеціальностей Державного вищого навчального закладу “Державний агроекологічний університет” (довідка №739 від 20.08.07 р.).

Особистий внесок здобувача. Основні наукові положення, які виносяться на захист, отримані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, автором дисертаційної роботи використано лише ті ідеї та положення, що є результатом особистих досліджень здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати, викладені в дисертації, доповідались і дістали схвальну оцінку на Міжнародній науково-теоретичній конференції “Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці” (м. Житомир, 2005 р.), Міжнародних науково-практичних конференціях “Актуальні питання економіки і менеджменту на сучасному етапі” (м. Суми, 2006 р.) та “Актуальні проблеми розвитку кооперації в ринкових умовах” (м. Херсон, 2007 р.), Міжнародному симпозіумі “Роль соціального капіталу та локальних ініціатив у забезпеченні сільського розвитку” (м. Житомир, 2007 р.), міжфакультетських науково-практичних конференціях молодих вчених ДВНЗ “Державний агроекологічний університет” “Формування стратегії регіонального АПК” (м. Житомир, 2005, 2006, 2007 рр.).

Публікації. Основні результати дисертації викладено в 9 наукових працях, з яких 5 статей у наукових фахових виданнях. Загальний обсяг праць становить 3,44 д.а., в т.ч. у фахових виданнях – 1,89 д.а., з них особисто автора – 1,63 д.а.

Обсяг і структура дисертації. Робота викладена на 186 сторінках комп’ютерного тексту. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (172 найменування) та 8 додатків, включає 32 таблиці та 22 рисунки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КООПЕРАЦІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Теоретичні основи функціонування підприємств кооперативного типу

Останніми роками в агробізнесі України виникли досить складні проблеми, вирішення яких лежить поза можливостями окремих, розрізнено діючих сільськогосподарських товаровиробників. Такий стан пов'язаний з об'єктивними і суб'єктивними факторами, серед яких перебудова всього господарського механізму держави, розвиток приватного бізнесу, відхід держави від функцій забезпечення засобами виробництва сільськогосподарських підприємств та відсутність державного замовлення продукції з метою створення умов, які б дали можливість ринковому механізму самостійно, без втручання із зовні, сформувати найоптимальнішу структуру розподілу природних ресурсів.

Поступово заготівельно-збутові функції та матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств перебрали на себе посередницькі структури, короткострокові інтереси яких не завжди співпадали з інтересами виробників сільськогосподарської продукції. Через відносно невеликий контроль сфери постачання та збуту посилювалась їх залежність від торгового капіталу [1, с. 112].

Виходом із ситуації може бути контроль сфери постачання і збуту виготовленої сільськогосподарської продукції її виробниками. Цього можна досягти кількома шляхами, але який би шлях не обрали підприємства агропромислового комплексу, – перевага буде віддана найпростішому, найбільш зрозумілому в організаційному плані, найдешевшому, найбільш

економному та прогнозованому в економічному і найбільш справедливому в соціальному плані.

Перший шлях – формування та утримання власних служб постачання і збуту продукції, а також переробних підприємств. Проте, це не завжди може бути вигідно з економічної точки зору через проблеми концентрації необхідно капіталу в межах одного підприємства. Навіть якщо і вдасться сформувати підприємство потрібного комплексу все таки об'єднати всіх дрібних виробників буде неможливо, а отже для них проблеми залишатимуться. Крім цього, існують оптимальні розміри сільськогосподарського виробництва, і більше за розмірами виробництво не означає, що воно результативніше та ефективніше. Можливості такого підходу завжди обмежені рамками лише одного підприємства, яке б велике воно не було.

Другий шлях – це шлях пошуку можливостей ділового спілкування з ринковими посередниками, які б надавали допомогу або навіть виконували згадані господарські функції. Проте сподіватись на справедливість таких партнерів при умові, що залежність від посередників є дуже великою та спрогнозувати їх поведінку у майбутньому є складним завданням. Справа в тім, що створювати прибуток в посередницькому бізнесі значно легше і менш ризиковано, ніж безпосередньо у сільськогосподарському виробництві.

Третій, і мабуть єдино прийнятний шлях виходу із ситуації, яка склалася в сільському господарстві, – шлях об'єднання зусиль виробників на кооперативних засадах. Перспективність цього напрямку пояснюється досвідом світової спільноти у вирішенні недоліків ринкової економіки та мотиваційним механізмом колективних дій [2, с. 13].

Такий мотиваційний механізм групових дій можна розглядати у двох аспектах. З економічної точки зору об'єднання зусиль під деяким організаційним утворенням може дати його членам певні економічні переваги від участі у спільних, скоординованих діях у вигляді додаткового прибутку, заощаджень на більш дешевій сировині, техніці чи послугах або

взагалі отримання необхідних послуг, які до цього були недосяжні. А з іншого боку – це сприятиме соціальному розвитку сільських територіальних громад, вирішуватиме, в певній мірі, проблеми безробіття на селі, розвитку інфраструктури, надання необхідних послуг тощо.

Сконцентруємо увагу на економічних чинниках об'єднання юридичних та фізичних осіб в колективні організації. Дослідження свідчать про те, що переслідування соціальних цілей, благ є бажаною і необхідною, але не вирішальною умовою кооперації. Тоді як економічні чинники, навпаки, є життєво необхідними [3, с. 109]. І лише поєднання обох факторів робить кооперативні підприємства – підприємствами особливого спрямування, підприємствами, які не схожі на будь-які інші.

Для розуміння та розкриття суті кооперативних організацій потрібно розглянути мотиваційний механізм об'єднання товаровиробників. Але для цього варто було б визначитися із початковим розумінням кооперативної організації. Кооперативом є певне об'єднання товаровиробників для спільного досягнення цілей, пов'язаних з їх професійною діяльністю, яких вони не в змозі досягти поодинож.

Слід мати на увазі, що кооперативні організації – це добровільні організації і товаровиробник свідомо чи інтуїтивно не приєднуватиметься до них (якими логічними вони не були б), доки не переконається, що вигоди від цього будуть більшими, ніж понесені витрати [4, с. 19]. Думаючи, в першу чергу, про можливість максимального задоволення своїх власних потреб, він бачить доцільність в об'єднанні та виконанні певних операцій спільними зусиллями, досягаючи таким чином певної економії для себе чи отримання інших додаткових послуг за ту ж саму ціну. Академік І. Буздалов, очевидно, мав на увазі те ж саме, коли писав, що головною рушійною силою системи матеріального виробництва є особистий інтерес [5, с. 5].

Американський дослідник та фахівець з питань діяльності різноманітних громадських асоціацій О. Мансур відмічав що: "...логіка об'єднання в товариства полягає в тому, що добровільне об'єднання,

наприклад, може бути обґрунтоване як таке, що втілює деяку ціль (тобто яке задовольняє попит, зацікавленість, регулює потребу) для певної групи людей, яких вони не змогли б чи не змогли б так добре здійснити в сучасних умовах поодиноці [6, с. 18]. Цей попит чи зацікавленість забезпечує виникнення спонукальних мотивів для створення і підтримки добровільних організацій”. Подібні твердження, що організації існують для вирішення спільних проблем відстоював і М. Білий [7, с. 101].

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що об’єднують людей спільні цілі, інтереси. В сучасних умовах це можна інтерпретувати, як реакцію на ускладнення навколишнього оточення, середовища. Таким чином, групові дії сільськогосподарських товаровиробників є логічною реакцією на ускладнення ринкової ситуації. Мета групових дій – пошук ефективних механізмів захисту різноманітних інтересів товаровиробників шляхом формування організаційних утворень певного функціонального призначення. Задоволення ж економічних інтересів реалізується в першу чергу підприємствами та господарствами [7, с. 101]. Тому кооперація є не тільки їх інституційним оформленням, а може розглядатися значно ширше – як ідеологія виживання і ефективного функціонування сільськогосподарських товаровиробників за ринкових умов [8, с. 4].

Можливості індивідуального виробника-власника, тим більше дрібного і середнього, реалізуються з найбільшим ефектом саме у різних формах спільної діяльності. Такою унікальною формою є кооперативна, що дозволяє індивідуальному виробникові максимально використовувати свої ресурси й мати додаткову вигоду від спільно здійснюваних операцій на різних стадіях процесу відтворення. Особливе місце в кооперативній системі займає сільськогосподарська кооперація, послідовне використання принципів якої може зіграти дуже важливу роль у подоланні нинішньої аграрної кризи й подальшому розвитку сільського господарства.

На перший погляд здається, що при кооперуванні домінує загальний, колективний інтерес. Але такі думки суперечливі. Вступаючи в кооператив,

кожен індивід переслідує ціль насамперед задовольнити свій особистий інтерес незалежно від того, про який кооператив йде мова. Колективний інтерес у кооперативі щодо цих позицій є, безперечно, важливим, але вторинним, похідним [5, с. 17]. Саме таке положення виступає базисом кооперації, мотиваційним механізмом об'єднання виробників.

Кооператив нічим суттєвим не відрізняється від інших товариств, але характерним для кооперативу є здатність досягнути спільно того, чого не можна досягти поодиноці. Ці слова відомого теоретика В. Кінга привів у своїй книзі К. Пажитнов [9, с. 25]. Можливо це і є тією передумовою, яка спричиняє створення кооперативу. А вже з часом такий кооператив починає виконувати й інші функції.

Ця закономірність визначає один із трьох можливих та найбільш оптимальних шляхів вирішення проблеми поєднання виробничої і ринкової діяльності, за допомогою якої виробники сільськогосподарської продукції можуть стати рівноправними та конкурентоспроможними учасниками ринкових відносин. Вертикальна інтеграція в агробізнесі, тобто об'єднання зусиль сільськогосподарських виробників з метою просування у суміжні із сільськогосподарським виробництвом сфери діяльності для забезпечення контролю за рухом створеної у власному господарстві продукції й отримання від цього відповідного зиску забезпечує для них гармонізацію виробничої та ринкової діяльності, а також необхідною інформацією про кон'юнктурні зміни на ринку. Головна мета таких групових дій сільськогосподарських товаровиробників в ринкових умовах – протистояння посередницькому бізнесу [2, с. 13].

Отже, об'єднання виробників покликані сприяти покращанню добробуту їх членів. Але справедливим буде і наявність певних витрат на забезпечення діяльності таких організацій. Тому можна зробити висновок: якщо існує така кількість колективного блага, яку можна одержати при досить низьких витратах (у порівнянні з вигодами, отриманими від його придбання), то є доцільність створення відповідної організації.

Ще одним аргументом на користь об'єднання виробників аграрної продукції є теорія диференціальних стимулів [10, с. 16]. Суть її полягає в тому, що у сільськогосподарському виробництві різні механічні, біологічні і економічні процеси й операції мають свої оптимальні режими та розміри. При цьому оптимальний розмір сільськогосподарського виробничого підприємства зовсім не відповідає оптимальному розміру підприємства, що переробляє сільськогосподарську сировину чи реалізує готову продукцію. Тому об'єктивно постає питання об'єднання зусиль агровиробників.

Звичайно, крупномасштабне виробництво має переваги над дрібним, проте і у ряді випадків малий бізнес має переваги над великомасштабним. Як зазначає О. Чаянов, оптимум у даному випадку слід шукати там, де має місце мінімальний рівень собівартості одиниці продукції, тобто де на одиницю витрат одержують максимум продукції [11, с. 5]. Реалізувати переваги великого та малого бізнесу можна шляхом передачі частини функцій технологічного процесу виробництва продукції організаціям, що можуть виконувати їх більш ефективно, тобто агрокооперативам.

Крім економічної вигоди від спільного використання машин, засобів транспорту, спільного збуту, переробки і т.д., О. Чаянов неодноразово наголошував, що переваги селянської кооперації в тому, що вона стимулює нововведення та має прогресивне значення, тому що учасники змушені підтягувати своє господарство до більш високого технічного і технологічного рівня, відповідно до вимог кооперації [12, с. 16].

На думку багатьох вчених, світова спільнота вже знайшла універсальний спосіб уникнення протиріч між оптимальністю сільськогосподарського виробництва, з одного боку, та переробного підприємства – з іншого. Аргументуючи це, О. Чаянов відмічав можливість досить легко, не порушуючи роботи решти частин господарства і не руйнуючи трудового сімейного господарства, виділити окремі роботи і поєднати їх спільно із сусідами в одну загальну справу [11, с. 6]. Дійсно, такі процеси, технічні чи економічні, можуть бути виділені з конкретних

господарств для об'єднання їх з аналогічними процесами в інших через кооперативний устрій.

Можливості впровадження нових технологій, технічного оснащення й організації виробництва на основі прогресивних технологій, в першу чергу, проявляються за умов великомасштабного господарювання. Навіть ті прихильники концепції “стійкого дрібного селянського господарства”, серед яких був М. Туган-Барановський, пов'язували суспільний прогрес із розвитком науки, техніки й застосуванням їхніх досягнень у виробництві, шукали шляхи забезпечення технікою дрібного господарства [13, с. 313]. Звідси – підвищений інтерес до селянської збутової постачальницької кооперації. М. Туган-Барановський бачив у ній єдине вдале об'єднання, що зберігає стійкість селянського класу й прогресу.

Оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств відрізняються від оптимальних розмірів підприємств роздрібної торгівлі, переробних підприємств, якщо критерієм такої оптимальності є мінімум витрат на одиницю продукції. Отже, найраціональнішим і найбільш досконалим методом рішення таких протиріч може бути вертикальна інтеграція сільського господарства зі сферами, які залежні від нього. В таких інтеграційних процесах виграють не лише виробники аграрної продукції, отримавши можливість стабільного збуту, більш вигідні умови переробки своєї продукції, а й переробні підприємства, через налагодження менш ризикованих каналів постачання сировини та можливості контролю її якості [14, с 7].

Отже, можна вважати, що кооператив – це, насамперед, спілка господарств, і господарства, які входять до такої спілки, не втрачають свого значення і форми. В кооперативах об'єднується в спільну діяльність лише частина функцій, саме та частина, де велике господарство має переваги над дрібним [15, с. 97]. Тому сільськогосподарський кооператив є продовженням виробничого циклу і, відповідно, доповненням до самостійного селянського господарства.

Необхідність кооперування в сьгоднішніх умовах диктується принаймні двома умовами. По-перше, нині домогосподарства, виступаючи основними виробниками сільськогосподарської продукції в області та в Україні, відчують нагальну потребу у збуті надлишків своєї продукції, особливо у тих районах, що знаходяться на значній віддалі від місць її споживання. Багато таких домогосподарств перетворюються на високотоварні, проте ефективний збут продукції для них стає ще більш актуальним. І по-друге, створені при реформуванні на базі колишніх колективних сільськогосподарських підприємств два-три самостійні підприємства різної організаційно-правової форми відчують потребу у кооперуванні для ефективного спільного використання розподілених майнових об'єктів. Щодо останнього, то на думку В. Пуліма, необхідність їх взаємодії і кооперування зумовлюється багатьма причинами, основними з яких є:

- збереження зв'язків з постачання продукції та одержання послуг;
- спільне використання виробничої інфраструктури господарства, що реорганізоване;
- користування послугами найбільш кваліфікованих спеціалістів [16].

Дослідження, проведені Всеросійським НДІ економіки, праці та управління в сільському господарстві щодо реформування підприємств та організацій в АПК, дозволяють зробити такі висновки:

- основоположним та визначальним фактором ефективності є економічні перетворення на макроекономічному рівні агропромислового комплексу;
- ефективність виробництва, незалежно від форми власності, в крупних сільськогосподарських підприємствах щодо дрібних агроформувань вища;
- для підвищення ефективності виробництва та кращого задоволення господарських і фінансово-економічних потреб сільськогосподарського виробництва, особливо в умовах економічної кризи, необхідно об'єднувати земельні, матеріальні, фінансові та трудові ресурси.

Отже, у відповідності з цими положеннями В. Фролов зробив висновок, що основний шлях до стабілізації і розвитку агропромислового комплексу повинен проходити через відродження та розвиток сільськогосподарської кооперації [17, с. 32].

На думку професора В. Зіновчука, створення кооперативних форм господарювання дозволяє виробникам сільськогосподарської продукції отримати низку переваг, серед яких:

1) вигода від участі у великих за обсягом ділових операціях. Бізнес великого масштабу надає фермерам деякі очевидні переваги. Наприклад, постійні витрати на управління можуть бути розподіленими на більший обсяг операцій; використання потужніших машин зменшує витрати праці і пального на одиницю реалізованої продукції або придбаного товару; більші за розмірами об'єми сховищ зменшують витрати на одиницю продукції, що там зберігається, тощо. Приєднання до великих за обсягом ділових операцій дозволяє фермерам уникнути конкуренції, що також є безпосередньою вигодою від кооперації;

2) можливості отримувати прибуток не тільки від виробництва. Завдяки участі у вертикальній інтеграції кожна подальша стадія руху продукції, що отримує форму товару, здатна забезпечити товаровиробникам більшу віддачу від вкладеного капіталу;

3) вихід на ринки (в тому числі міжнародні) збуту, постачання і послуг. Кооперативний маркетинговий канал є найнадійніший і найсприятливіший, оскільки контролюється самими ж фермерами. Це має виключне значення, особливо для маркетингу продукції, що швидко псується (молоко, овочі, фрукти тощо). Навіть незначна ринкова дестабілізація у їх маркетингових каналах призводить до значних збитків;

4) переваги від координації дій. Кооперативи дають змогу фермерам координувати постачання своїх господарств, виробництво і маркетинг виробленої продукції. Окрім ринкових переваг від координації дій важливе значення має узгодження роботи переробних підприємств з надходженням

сировини. Це дозволяє кооперативним переробним підприємствам ефективно використовувати свої виробничі потужності, працювати з мінімальними витратами;

5) поділ ризику. Подолання індивідуальної невизначеності для кожного окремого товаровиробника шляхом поділу ризику серед членів групи собі подібних агентів ринкових відносин є для них важливим мотивом створення кооперативів або приєднання до вже існуючих;

б) отримання ринкової влади. Участь у кооперативному бізнесі забезпечує більшу економічну владу у маркетинговому каналі просування продукції, тобто певного контролю ситуації на ринку [18, с. 97-99].

Таким чином, кооперативний рух став важливою й активною частиною економічної реформи і відкриває широкий простір для демократизації господарської діяльності та переходу до ринкової економіки. Здійснюється активний пошук більш прогресивних форм кооперації, що відповідають сучасному рівню розвитку продуктивних сил. Водночас переглядаються старі точки зору на поняття кооперації [19, с. 25].

Кооперація – це рушійна сила підвищення продуктивності праці в сільському господарстві та суміжних галузях промисловості завдяки тому, що вона базуються на індивідуальній виробничій діяльності та особистій ініціативності, з одного боку, і на об'єднанні виробників для спільної заготівлі та переробки, а також реалізації продукції на національному та міжнародному ринках – з іншого. Можна навіть сказати, що організація кооперативів є найбільш швидким шляхом використання “переваг масштабності”, необхідних в сучасній економіці, який забезпечує високу вихідну продуктивність.

Посилюючи позицію виробників у переговорах з зовнішніми посередниками та надаючи їм можливість контролювати додаткові види діяльності з високою доданою вартістю, кооперативи збільшують доходи виробників, особливо в сільській зоні. З огляду на це, вони являють собою один з найбільш важливих факторів для виходу з кризи та подальшого

розвитку сільського господарства. Цей аспект є найбільш очевидним у заходах, що мають на меті створення кооперативів.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що мотивами до об'єднання людей в різноманітні товариства є наявність загальної для всіх мети і бачення можливостей її спільного досягнення. Більше того, складність і багатогранність таких потреб робить неможливим чи недостатньо ефективним їх задоволення поодино. Коло таких потреб досить широке – від потреби в спілкуванні до спільних дій, що можуть навіть зашкодити іншим учасникам. Не виключені також випадки, коли індивіди об'єднуються в групи лише за окремими соціальними переконаннями, які не потребують спільної діяльності.

Зовсім інші спонукальні мотиви змушують працівників об'єднуватись у різноманітні кооперативні організації. Кооперативна спілка є підприємством особливої форми і на перше місце вносить досягнення економічного ефекту. Крім економічного ефекту від застосування спільної праці, результатом чого є зростання добробуту членів співтовариства, необхідно враховувати також і соціальний ефект. Підприємства, власниками яких виступають його ж трудівники, більше зацікавлені в розвитку соціальної інфраструктури територіальної громади, що є характерною ознакою лише кооперативних підприємств.

1.2. Сутність кооперативних форм ведення бізнесу та їх характерні особливості

Кооперація виникла і розвивалась одночасно з трудовою діяльністю людини і своїм корінням проникає глибоко в історію людського суспільства. Потреба в співпраці, взаємодопомозі, в спільних зусиллях завжди була притаманна людям. Проте кооперація як суспільна форма організації, що об'єднує людей в різні асоціації і групи, могла виникнути лише на певному

історичному етапі суспільного розвитку. Такого роду кооперація отримала широке поширення в середині XIX ст., тобто в епоху Відродження.

Слово кооперація з латинської “cooperatio” означає співробітництво [20, с. 117; 21, с. 170]. В основі кооперації лежать погоджені дії і досягнення спільних цілей на основі взаємної вигоди. Проте таке тлумачення є дуже загальним, оскільки не охоплює всіх смислових відтінків терміну “кооперація”, який зазвичай вживають щонайменше у двох значеннях:

- по-перше, це форма організації праці, при якій певна кількість осіб бере участь в одному й тому ж або різних, але пов’язаних між собою процесах праці (кооперація праці);
- по-друге, це організаційно оформлені самодіяльні добровільні колективні об’єднання працівників, дрібних виробників (в т. ч. селян) та сільськогосподарських підприємств, створених для досягнення спільних цілей в різних галузях економічної діяльності.

В економічній енциклопедії кооперація ідентифікується як добровільне колективне об’єднання власності (різних об’єктів і форм) та/або праці для досягнення спільних цілей у різних сферах господарської діяльності [22, с. 75].

В загальному вигляді, вважає І. Буздалов, кооперація включає в себе всю сукупність фізичних і юридичних осіб, що добровільно, на пайовій основі об’єднали належні їм ресурси для реалізації своїх господарських інтересів і в той же час для досягнення загальних цілей [5, с. 10].

В Законі України “Про кооперацію” зазначено, що кооператив – це юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об’єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування [23, ст. 1].

Законодавство про сільськогосподарську кооперацію визначає кооперативом юридичну особу, створену сільськогосподарськими товаровиробниками. Причому виробничий кооператив може бути утворений лише фізичними особами для спільної виробничої діяльності або іншої

господарської діяльності з метою отримання прибутку на засадах їх обов'язкової трудової участі. Щодо обслуговуючих кооперативів, то підкреслюється, що вони створюються для надання послуг переважно членам кооперативу та іншим особам в певних межах з метою провадження їх сільськогосподарської діяльності [24, ст. 1; 2].

В даний час кооперативне підприємництво регулюється низкою прийнятих Верховною Радою України законів про підприємницьку та кооперативну діяльність [25; 23; 26]. На основі системного підходу до аналізу нормативно-правових актів з питань регулювання кооперативної діяльності, кооператив можна охарактеризувати як суспільну організацію громадян, які добровільно об'єдналися для спільної господарської та іншої діяльності на основі належного їм на правах власності, орендованого або наданого в безоплатне користування майна, самостійності, самоврядування і самофінансування, а також матеріальної заінтересованості членів кооперативу та якнайповнішого поєднання їхніх інтересів з інтересами колективу і суспільства.

З цього визначення випливає, що майно кооперативу може формуватися за рахунок: а) грошових або матеріальних внесків членів кооперативу; б) доходів від виробничої діяльності; в) переданого в безкоштовне користування державного майна; г) орендованого обладнання; д) продажу акцій.

Оскільки таке соціально-економічне явище, як кооперація знаходить своє конкретне організаційне вираження у різноманітних кооперативних формах організації праці, особливості цих підприємств слід розглянути відносно інших типів підприємницьких структур. Тому, щоб дати точне визначення явищу “кооперація” та категорії “кооператив” варто спочатку встановити ті основні ознаки, які характеризують кооператив, відрізняючи його від інших організаційних структур.

Не дивлячись на багато спільних цілей, існує велика кількість різноманітних організаційних типів підприємницьких структур. Таке питання потрібно розглядати у способах досягнення цих цілей та користування

перевагами від діяльності організації [27, с. 135]. Наприклад, власником підприємства, а отже і кінцевих результатів його діяльності може бути одна особа-власник (одноосібний власник), кілька осіб-власників (товариство), всі працівники підприємства чи його клієнти-власники (підприємства кооперативного типу) та багато власників (підприємства акціонерного типу). Останні два мають багато спільного, оскільки і кооперативні підприємства, і акціонерні товариства є підприємствами корпоративного типу організацій (рис. 1.1). Окрім цих відмінностей шляхи та засоби реалізації поставлених завдань також можуть дуже відрізнятись.

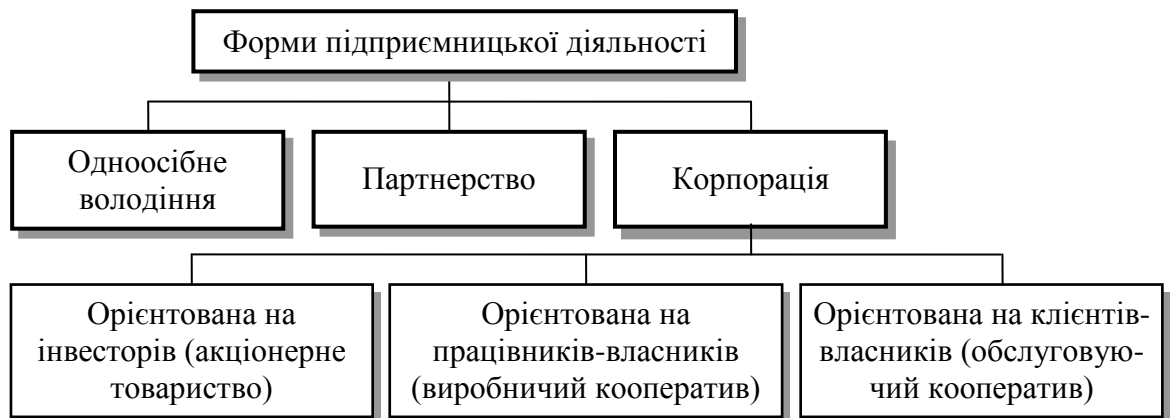

Рис. 1.1. Місце кооперативів серед інших форм підприємницької діяльності
Джерело: адаптовано [2, с. 37].

Застосування кооперативної ідеї в сільському господарстві можливе у двох площинах: у сфері безпосереднього виробництва сільськогосподарської продукції та у пов'язаних з ним сферах діяльності (зберігання, переробки виробленої продукції, збуту, матеріально-технічного забезпечення, виробничого обслуговування тощо) [28, с. 56]. Отже, в залежності від призначення та принципів взаємозв'язку між клієнтами-власниками:

1) одні кооперативи мають на меті об'єднання виробників для спільного виробництва сільськогосподарської продукції та використання виробничих потужностей;

2) інші кооперативи мають на меті проведення спільних операцій на ринку: реалізація продукції своїх членів та закупівля засобів виробництва.

Об'єднавши виробників, кооператив у змозі продати чи закупити більші партії товарів, що забезпечує йому переваги на ринку (рис. 1.2).

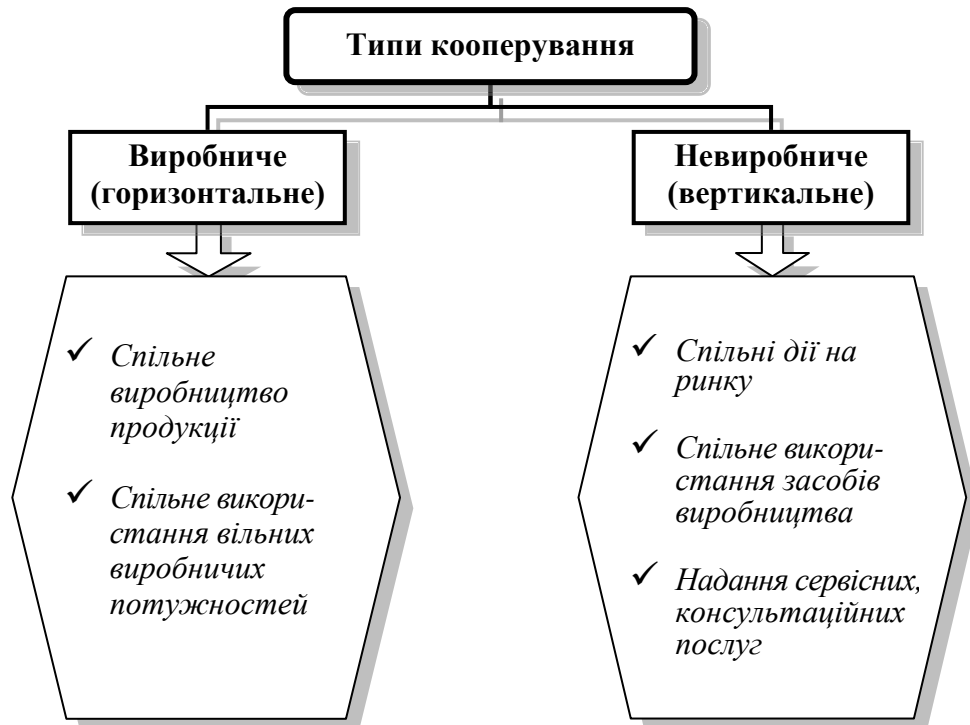

Рис. 1.2. Напрями кооперування в сільському господарстві

Джерело: власні дослідження.

У системі кооперації потрібно виділяти два типи процесів. Раціональна взаємодія горизонтальної та вертикальної кооперації сприяє вирівнюванню соціально-економічних умов розвитку підприємств, які входять до кооперативних формувань. За переконанням А. Думкаса, це відбувається не через урізання інтересів будь-якого виробничого формування, а за рахунок економічного ефекту, одержаного від об'єднання виробництва сільськогосподарської продукції, організації системи зберігання, промислової переробки та реалізації продукції [29, с. 15]. При цьому забезпечується розвиток не тільки сфери виробництва, переробки та реалізації виробленої продукції, але й вирішуються соціальні проблеми села.

Первинним рівнем кооперативної ініціативи виступає виробнича кооперація. Виробничий кооператив, в першу чергу, є об'єднанням незалежних товаровиробників-власників для отримання взаємної вигоди на основі використання свого підприємства й контролю за ним. Саме такі ознаки

економічної організації притаманні кооперативам. Функціонування сільськогосподарських підприємств з використанням кооперативної ідеї на виробничому рівні може забезпечити збереження переваг великомасштабного виробництва й дозволить використовувати стимули приватної форми власності.

Характерною рисою виробничого кооперативу є те, що виробничо-господарська діяльність його базується на праці членів кооперативу. Тобто, відносини власності та трудові відносини членів кооперативу в ньому взаємопов'язані (виняток становлять асоційовані члени кооперативу). За цим положенням виробничий кооператив суттєво відрізняється від господарських товариств, де, як відомо, відносини власності відокремлені і регулюються окремими правовими документами [28, с. 64]. Відчуття власності працівників підприємства є важливим стимулюючим мотивом до високопродуктивної праці і підвищення ефективності господарювання.

Особливістю сільськогосподарських виробничих кооперативів є також те, що до їх складу можуть входити, крім членів кооперативу, асоційовані члени, що не беруть трудової участі у кооперативі. В асоційовані члени кооперативу також можуть переоформлятися і члени кооперативу при припиненні трудової діяльності в кооперативі. Це положення не тільки робить його спорідненим із командитним товариством, а й більш прийнятним у порівнянні з таким товариством. У жодному кооперативі немає ніяких обмежень щодо співвідношення кількості членів кооперативу з одного боку, та його асоційованих членів – з іншого, а також щодо співвідношення їх внесків до пайового (статутного) фонду [30]. Виходячи з цього, сільськогосподарські виробничі кооперативи можуть бути створені відносно невеликою чисельністю працюючих із залученням до них пенсіонерів та інших осіб як асоційованих членів. У цьому випадку такою господарською структурою буде управляти обмежена кількість її членів, що спрощує процес прийняття рішень стосовно її діяльності.

Система прийняття рішень у сільськогосподарському виробничому кооперативі (у порівнянні з господарськими товариствами) спрощена ще й

тим, що загальні збори членів виробничого кооперативу вважаються повноважними, якщо в них беруть участь більше половини його членів. В Законі України “Про сільськогосподарську кооперацію” вимога прийняття одностайних рішень відсутня. Таким чином, із позицій управління сільськогосподарські виробничі кооперативи мають переваги над господарськими товариствами.

Виникнення колективних підприємств обумовлено появою засобів виробництва, призначених для колективного використання. А тому, кооперація праці – об’єктивний процес, в результаті якого утворюються крупні господарські одиниці. Така організаційна форма використання спільної праці за своєю сутністю є вищою формою розвитку продуктивних сил, оскільки забезпечує безпосередньому виробнику пряму залежність рівня споживання від рівня виробництва [31, с. 25]. Модель крупних підприємств, за переконаннями А. Роте, А. Ліссітса, прийде на зміну дрібним [32, с. 3]. І оскільки продуктивність колективної праці є значно вищою, ніж індивідуальної, то й рівень добробуту кожного працівника має бути вищим, ніж за умов індивідуального господарства. При цьому реалізація виробничих відносин між кооперативом і його учасниками та найманим персоналом полягає в присвоєнні його працівниками результатів виробництва у формі валового доходу кооперативу, доходів його членів і заробітної плати найманих працівників [33, с. 113]. Таким чином, працівники кооперативу отримують не лише винагороду за трудову діяльність у формі заробітної плати, а й частину доходу кооперативного підприємства.

У межах кооперативу приватна власність виробника перетворюється на засіб реалізації його здібностей, забезпечуючи йому можливість вільно розпоряджатися результатами своєї праці і формувати необхідні фонди для задоволення потреб [34, с. 62]. Але об’єднання власності окремих виробників призводить до втрати прямого зв’язку виробника з власністю. Для кооперативної власності характерним є її двоїстий суспільний характер: з одного боку, вона є власністю всіх учасників кооперативу як їх спільна

(колективна) власність, а з іншого – належить кожному з кооператорів у межах частки, пропорційної паю, внесеному до спільного майна кооперативу, таким чином виступаючи особливою формою організації спільної діяльності. Тому основним проблемним питанням ефективного функціонування такого підприємства залишається формування механізму встановлення чіткого взаємозв'язку між матеріальною зацікавленістю кожного виробника та кількістю і якістю затраченої ним праці. Тобто, виникає потреба в побудові таких відносин між підприємством і його працівниками, які б забезпечили збереження мотивацій до високопродуктивної праці як в умовах приватної (індивідуальної) форми власності на засоби виробництва, і відповідали б досягнутому рівню розвитку продуктивних сил суспільства як при колективній формі господарювання.

Інтерес до створення та діяльності виробничих кооперативів проявляють в першу чергу його працівники. Для них не має значення місце прикладання їх праці в тому випадку, якщо в економіці спостерігається повна зайнятість. Якщо ж виникає безробіття, наймані працівники проявляють зацікавленість до збереження конкретних підприємств і можуть погодитися на зниження заробітної плати нижче ринкового рівня. У такому випадку збільшується їх бажання до інвестування своїх заощаджень у кооперативні підприємства поза залежністю від величини дивідендів [35, с. 47]. В особливих випадках, пов'язаних із запобіганням банкрутства, кооперативна форма ведення господарства може тимчасово одержати реальну перевагу в порівнянні із приватним підприємництвом.

Відмічається також велике значення кооперативного сектору, особливо виробничих кооперативів, у їх соціальній ефективності. За умов загального погіршення стану економіки у країнах заходу в минулому столітті в кооперативному секторі спостерігалось підвищення зайнятості й ріст питомої ваги виробничої кооперації [35, с. 8]. Сьогодні вони найбільше відповідають інтересам селян, оскільки є справді селянськими підприємствами. Їх переваги, насамперед, проявляються у питаннях працевлаштування [36, с. 212].

Виробничі кооперативи здійснюють господарську діяльність на засадах підприємництва з метою отримання доходу, з обов'язковою трудовою участю членів кооперативу в його діяльності та поділяються на кооперативи в галузях рослинництва і тваринництва. Актуальною також є класифікація виробничих кооперативів за мірою участі працівників у контролі над підприємством (рис. 1.3).

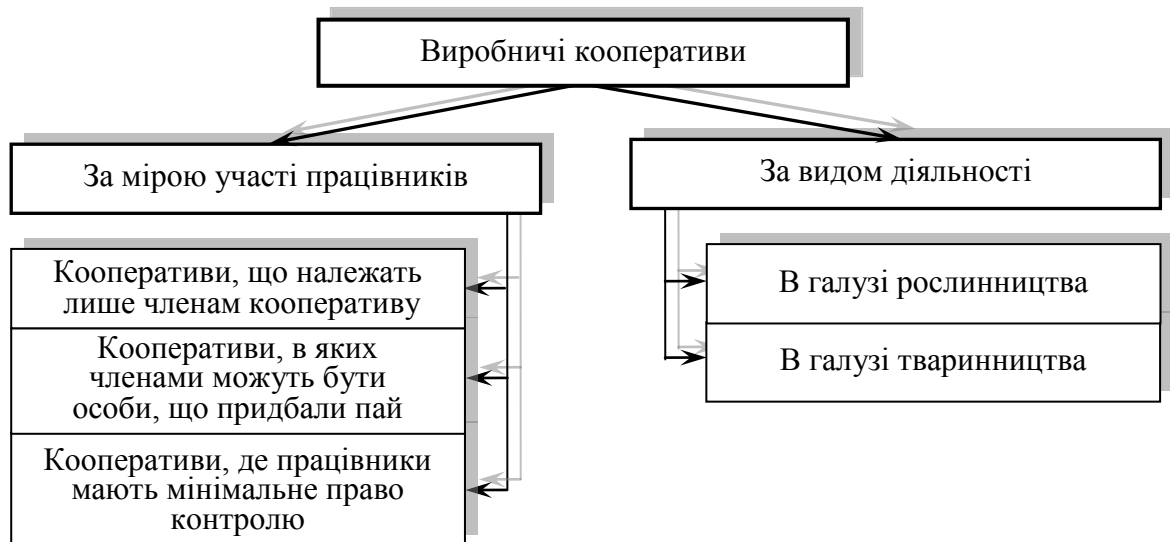

Рис. 1.3. Напрями діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів

Джерело: власні дослідження.

Отже, об'єднання економічних ресурсів сільськогосподарських товаровиробників на пайовій основі для спільного виробництва і реалізації продукції з обов'язковою трудовою участю членів кооперативу формує особливий тип підприємництва, що ґрунтується на трудових формах приватної власності. Такими організаційно-правовими формами підприємництва виступають в першу чергу сільськогосподарські виробничі кооперативи. Тому вважаємо доцільною підтримку розвитку виробничої кооперації.

Дещо інші ознаки притаманні обслуговуючим кооперативам, оскільки створюються для надання необхідних послуг своїм членам. В. Зіновчук вважає, що принципова відмінність обслуговуючих кооперативів в тому, що їх власниками можуть бути лише їх клієнти, тобто ті, хто користується послугами кооперативу. За його словами це ідеальна модель для реалізації економічних

інтересів сільськогосподарських товаровиробників [2, с. 50]. Поєднання у одній особі і клієнта підприємства, і його власника дає можливість, з однієї сторони, володіти кооперативом, а з іншої – контролювати діяльність кооперативу тими, хто користується його послугами [37, с. 4].

Вчені Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки” УААН трактують сільськогосподарський обслуговуючий кооператив як об’єднання фізичних та юридичних осіб, які є сільськогосподарськими товаровиробниками, у юридичну особу для спільного обслуговування виробництва сільськогосподарської продукції, яка не ставить за мету отримання прибутку і діє для надання послуг виключно на користь членам кооперативу [38, с. 97]. Тут, по-перше, робиться акцент на об’єднанні сільськогосподарських виробників для забезпечення їх всіма необхідними послугами. По-друге, кооператив функціонує на неприбутковій основі, мається на увазі надання послуг за собівартістю.

Кооперативні підприємства мають і інші допоміжні ознаки, які дають можливість відокремити їх з поміж інших видів підприємств та назвати їх підприємствами з особливим статусом. Німецький фахівець Г. Мюнкнер зазначає, що мотивом створення кооперативної організації є самодопомога через взаємну допомогу. Бажання поліпшувати свій стан справ співпрацею з іншими учасниками, які мають таку ж саму мету, – один із стимулюючих мотивів, який може зробити спільну роботу успішною. Це основна причина, по якій люди погоджуються брати на себе обов’язки та відповідальність членства в кооперативі. Там, де можливості надання необхідних послуг членами кооперативу обмежені або зневажаються, відповідно зникає й основний предмет спільних зусиль – кооперативний характер всього підприємства. Він також відмічав, що не всі дії, здійснювані в інтересах певного угруповання, є кооперативними. Прості зусилля щодо допомоги іншим – це не кооператив, а добродійна діяльність, так як і спільні зусилля щодо ведення бізнесу членів кооперативу з іншими учасниками ринку є звичайним бізнесом [39, с. 12]. Тому кооперація є стратегією діяльності

виробників аграрної продукції, а кооператив – засобом досягнення таких цілей.

Відомий український економіст М. Туган-Барановський виділяв особливе ставлення кооперативних підприємств до капіталу та його використання. В капіталістичних підприємствах – це гроші, які приносять їх власнику додаткову вартість, виступаючи таким чином засобом збагачення. В той час, коли кооперативні підприємства, використовуючи капітал, без якого вони теж не можуть функціонувати, розглядають його в першу чергу як засіб отримання необхідних послуг. При цьому кооперативне підприємство всіяко намагається обмежити виплати на вкладений капітал [13, с. 72]. Обмеження дивідендів на вкладений капітал має на меті спрямувати виробників на формування фондів, необхідних для реалізації поставлених перед кооперативом завдань, і, аж ніяк не на вигідне розміщення власного капіталу. Такі обмежувальні заходи мають велике стимулююче значення. Вони сприяють орієнтації учасників кооперативних підприємств насамперед на пошук економічної вигоди у групових діях. Обмеження дивідендів започатковане ще рочдельським товариством, де ставка нарахування дивідендів дорівнювала 5%. У більшості сучасних кооперативів США вона дорівнює 8%, в ірландських кооперативах коливається в межах 4-7% [2, с. 52], в Україні виплати на паї обмежуються лише розміром річного результату діяльності кооперативу, встановленому на рівні не більше ніж 20% [24, ст. 2].

Ще однією унікальною властивістю кооперативних підприємств виступає їх орієнтація на якомога повніше задоволення економічних потреб своїх членів, які одночасно є і його клієнтами і власниками, а не на отримання якнайбільшого прибутку [40, с. 109]. По своїй суті кооперативи є високоорганізованою формою взаємодопомоги. Їх навіть можна розглядати як допоміжні або обслуговуючі структури по відношенню до тих головних економічних завдань, які ставлять перед собою їх учасники [41, с. 68; 42, с. 151-156]. Як справедливо стверджує В. Вершинін, комерційне підприємство обслуговує тих клієнтів, які йому вигідні, які можуть збільшити його прибуток. Кооператив же, в першу чергу, працює для

своїх пайовиків, виконуючи для них основний обсяг робіт та послуг [43, с. 15]. Отримання вигоди тими, хто користується послугами кооперативу, тобто клієнтами-власниками, є основним принципом діяльності. Такими вигодами є розподіл додатково отриманого прибутку або заощаджень пропорційно участі у господарській діяльності кооперативу. Має свої особливості і порядок розподілу прибутку пропорційно до обсягу бізнесу, здійсненого учасниками через кооператив, а не у відповідності із обсягом вкладеного капіталу. Пошук такого справедливого підходу у інших типах підприємницьких структур щодо розподілу чистого доходу між своїми членами не дасть позитивних результатів.

Як зазначає академік П. Саблук, однією з найбільших відмінностей кооперативних організацій від інших підприємницьких структур є поєднання у одній особі і власника підприємства, і його клієнта, а для виробничих кооперативів – його працівника. Це має важливе стимулююче значення, сприяє орієнтації інтересів учасників кооперативного підприємства, перш за все, на пошук економічної вигоди у групових діях [44, с. 88; 45, с. 52].

Подвійна роль членів як співвласників і як клієнтів їхнього власного підприємства наявна тільки в кооперативних підприємствах. Якщо цієї ознаки більше не існує, кооперативний характер зникає, наприклад, це відбувається там, де угоди з не членами кооперативу переважають, або кооперативне підприємство знаходиться у власності чи управляється не його членами (акціонерами або урядовим агентством) [39, с. 13].

Обґрунтованою є позиція колективу авторів щодо “здатності” кооперації вирівнювати диспаритет цін між сільськогосподарською та промисловою продукцією [46, с. 32; 47, с. 189]. Вона сприяє встановленню вищих цін реалізації чи нижчих у постачанні і наданні послуг, ніж ціни посередників через вихід виробників безпосередньо на ринки збуту і постачання, а також можливості формування партій оптимальних розмірів. Як наголошує О. Старицька: “Залучення виробників до формування досконалої інфраструктури збуту продукції сільського господарства є єдино вірним шляхом отримання виробниками реальної ціни за свою продукцію” [48, с. 23].

Специфічність кооперативних підприємств та їх унікальність відбивається у фундаментальних принципах кооперації. Більше ніж за двісті років історії світовою спільнотою були вироблені у міжнародному кооперативному русі певні цінності, на яких нині ґрунтується як уся діяльність кооперації, так і окремі її напрями.

Основні міжнародні кооперативні принципи, схвалені XXXI конгресом Міжнародного кооперативного альянсу у вересні 1995 року в Манчестері, такі: добровільність і відкритість членства; демократичне управління; економічна участь; самостійність і незалежність; освіта, навчання та інформація; співробітництво між кооперативами; піклування про суспільство [49, с. 87-88].

Отже кооператив має певні, притаманні лише йому ознаки:

1. Створюється за власною ініціативою громадян, які є його членами;
2. Метою кооперативу є задоволення потреб його членів;
3. Кооператив створюється на добровільних засадах його членів;
4. Членство в кооперативі носить особистий характер;
5. Кооператив діє на принципах самоврядування;
6. Фонди кооперативу належать всім його членам і є їхньою колективною власністю.

Обслуговуючі кооперативи спрямовують свою діяльність на обслуговування виробництва учасників кооперації. Залежно від виду діяльності вони поділяються на переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні та багатофункціональні [24, ст. 2].

В процесі об'єднання товаровиробників з метою взаємодопомоги можна виділити два напрями, які різняться ступенем міжгалузевих інтеграційних зв'язків: перший – кооперативи, які створюються для виконання окремих дій (надання необхідних сервісних послуг); другий – кооперативи, що допомагають сільськогосподарським товаровиробникам розширити свою присутність у ланцюгу руху продукції до споживача (маркетингові кооперативи).

Для більш детального виявлення їх специфічних особливостей та можливості дослідження характерних рис діяльності кооперативів

запропоновано розширити комплекс класифікаційних ознак, згідно з якими обслуговуючі кооперативи поділяються на групи: за видами діяльності, за суб'єктами господарювання, за рівнем спеціалізації, за відповідністю кооперативним принципам, за територіальною ознакою, за напрямом діяльності, за цілями діяльності (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Класифікація сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

Джерело: власні дослідження.

Характерними рисами сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів пояснюються ті значні переваги, які вони можуть надати в

процесі реструктуризації сільського господарства. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив – це форма підприємства:

- яка є продовженням діяльності кожного члена у тій частині, яку вигідніше реалізувати спільно з іншими сільськогосподарськими виробниками або яку не можна реалізувати індивідуально;
- яка є власністю членів-виробників аграрної продукції, об'єднаних на засадах добровільного членства. Вони є водночас безпосередніми користувачами послуг (клієнтами) кооперативу;
- фінансування, управління та контроль якого забезпечується членами відповідно до жорстких правил, які вони спільно встановили (в статуті та правилах внутрішньої діяльності кооперативу);
- яка працює на максимізацію прибутку членів-клієнтів. Всі надлишкові кошти, отримані в результаті діяльності кооперативу, перерозподіляються членам як кооперативні виплати.

Як справедливо відмітив П. Канінський, саме завдяки організаційній структурі та кооперативним зв'язкам здійснюється активна мобілізація внутрішніх резервів учасників кооперації на досягнення максимуму позитивних результатів у діяльності кожного кооператора [50, с. 55]. Тому рушійною силою кооперативу є те, що через об'єднання частини своєї діяльності сільськогосподарські виробники – члени кооперативу мають можливість завоювати сильну позицію на ринку і задовольнити його вимоги щодо кількості та якості продукції. Внаслідок спільної закупівлі матеріально-технічних засобів, спільного збуту та переробки продукції, а також спільного використання великої сільськогосподарської техніки та обладнання, прибутки сільгоспвиробників збільшуються, так як вони отримують ту частину прибутку, яка зазвичай залишається торгівельним структурам, або ту, яка відповідає підвищенню продуктивності виробництва.

Значення кооперації для суспільства в цілому полягає в реалізації зовнішнього та внутрішнього конкурентних ефектів. Сутність внутрішнього конкурентного ефекту полягає у реалізації членами кооперативу економічних

переваг від членства в ньому. Зовнішній конкурентний ефект функціонування кооперації передбачає отримання економічних переваг споживачами сільськогосподарської продукції у вигляді нижчих цін [51, с. 10].

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи створюються з ініціативи груп сільськогосподарських товаровиробників, які прагнуть захистити свої інтереси (і, в першу чергу, свій бізнес) під час кризових та сезонних періодів та/або від потужних посередників. Для того, щоб розв'язати проблеми зі збутом продукції, кооперативи створюють свою власну систему зв'язку з ринком, диверсифікують свою діяльність. Кооперативи для їх членів є постійним зв'язком з ринком в його нових формах та з його новими вимогами. Але їх розвиток відбувається, як правило, в періоди піднесення економіки або при підтримці держави заради суспільних інтересів.

Світовий і вітчизняний досвід свідчить, що розвиток сільськогосподарської кооперації є інтегральною, невід'ємною складовою ринкової трансформації, яка в даний час відбувається в аграрному секторі. Як кооперація за своєю економічною суттю не може існувати поза ринком, так і ринкова система господарювання неспроможна ефективно функціонувати, якщо вона не містить кооперативних механізмів самопомоги та самозахисту товаровиробників у жорсткій конкурентній боротьбі [52, с. 30].

З розвитком кооперативного руху та розширенням його масштабів, коли він забезпечує половину чи навіть більше заготівлі та переробки сільськогосподарської продукції в країнах Європи, поступово визнавалась роль кооперативів як визначного структурного елементу в економіці сільського господарства [53, с. 85]. В країнах з розвиненими кооперативними відносинами сільськогосподарські кооперативи стали силою, яка об'єднала дрібні та численні господарства індустріального періоду Європи та дала їм доступ до ринків, сприяючи поступовому розвитку аграрного сектору європейських країн. Сьогодні кооперативи стали фактором врівноваження, а отже, стабілізації за умов постійного розвитку ринкової економіки. Вони в основному і забезпечили стабільність її розвитку, зумівши заволодіти і

утримати своє місце серед основних операторів сільськогосподарських ринків, і тим самим уникнути заснування монополій та виникнення глибоких криз. Крім того, будучи “народженими” ринком, кооперативи прийняли участь у його розвитку та модернізації. Без них ринок був би не настільки врівноваженим, гармонійним і цивілізованим.

Кооперація являє собою організаційно-економічну основу функціонування суспільства, оскільки завдяки кооперативним зв'язкам суспільство не являє собою механічну суму індивідів, а є вираженням цілісної органічної системи, що здатна ефективно розвиватись [54, с. 8].

Професор В. Зіновчук підкреслює, що кооперативи є організаціями взаємодопомоги. Це впливає із даного ним визначення: “Кооператив у сільському господарстві є підприємством корпоративного типу, створеним шляхом добровільного об'єднання матеріальних внесків і зусиль сільськогосподарських товаровиробників-власників, організації демократичного управління і поділу ризиків та доходів відповідно до участі в господарській діяльності цього підприємства” [2, с. 33].

Дещо інше визначення запропонував С. Мочерний: “Сільськогосподарський кооператив – це вид підприємницької діяльності, що базується на об'єднанні ресурсів (фізичних, розумових і матеріальних) для досягнення спільної мети в різних галузях економіки” [22, с. 75].

Заслуговує на увагу твердження Ф. Горбоноса, що кооперація – це економічні взаємовідносини між партнерами, певним чином організовані для досягнення спільної мети при менших питомих витратах ресурсів [55, с. 29].

В доповнення до такого розуміння кооперативу І. Ушагов зазначає, що кооперація – це не тільки об'єднання зусиль, засобів та інтересів. З цим процесом пов'язане збереження створеної раніше в господарстві виробничої інфраструктури, істотне збільшення ефективності використання виробничих фондів. Розвиток кооперації буде підсилювати процеси інтеграції сільськогосподарських товаровиробників з переробними підприємствами, організаціями торгівлі, підприємствами сумісних галузей [56, с. 20].

Кооперація, як специфічна форма господарювання, має і більш вузьке соціально-економічне значення. Специфіка її в тому, що, функціонуючи як інтегрований зв'язок між окремими господарюючими суб'єктами, кооператив не може мати свої власні інтереси поза тими інтересами, заради яких він створювався, не може діяти в напрямках, які були б не вигідні цим суб'єктам, повністю належить їм та ними ж контролюється, дозволяючи своїм членам отримувати додаткові економічні переваги.

Поділ виробничого процесу у сільськогосподарському виробництві на окремі етапи, і організація виконання кожного з них на таких економічних засобах, які є оптимальними для даних процесів, за переконанням Р. Пікус є змістом кооперації. При цьому забезпечується підвищення ефективності діяльності його учасників на основі поліпшення використання виробничих ресурсів і зниження витрат [57, с. 21]. Кооператив – це організація, де забезпечуються економічні взаємовідносини між партнерами щодо досягнення спільної мети на основі взаємної вигоди для всіх учасників кооперації при менших питомих витратах ресурсів [55, с. 29].

Вже з наведених тлумачень зрозуміло, що кооперація як явище, процес, а кооператив як конкретна форма прояву цього процесу, досить суперечливі, багатогранні, складні і одночасно прості за своїм змістом. Кожне визначення має свої переваги, але не позбавлене і недоліків. Практично у кожному тлумаченні прослідковується думка, що кооперативи є демократичними організаціями, створеними шляхом об'єднання людей чи організацій. Ряд науковців звертають увагу на суперечливі питання неприбуткової природи кооперативів, інші ж – уникають їх і наголошують на специфіці поділу ризиків та доходів кооперативних організацій. Зрозуміло, що кооперація – продукт суспільно-економічного розвитку і є структурним елементом відповідної економічної системи. Тому і не дивно, що на кожному етапі суспільного розвитку відношення до кооперації та її цілі змінювалися, і відповідно змінювалися і дефініції кооперації. Зміна пріоритетів усувала з переднього плану одні цінності, принципи, і на їх

місце ставила інші. Так, в минулому деякі з рочдельських принципів з часом були визнані лише як вдала кооперативна політика (наприклад, чесний бізнес з помірним ризиком, політичний і релігійний нейтралітет), деякі виявилися лише ефективною кооперативною практикою, що може застосовуватися не тільки кооперативами (наприклад, розрахунки лише готівкою) [2, с. 44].

Отже, маючи вже певне уявлення про природу кооперації, причини її виникнення та відмінності від інших організаційних типів підприємницьких структур, можна дати визначення кооперації та кооперативним підприємствам. Кооперативним підприємством називається структурна одиниця, утворена шляхом добровільного об'єднання матеріальних, фізичних та інших зусиль виробників, яка здатна приймати управлінські рішення і спрямована в своїх діях переважно на роботу зі своїми членами.

Кооператив – це в першу чергу організація, побудована на демократичних підвалинах, на свободі вибору. Кооператив – це підприємство агробізнесу, що знаходиться у власності та під контролем членів кооперативу з розподілом доходів та ризиків відповідно до участі в господарській діяльності цього підприємства.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що кооператив – це специфічна форма господарювання, яка має як економічне, так і соціальне коріння. Із соціальної точки зору, кооператив повинен забезпечувати економічну взаємодопомогу, самозахист людей. В організаційному відношенні – це організація, побудована на демократичних принципах управління, в економічному – товариство, що забезпечує максимум прибутку для своїх клієнтів-власників.

Отже, кооперацію слід розглядати в трьох площинах: 1) як систему ведення господарства, що передбачає взаємодопомогу сільськогосподарських товаровиробників для задоволення їх економічних потреб; 2) як організаційно-правову форму підприємства особливого типу; 3) як певний метод раціонального поєднання всіх складових сфери виробництва та

маркетингового ланцюга руху продукції таким чином, що кожен учасник сприяє успішній діяльності іншого, на основі чого досягається синергетичний ефект.

Тому поняття “кооператив” можна визначити як відкриту підприємницьку структуру, створену на основі добровільного об’єднання фінансових, матеріальних та інтелектуальних ресурсів, а також підприємницької здатності сільськогосподарських товаровиробників, що ними контролюється, і призначена для задоволення їх економічних та соціальних потреб через механізм взаємодопомоги.

1.3. Особливості розвитку кооперативних форм господарської діяльності на сучасному етапі

Залежно від суспільно-економічних умов зародження та розвитку, кооперативні форми організації бізнесу можуть різнитися особливостями побудови організаційної структури управління та основними принципів діяльності. Відродження кооперативних організацій, що функціонують за класичними кооперативними принципами, є порівняно новим для нашого суспільства, що вже само по собі є актуальним і потребує наукового осмислення [58, с. 104]. Крім того, розвиток продуктивних сил і технологій виробництва свідчить, що жодна із теорій не може претендувати на довершеність. Абстрактно кажучи, сьогодні економічні відносини між членами кооперативу можуть відповідати рівню розвитку продуктивних сил цього ж кооперативу, а завтра завдяки якимось інноваціям, технологічним змінам – ні. Тобто, економічні відносини можуть увійти в суперечність із наявними продуктивними силами, що потребує вдосконалення, перегляду теоретичних засад. Тому є помилковою думка про досконалість, завершеність вчення про кооперативи.

Хоч кооперативна ідея і має ряд установлених постулатів, догм, однак в залежності від умов зовнішнього середовища, в якому зароджуються та функціонують кооперативи, можливе виникнення різних підприємств, які хоч і мають ряд ознак кооперативних підприємств, проте не є справжніми кооперативами. Так, В. Зіновчук, не принижуючи значення таких тенденцій кооперативного розвитку в нашій країні та у світі, відводить їм відповідне місце в загальному процесі кооперативного будівництва та виділяє їх в окремі нетрадиційні форми кооперації, які в поєднанні з традиційними можуть дати початок новим прогресивним підприємствам – кооперативам нової генерації [2, с. 188].

На виникнення і поширення кооперативних форм взаємодії сільськогосподарських товаровиробників, що з часом отримали форму підприємств особливого типу, впливали об'єктивні і суб'єктивні фактори. Об'єктивні були пов'язані з розвитком продуктивних сил суспільства, суб'єктивні – з внесками окремих вчених економістів у формування концепції кооперативного підприємства.

Дослідженнями, проведеними в ННЦ “Інституті аграрної економіки”, встановлено, що в організаційному аспекті розвиток сільськогосподарської кооперації в Україні може розглядатися на трьох рівнях [59, с. 37-42]:

- а) первинному (виробничому);
- б) первинних кооперативних підприємств вертикального типу інтеграції;
- в) об'єднань кооперативів.

Перший рівень пов'язаний з розвитком кооперативних процесів у результаті горизонтальної інтеграції сільськогосподарських товаровиробників. Серед приватних товаровиробників кооперативні процеси первинного рівня можуть набувати форми найпростішого об'єднання у неформальні групи для спільного обробітку ґрунту, збирання врожаю, збуту продукції, придбання та використання техніки тощо. Ця взаємодопомога не потребує особливої регламентації, укладання письмових угод і реєстрації

такої кооперації, як підприємства. Вона заснована на взаємодовірі та хліборобській солідарності, часто – на родинних зв'язках.

Складнішою є виробнича кооперація в реформованих колективних господарствах. Виробничі кооперативи, які створюються на їх базі, свій статус підприємства особливого типу повинні закріпити актом державної реєстрації відповідно до чинного законодавства. З економічної точки зору підприємство, що реорганізовується, для отримання організаційно-юридичного статусу сільськогосподарського кооперативу повинно мати такі риси:

- кожний член організації одночасно має бути її власником. Приватна власність, індивідуальна або корпоративна (приватно-пайова) має розглядатися як базис первинної виробничої структури для того, щоб гарантувати свободу особистого економічного вибору;
- член організації повинен робити внесок у виробництво своєю працею, майном та інвестиціями, а також брати на себе відповідальність за збитки, мати право на отримання частини прибутку;
- члени кооперативу повинні обирати правління з числа членів-власників підприємства. Правління наймає за контрактом директора (керуючого), який не повинен бути членом-власником підприємства;
- виробниче підприємство повинно розраховуватися за ринковими цінами зі своїми партнерами, включаючи виробничі та обслуговуючі підрозділи цього ж таки реформованого господарства. Це надасть гарантії свободи вибору каналів реалізації, постачальників і участі в різних об'єднаннях за економічними інтересами, в тому числі і кооперативах вертикальної форми інтеграції;
- виробниче підприємство повинно головним чином орієнтуватися на використання фінансових коштів своїх членів, власних або позичених і стимулювати капіталовкладення.

На думку вчених економістів Інституту аграрної економіки УААН, перевагами виробничих сільськогосподарських кооперативів є гарантування своїм членам зайнятості. А це, відповідно, гарантує робочі місця та заробітну плату, оскільки член виробничого кооперативу зобов'язаний в ньому працювати. Додатковими доходами є виплати дивідендів на внески до пайового фонду та за передану у користування земельну ділянку, а асоційованим членам – лише відповідні виплати [38, с. 28]. Хоча справедливим буде й те, що такі умови можуть стати на заваді розвитку кооперативу. Впровадження нових прогресивних технологій виробництва несе за собою скорочення потреби в робочій силі і звільнення частини працівників підприємства. Проте у виробничому кооперативі, де працівники є одночасно і його власниками, звільнення частини працівників може бути заблоковано, тому на кооператив ляже додатковий тягар – утримання цих працівників.

Можливість переходу в асоційовані члени кооперативу значної частини членів з дорадчим голосом дозволяє управляти справами меншою, порівняно з іншими правовими формами, кількістю людей, що забезпечить вищу оперативність та ефективність управління.

Об'єднання у виробничі кооперативи може бути перспективним для всіх малоземельних фермерів, оскільки забезпечує можливість:

- сформувати на кооперативних засадах машинні двори, побудувати складські приміщення тощо;
- на всіх земельних ділянках, які залишаються у власності фермера, створити єдину сівозміну, розширити її поля до розмірів, що дозволяють ефективно використовувати потужну техніку;
- вивільнити час, який кожен фермер витрачає на виконання представницьких та інших функцій поза виробничим процесом, доручивши їх кооперативу;
- зменшити обсяг трудової участі у виробничій діяльності кооперативу членів своєї сім'ї, що забезпечить їм можливість працювати за межами кооперативу і мати для сім'ї додаткові заробітки.

Незважаючи на те, що сільськогосподарські виробничі кооперативи беруть свій початок з колективних господарств, їх економічна природа є принципово відмінною, а саме:

- власність на землю в сільськогосподарських виробничих кооперативах – персоніфікована. В Законі України зазначено, що земля кооперативу складається з земельних ділянок, наданих кооперативу в користування його членами, та земельних ділянок, придбаних ним у власність. Фактично земельні відносини в сільськогосподарських виробничих кооперативах набувають рис земельних відносин приватних підприємств;
- члени кооперативу мають право на отримання роботи в кооперативі;
- члени кооперативу мають право залишити підприємство і продати пай підприємству чи іншій особі, що хоче стати членом кооперативу;
- члени кооперативу можуть входити до будь-яких організацій чи виходити з них;
- система розрахунків побудована на основі ринкових цін;
- сільськогосподарські виробничі кооперативи повністю відповідають за кінцеві результати діяльності свого підприємства.

То ж хоч сільськогосподарські виробничі кооперативи функціонують на базі колективних сільськогосподарських підприємств, але основна їх відмінність – наявність асоційованого членства, характер земельних відносин. Тому погляди економістів з приводу ролі і значення кооперації для економіки країни неоднозначні – від схвалення та цілковитої підтримки до абсолютного заперечення. Недоцільність розвитку виробничої кооперації в основному аргументується:

- по-перше, припущеннями, що виробнича кооперація – це пройдений етап, “вчорашній” день, що кооперативна форма сільськогосподарського виробництва до сьогодні не отримала широкого поширення в світі, а тому не варто втрачати час на її дослідження і впровадження [60, с. 56-57];

- по-друге, вважається, що кооперативна власність – це власність усіх і нікого зокрема, як це було з колективною і державною власністю у

колгоспах, радгоспах, а потім – і в колективних сільськогосподарських підприємствах. А тому вона не стимулює розвиток виробництва та раціональне використання наявних виробничих ресурсів.

Неприйняття сучасною економічною думкою виробничої кооперації як форми господарювання пов'язується із великою її подібністю до колективних сільськогосподарських підприємств. Вона розглядається як перехідна форма, на зміну якій повинні прийти більш прогресивні, засновані на новому мотиваційному механізмі до високопродуктивної праці.

Здійснювані реформи були спрямовані на побудову такого господарського механізму агробізнесу, який би відтворив колишній рівень сільського господарства України в світі без значних фінансових вкладень з боку держави. В основі таких змін є приватна форма власності.

Прихильники розвитку приватних агроформувань наголошують, що лише підприємствам, які належать одній особі чи обмеженому колу осіб, під силу вивести аграрний сектор України із кризи, оскільки він володіє необхідним мотиваційним механізмом до високопродуктивної праці, можливістю залучення кредитних та інвестиційних ресурсів у сільське господарство [47, с. 172]. Такі думки можна піддати сумніву. Оскільки основним елементом виробничої системи залишається людський капітал, який формує додатковий продукт, він у значній мірі і визначає ефективність функціонування всієї системи. То чому ж вважається, що на такому приватному підприємстві продуктивність праці найманих працівників буде вищою, ніж на підприємствах, де власниками виступають самі працівники? Більш потужним мотиваційним механізмом до інтенсифікації праці володіють підприємства, додатковий продукт яких належить його ж колективу. Так, А. Роте, А. Ліссітса відмічають значно вищий потенціал східнонімецької моделі підприємств, побудованої на колективній праці порівняно з західнонімецькою моделлю дрібних підприємств [32, с. 3].

В цьому контексті важливо переглянути організаційно-правові форми господарювання у напрямку максимального використання переваг приватної

форми власності. При цьому пріоритет повинні мати форми господарювання, що засновані на приватній власності та відповідають рівню розвитку продуктивних сил і функціонують на користь всього суспільства. Під формами, що відповідають рівню розвитку продуктивних сил, розуміють такі, які забезпечують колективне використання засобів виробництва.

Не випадково великий інтерес становлять ті форми власності, що забезпечують поєднання в одній особі як власника засобів та предметів праці, так і безпосереднього працівника. Так, згідно даних статистики США, у 1975 р. нараховувалась 1601 компанія, що повністю перейшла в управління трудових колективів. В 1990 р. їх кількість становила вже 10275, а чисельність зайнятого там персоналу сягала майже 10% активної робочої сили. Підраховано, що продуктивність праці та рентабельність на підприємствах цього типу є вищою, ніж на аналогічних підприємствах інших форм власності [61, с. 107]. Найважливішими ознаками цього процесу є якісні зміни у соціальній структурі суспільства через внесення коректив у спосіб взаємодії робочої сили із засобами виробництва. На основі прямого їх поєднання долається відчуження працюючого від засобів і результатів праці, управління виробництвом. У кінцевому результаті відбувається процес поєднання працівника і співвласника засобів виробництва та досягається тотожність праці та власності, що впливає на рівень продуктивності праці.

Характерним є те, що під час роздержавлення та приватизації в Україні переважного розвитку набула кооперативна форма власності [62, с. 325]. Важко однозначно сказати, – чи розуміли перспективи і можливості кооперативних підприємств їх працівники в той час. Проте все ж таки можна стверджувати, що перевага надавалась формуванню соціально спрямованих колективів.

Одним з важливих етапів розвитку кооперативної ініціативи є створення кооперативних підприємств вертикального типу інтеграції. Відмінність таких підприємств у тому, що вони не беруть безпосередньої участі в сільськогосподарському виробництві, а створюються для

співробітництва у поствиробничій (маркетинговій) або довиробничій (постачальницькій) сфері ринкової діяльності (рис. 1.5), тобто відповідно до Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” відносяться до обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів [59, ст. 2].

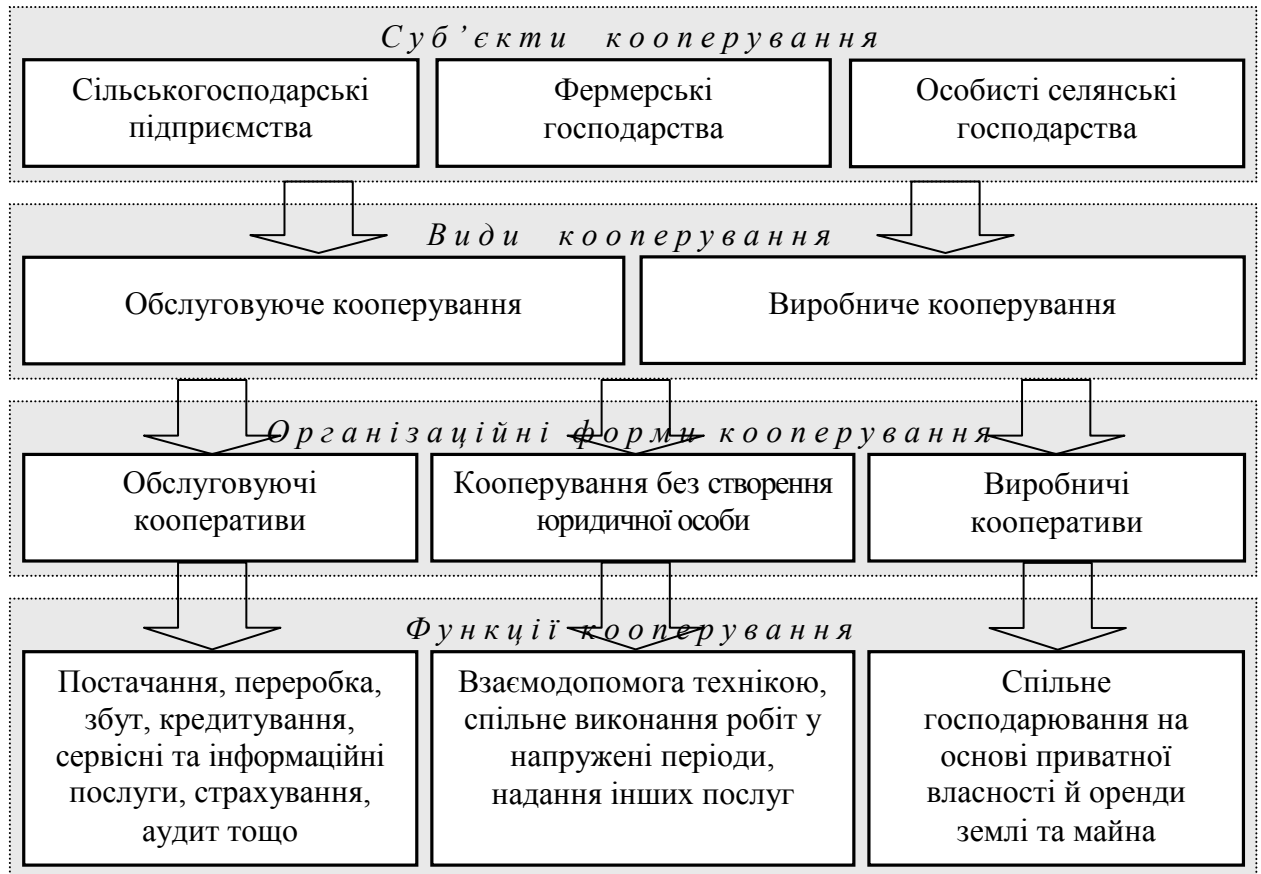

Рис. 1.5. Структурно-логічна схема кооперування юридичних та фізичних осіб в агробізнесі

Джерело: власні дослідження.

Науковці Інституту аграрної економіки УААН стверджують, що в Україні можливі три типи кооперативів вертикальної форми інтеграції. Перший тип – це кооперативні підприємства, що в принципі є новими для нашої країни. Вони схожі за своєю структурою, функціями й методами бізнесу до тих, що існують в країнах з розвинутою ринковою економікою. Їх члени – приватні товаровиробники (фізичні або юридичні особи з приватно-дольовою формою власності). Ці підприємства не мають організаційних зв'язків з колишньою організаційною структурою сільського господарства,

але можуть обслуговувати усіх бажаючих, хто відповідає вимогам кооперативу. Вважається, що саме цей тип кооперації має найкращі перспективи розвитку в нинішніх умовах.

Другий тип кооперативних підприємств вертикальної інтеграції є специфічним для України, оскільки він замінив існуючі колективні господарства, максимально зберігаючи переваги великомасштабного виробництва, виробничу й соціальну інфраструктуру, кадри. Але в таких кооперативах має принципово змінитися організаційна філософія, відносини власності, система управління, фінансування і розподілу доходів. При реорганізації колективного господарства може перетворитись на об'єднання своїх первинних підрозділів на кооперативних засадах, функції якого будуть полягати в реалізації продукції, організації матеріально-технічного постачання, наданні інших послуг. Іншими словами, кооперативне об'єднання являтиме собою виробничий кооператив, в якому з'являться вертикальні інтеграційні процеси.

У процесі розвитку кооперативних структур виникають об'єднання кооперативів за територіальними або галузевими ознаками. Це третій і, поки що, найвищий рівень розвитку кооперативних процесів. Об'єднання кооперативів мають статус юридичної особи і реєструються в порядку, визначеному для первинних кооперативів, не маючи права втручатися у виробничу діяльність своїх членів. Первинні кооперативи, що увійшли до кооперативного об'єднання, зберігають статус юридичної особи та повну господарську самостійність і можуть добровільно вийти з об'єднання за рішенням загальних зборів своїх членів [63].

Об'єднання ставлять своєю метою сприяти розбудові кооперативного руху на регіональному рівні шляхом надання методичної допомоги у створенні нових кооперативів; організації консультацій з фінансових, господарських, юридичних та комерційних питань; забезпечення своїх членів інформацією ринкового характеру; проведенні навчання та підвищення кваліфікації членів та найманого персоналу кооперативів; створення мережі

дочірніх підприємств з відповідною інфраструктурою (магазини, оптові бази, склади тощо); розвиток взаємовигідного співробітництва між кооперативами та іншими партнерами в агробізнесі; створення представництва інтересів кооперативів в органах виконавчої влади тощо.

З активізацією кооперативних процесів у сільському господарстві, збільшенням кількості кооперативних підприємств і їхніх об'єднань постала необхідність утворення єдиного координаційного центру розбудови кооперативного руху в сільському господарстві в межах усієї країни – Національної спілки сільськогосподарських кооперативів України. Ця неприбуткова організація була створена в 1998 р. за логікою побудови усіх кооперативних організацій – “знизу-вгору”, на добровільних засадах, за ініціативи і підтримки первинних кооперативів різних регіонів.

Формування дієвого, демократичного, справжнього кооперативного руху в сільському господарстві України у відповідності з кооперативними принципами та цінностями є одним із найважливіших і складних завдань. Важливо, щоб сільськогосподарським товаровиробникам, на кого саме й розрахована кооперативна ідея, була зрозумілою її кінцева мета – підвищення рівня життя працівників, визначеність щодо майбутнього, досягнення соціальної справедливості. В кооперативному розвитку, підкреслює Ф. Горбонос, мають чітко виділятися стадії:

- соціального руху і соціального захисту трудящих;
- виробничої необхідності;
- економічної доцільності;
- міжгосподарської кооперації та інтеграції [64, с. 35].

Кооперативний рух в Україні в сучасному змісті розвивається в умовах глибокої трансформації виробничих відносин і структурних змін в економіці. Кооперація, як добровільне об'єднання людей і ресурсів, які їм належать для досягнення таких цілей, як співпраця, що ґрунтується на спеціалізації окремих працівників чи окремих підрозділів на виробництві окремих видів продукції чи наданні послуг, виконанні робіт, переживає етап

фундаментальних змін і оновлення [65, с. 10]. Виходячи з цього, кооперація має розвиватись, перш за все, у напрямках, які забезпечують, з одного боку, – можливість використання її як організації для співробітництва і спільної діяльності членів кооперативу з метою покращання свого економічного і соціального становища, а з іншого – гармонійно вписуватися в процеси трансформації економічних відносин і структурних перетворень, без здійснення яких не можливий економічний розвиток в цілому.

У світі, як відомо, на сьогодні відбувається масове кооперування малих та середніх підприємств для розв'язання як виробничих, так і соціальних проблем. Кооперативний рух виступає силою, що об'єднує та впевнено свідчить про його прогресивність, позитивний вплив на економіку, соціальну політику і поліпшення життя людей. При цьому держави, як правило, стимулюють розвиток таких форм кооперативних зв'язків [66, с. 25]. Цілком зрозуміло, що цей процес позитивно впливає на розвиток внутрішнього сектора економіки, підвищуючи його конкурентоспроможність і посилюючи економічну безпеку держави. На думку І. Козюри, кооперативна модель має величезний потенціал для розкриття ще не реалізованих можливостей сільських територій, яка спроможна виступити зразком для планування економічного розвитку в масштабах усього регіону [67, с. 82]. Внутрішня політика нашої держави повинна бути спрямована на підтримку кооперації, з тим щоб досягти відповідних змін в економіці. Варто відмітити, що останнім часом багато зроблено в даному напрямку через законодавчу підтримку розвитку кооперації. Були прийняті Закони України “Про кооперацію”, “Про сільськогосподарську кооперацію”, розроблено концепцію розвитку кооперативного руху в Україні, прийнято ряд відповідних Указів Президента [68; 69; 70].

Особливо дискусійним в економічній літературі залишається питання неприбуткової природи кооперативів. Більшість вчених-економістів схиляються до думки, що кооперативи слід віднести до підприємств особливого типу, які намагаються надати членам кооперативу необхідні їм

послуги і на цій основі забезпечити отримання ними більшого прибутку [2; 19; 64; 71; 72]. Кооперативи, на їх думку, не ставлять за мету максимізацію власного прибутку, а намагаються забезпечити додатковий прибуток членів-власників і тому мають визнаватися неприбутковими організаціями. Погоджуючись із такими викладками, вважаємо, що кооператив із організаційної точки зору є продовженням діяльності господарств-учасників, а тому отриманий дохід не слід кваліфікувати як прибуток, оскільки отриманий від діяльності власних членів.

Проте сьогодні в економічній літературі часто зустрічаються протилежні думки з приводу визнання кооперативів організаціями, що не мають своєю метою отримання максимального прибутку [5; 73; 74; 75]. Віднесення кооперативів до неприбуткових організацій, за їх переконанням, не що інше, як намагання вивести кооперацію за межі ринкових відносин. Наприклад, якщо члени кооперативу намагаються максимізувати прибуток, то природно і кооператив, до якого вони входять, також повинен мати ціль максимізації прибутку, а отже, є прибутковою організацією. Так, І. Буздатов, Н. Павленчик стверджують, що кооперативи є прибутковими організаціями, але через їх особливі функції до них мають застосовуватись спеціальні правила оподаткування. Але прибуток, який створюється у кооперативних підприємствах, (якщо вони дійсно відповідають фундаментальним принципам кооперації) має дещо іншу природу, тому що формується за рахунок членів кооперативу [76, с. 24]. Прибуток у кооперативі розподіляється між його членами (повертається їм) за їх спільним рішенням, оскільки є частиною їх загального прибутку. З огляду на це, діяльність кооперативів у більшості країн світу регулюється окремими законодавчими актами, які враховують специфічну природу кооперативної форми організації господарювання.

Концепція неприбутковості кооперативних підприємств має сприяти зменшенню податкового тиску. Сільськогосподарські кооперативи виконують особливі економічні й соціальні функції, тому до них повинен

бути застосований особливий режим оподаткування, а саме – не оподатковуватися частина доходу кооперативу, що підлягає розподілу між його членами у вигляді кооперативних виплат з метою уникнення подвійного оподаткування. Нерозуміння принципів кооперації сповільнює відродження ефективно функціонуючих форм кооперативного підприємництва в сучасному народному господарстві.

Поки що господарське законодавство України не створює належних умов для функціонування класичних кооперативів. Будь-яка господарська діяльність юридичних осіб, зокрема й громадських організацій, згідно зі ст. 24 Закону України “Про об’єднання громадян” має назву “господарська та інша комерційна діяльність” та вважається підприємницькою [26]. Відповідно застосовуються звичайні режими оподаткування, обліку й державного регулювання. І хоч Законом України “Про сільськогосподарську кооперацію” визнається, що обслуговуючі кооперативи є підприємствами з особливим статусом (а саме, здійснюючи обслуговування членів кооперативу, не ставлять за мету отримання прибутку), у інших нормативно-правових актах стосовно оподаткування прибутку таких специфічних суб’єктів господарювання нічого не сказано. У зв’язку з цим у кооперативів виникло багато труднощів і проблем, пов’язаних із нерозумінням їх економічної природи й відсутністю законодавчих та нормативних актів, які б регулювали діяльність кооперативних організацій у сфері обслуговування.

Таким чином, зовнішня кон’юнктура спричиняє зміни в самому кооперативному секторі. В умовах ринкової економічної системи неможливо заздалегідь абсолютно точно встановити розмір витрат кооперативу, тому щоб уникнути додаткового фінансування операційних витрат, членам кооперативу встановлюється дещо нижчі авансові ціни за здану продукцію. Тому наявність певного прибутку завжди присутня, яка в кінці звітної періоду, як правило, розподіляється. Логічно здійснювати розподіл додаткового прибутку пропорційно обсягу бізнесу, адже саме завдяки

провадженню торгових операцій і був сформований цей прибуток. Навіть прихильники неприбуткової природи кооперативних організацій визнають, що через неможливість точного визначення попередньої вартості послуг кооперативи практично завжди мають певний прибуток.

Отже, при оподаткуванні прибутку обслуговуючого кооперативу виникає ситуація подвійного оподаткування, яку намагаються уникнути більшість підприємців. У більшості країн законодавчо закріплено статус неприбутковості, що дає можливість не застосовувати оподаткування прибутку. Саме заради таких привілеїв кооперативи всього світу намагаються довести свою неприбуткову природу і зменшити податковий тягар. В Україні через збитковість більшості кооперативних організацій проблема неприбутковості поки що не стоїть так гостро. Тому дане питання більше розглядається в теоретичній площині. Проте у міру становлення кооперативного сектору економіки нашої країни логічно припустити, що цим питанням все більше і більше перейматимуться. Намагаючись активно впливати на процеси суспільного розвитку та видозмінювати їх у відповідності зі своїми ідеалами, кооперативи зазнають зворотного впливу, що в кінцевому результаті, приведе до появи підприємств з різним поєднанням кооперативних та комерційних цілей.

1.4. Методичні підходи до оцінки економічної ефективності діяльності сільськогосподарських кооперативів

Ефективна робота підприємства, зміцнення його конкурентних позицій на ринку потребують систематичного контролю показників ефективності виробництва і реалізації продукції, глибокого аналізу і оцінки впливу факторів макро- і мікросередовища. Дослідження ефективності є досить складним питанням через існування різноманітних видів та типів

підприємств, відповідних цілей їх функціонування та взаємозв'язків з іншими системами. Це визначає множину підходів оцінки ефективності, які мають відображати цілі діяльності відповідних підприємств і свідчить про багатогранність даної категорії та одночасно складність її обчислення.

Ефективність виробництва – важливий показник результатів діяльності. Незалежно від виду діяльності у процесі виробництва приймають участь ті чи інші фактори виробництва з метою створення певних споживчих вартостей. Отже будь-яке виробництво передбачає витрачання ресурсів і одержання певних результатів. Необхідність визначення ефективності полягає в тому, що на різних підприємствах одна і та ж кількість ресурсів забезпечує отримання далеко не однакових результатів, що, в кінцевому результаті, відбивається на його фінансово-економічному стані та на забезпеченні самофінансування. В такому випадку кажуть про різну ефективність підприємств [77, с. 397].

Термін “ефективність” означає результативність певного процесу, дії. На думку багатьох економістів вона є формою вираження мети виробництва, означає результативність, міру одержання користі [78, с. 9; 79, с 508; 80, с. 82]. Ефективність виробництва відбиває вплив комплексу факторів, які формують її рівень, визначають тенденції функціонування і розвитку підприємства. На думку Л. Шваб ефективність виробництва визначається оцінкою його результатів та співставлення їх із витратами, понесеними на досягнення таких результатів, адже одні й ті ж результати можуть бути отримані за різного рівня використання ресурсів. Такими результатами, як відмічає той же автор, можуть бути обсяги виготовленої продукції в натуральному чи вартісному виразі або прибуток [81, с. 499-505].

Автором також підкреслюється, що при оцінці понесених витрат на досягнення певних результатів доцільно брати всі ресурси підприємства, які так чи інакше, приймають участь у процесі виробництва. Крім того, на виробництво впливають також певні організаційні, управлінські, технологічні та інші фактори. Отже, ефективність підприємства є

комплексною оцінкою кінцевих результатів використання необоротних і оборотних активів, трудових і фінансових ресурсів та нематеріальних активів за певний період часу.

Колектив авторів П. Руснак, В. Андрійчук, А. Ільєнко, Г. Черевко, В. Микитюк, І. Мальченко, Т. Яворська вважають, що ефективність – це показник узагальненого і повного відображення кінцевих результатів використання засобів, предметів праці та робочої сили на підприємстві за певний проміжок часу і визначається відношенням результатів до витрат, понесених на їх одержання [82, с. 175]. Отже, загальний механізм визначення ефективності підприємства можна охарактеризувати співвідношенням:

$$E_{\phi} = \frac{E}{B} = \frac{\text{ефект (результат)}}{\text{витрати (ресурси)}} .$$

Формула визначення ефективності як за механізмом розрахунку, так і за своїм змістом близька до поняття продуктивності. Досить часто при розрахунку ефективності використання окремих факторів виробництва отримані показники одночасно є показниками продуктивності. І дійсно, характеризуючи економічну ефективність, науковці апелюють до поняття віддачі від сукупності вкладених коштів. В аграрних підприємствах – це одержання максимальної кількості продукції з 1 га або від голови худоби при найменших витратах праці, матеріальних і фінансових ресурсів на виробництво одиниці продукції.

Економічна ефективність означає отримання максимального результату на одиницю витрат або мінімізацію витрат на одиницю отриманого результату [83, с. 6]. Тому обчислення показників ефективності передбачає порівняння кількісних оцінок результатів та витрат. Економічна ефективність, таким чином, охоплює ланцюг “затрати-випуск”, тобто вона характеризує зв’язок між кількістю одиниць рідкісних ресурсів, які застосовуються в процесі виробництва, і отриманою в результаті кількістю потрібного продукту. Більша кількість продукту, яку отримують від даного об’єкту витрат, означає підвищення ефективності і навпаки.

Для оцінки економічної ефективності вченими економістами пропонується використовувати натуральні і вартісні показники. Зростання цих показників – головне завдання будь-якого підприємства. Але правомірно зауважити, що ефективним буде саме відносне випередження зростання ефекту над витратами. Зростання результатів діяльності швидшими темпами, ніж витрат, понесених на їх досягнення, свідчить про підвищення ефективності системи.

Суть проблеми підвищення ефективності будь-якої господарської діяльності полягає в тому, що на кожную одиницю ресурсів (витрат) – трудових, матеріальних, фінансових – потрібно досягати максимально можливого збільшення обсягу виробництва або доходу. При цьому, як стверджує С. Покропивний, основним критерієм ефективності виробництва чи діяльності має бути зростання продуктивності суспільної праці [84, с. 454]. Схожої позиції при визначенні єдиного критерію ефективності притримувався Л. Пархоменко. Він стверджує, що критерієм ефективності повинен бути ступінь виконання конкретного соціального замовлення, яким є найбільший вихід високоякісних продуктів при найменших витратах ресурсів [78, с. 83]. Проте задача максимізації випуску при одночасній мінімізації витрат з точки зору математики не коректна. Можна максимізувати продукцію, використовуючи наявний (заданий) чи доступний обсяг ресурсів.

З економічної точки зору для обслуговуючих кооперативів, орієнтованих на безпосереднє обслуговування своїх членів як критерій ефективності роботи слід приймати максимальне задоволення потреб членів. Показниками, в яких знаходиться відображення критерій ефективності, є корисний ефект, який припадає на одиницю витрат.

Особливість категорії ефективності в економіці полягає в тому, що при її вимірюванні зіставляється ефект від економічної діяльності суб'єктів господарювання (економічний ефект) з витраченими на його одержання економічними ресурсами. Оскільки сфери економічної діяльності суб'єктів господарювання різноманітні, а їх діяльність може охоплювати різні стадії

руху товару, то відповідно можуть існувати різні ефекти і показники ефективності. Крім того, підприємства можуть ставити перед собою різноманітні цілі їх діяльності – отримання максимального прибутку від виробництва продукції, надання необхідних послуг за собівартістю, що потребує оцінки ефективності такої діяльності. Багатогранність проблеми створює певні перешкоди на шляху оцінки ефекту діяльності різних структур та зіставлення показників ефективності між подібними об'єктами.

Для оцінки економічної ефективності діяльності різноманітних суб'єктів господарювання, в т.ч. і виробничих кооперативів, в залежності від завдань, які стоять перед аналітиками, науковці пропонують досить широку систему показників. До таких показників, як правило, відносять: виробництво валової продукції, валового і чистого доходу відносно витрат виробництва; затрати праці на виробництво 1 ц продукції; собівартість 1 ц продукції; одержаний прибуток на 1 га, 1 ц продукції і одного працівника; урожайність, продуктивність тварин; рівень рентабельності, норму прибутку; продуктивність праці; фондівіддачу, матеріалівіддачу та інші.

Оскільки показники ефективності відіграють важливу роль при прийнятті управлінських рішень, то при формуванні системи показників економічної ефективності діяльності суб'єктів господарювання слід дотримуватися певних принципів. До таких принципів С. Покропивний відносить [84, с. 454]:

- забезпечення органічного взаємозв'язку критерію та системи конкретних показників ефективності діяльності;
- відображення ефективності використання всіх видів застосовуваних ресурсів;
- можливість застосування показників ефективності до управління;
- використання показниками стимулюючої функції в процесі застосування наявних ресурсів зростання ефективності діяльності.

При визначенні оптимальних технологічних режимів господарської діяльності, вибору технічних засобів реалізації функцій кооперативу

пріоритетною стає оцінка його економічності функціонування. Отже, для оцінки економічної ефективності обслуговуючої кооперації потрібно використовувати відповідні критерії і систему взаємозалежних показників. Наявна система показників оцінки ефективності господарських структур не завжди може застосовуватись при визначенні ефективності певних типів підприємств, наприклад, таких як обслуговуючі кооперативи [85, с. 212].

Прибуток таких агроформувань обчислюється за іншими підходами і не може використовуватись при оцінці їх ефективності. Це пояснюється тим, що частина доходу обслуговуючих кооперативів, як правило, відразу розподіляється між його членами у вигляді надбавок і доплат до цін, що, в кінцевому результаті, занижує розмір прибутку кооперативу і показники, що розраховані на його основі. Але навіть і за таких обставин необхідність розрахунку економічної ефективності діяльності кооперативів не втрачає своєї актуальності. Для того, щоб господарська діяльність обслуговуючого кооперативу була ефективною та отримала позитивну оцінку з боку членів кооперативу, необхідним етапом у роботі кооперативу стає визначення його економічного ефекту та економічної ефективності діяльності. Це, в першу чергу, потрібно для оцінки ефективності використання виробничих ресурсів підприємства та більш повного завантаження його виробничих потужностей. Крім того, оцінка ефективності діяльності обслуговуючої кооперації дозволить виявити резерви зростання виробництва кооперативу [86, с. 104]. Тому пропонуються інші способи визначення ефективності і критерії оцінки діяльності. Одним із таких способів виступає вибір показника ефективності, що буде задовольняти критерію максимальної узгодженості з поставленою ціллю. Однак даний спосіб не дає можливості кількісно оцінити результативність діяльності.

Визначити ефективність функціонування сільськогосподарських кооперативів можна і за іншими показниками. Кооперативи ставлять цілі збуту продукції членів кооперативу, постачання до їх господарств

необхідних засобів, надання потрібних послуг тощо. На основі цих завдань можна побудувати показники ефективності їх діяльності.

До системи показників оцінки діяльності обслуговуючих кооперативів можна віднести:

1. Показник ефективності товарної політики – обсяг товарообігу в розрахунку на одиницю витрат на збут:

$$K_{\tau} = \frac{T}{З}, \quad (1)$$

де T – товарообіг, грн.;

$З$ – витрати на збут, грн.

2. Показник ефективності цінової політики – коефіцієнт фінансового результату:

$$K_{\phi p} = \frac{\Phi P}{З_{\kappa}}, \quad (2)$$

де ΦP – фінансовий результат кооперативу, грн.;

$З_{\kappa}$ – витрати кооперативу, грн.

3. Показник ефективності збутової політики – витрати на збут на одиницю отриманої виручки від реалізації продукції, робіт і послуг:

$$З_{\epsilon} = \frac{З}{B}, \quad (3)$$

де $З$ – витрати на збут, грн.;

B – виручка від реалізації продукції, робіт і послуг, грн.

4. Показник ефективності комунікаційної політики – маркетингові витрати на одиницю отриманої виручки від реалізації продукції, робіт і послуг:

$$M_{\epsilon} = \frac{M}{B}, \quad (4)$$

де M – маркетингові витрати, грн.;

B – виручка від реалізації продукції, робіт і послуг, грн.

В показниках (1) і (2) позитивним є збільшення результату від обраної політики, що приходить на одиницю витрат, які обумовлюють цей результат, тому значення цих критеріїв ефективності повинні досягати

максимуму. А в критеріях (3) і (4), де показник витрат відносять до показника результату, навпаки – до мінімуму.

Оцінити ефективність товарної політики кооперативу та масштаби його діяльності можна за допомогою індексу товарообороту (I_m). Позитивним ефектом вважається збільшення індексу товарообороту, який визначається за формулою:

$$I_m = \frac{T_1}{T_0}, \quad (5)$$

де T_1 , T_0 – обсяг товарообороту в звітному і базисному (попередньому) періодах.

Ефективність діяльності обслуговуючих кооперативів можна доповнити аналізом структури товарообороту, в наступних розрізах: за асортиментом, каналами збуту чи постачання тощо. В процесі структурного аналізу розраховуються частки окремих видів продукції, товарів і послуг в загальному обсязі.

Оскільки категорія ефективність завжди співвідносна із витратами, то до її характеристики слід додати індекс витрат кооперативу:

$$I_k = \frac{K_0}{K_1}, \quad (6)$$

де K_1 , K_0 – витрати кооперативу у звітному і базисному (попередньому) роках.

Одна з основних цілей об'єднання виробників сільськогосподарської продукції в збутові кооперативи – відстоювання їх інтересів на ринку, тому правомірним підходом доцільності кооперативного бізнесу буде обчислення частки ринку за формулою:

$$K_n = \frac{Q_k}{Q_p}, \quad (7)$$

де Q_k , Q_p – обсяг продажу продукції через кооператив та на ринку відповідно [87, с. 98–100].

Застосування перерахованих показників є корисним при визначенні ефективності роботи за окремими видами діяльності кооперативу, а також

для формування цілісної картини результативності його функціонування. Пропонується наступна система показників оцінки економічної ефективності діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Система показників ефективності господарювання
сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів**

Група показників оцінки виробничих можливостей	<ul style="list-style-type: none"> • Обсяг продукції, реалізованої через кооператив • Обсяг послуг, отриманих через кооператив • Рівень використання виробничих потужностей кооперативу
Група показників оцінки якісних параметрів	<ul style="list-style-type: none"> • Питома вага робіт та послуг, виконаних в технологічні терміни • Питома вага операцій, проведених із членами кооперативу
Група показників оцінки ресурсного забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> • Ступінь задоволення потреб членів кооперативу
Група показників оцінки цінкових параметрів	<ul style="list-style-type: none"> • Співвідношення ціни в кооперативі до середньої ціни на місцевому ринку • Співвідношення ціни для членів та не членів кооперативу
Група показників оцінки системи збуту	<ul style="list-style-type: none"> • Ефективність товарної політики • Ефективність цінової політики • Ефективність збутової політики • Ефективність комунікаційної політики • Структура товарообороту • Індекс товарообороту • Індекс витрат кооперативу • Частка ринку кооперативу

Джерело: власні дослідження.

Але такі висновки будуть неповними без показників, в яких би знайшли відображення всі вхідні та вихідні параметри господарської структури. Це має принципове значення для менеджерів у процесі підготовки прийняття зважених управлінських рішень. Отже, оскільки основним критерієм ефективності ринкової економіки виступає міра задоволення потреб її індивідів, то можна вважати, що і при оцінці ефективності суб'єктів господарювання критерії мають бути ідентичними.

Варто відмітити, що в дослідженнях з питань економічної ефективності результатів господарювання поступово спостерігається зміщення акцентів в напрямку суспільних інтересів, а не конкретного власника. Все частіше зустрічаються публікації, в яких при визначенні економічної ефективності автори відштовхуються від оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу, підвищення його продуктивності, тоді як співставлення отриманих результатів із витратами, понесеними на їх досягнення, не дає повної уяви про завантаженість виробничого потенціалу підприємства, раціональності розміщення галузей, ефективності розподілу ресурсів.

Існує думка, що ефективність є значно ширшим поняттям. Ефективність це не стільки співставлення результатів із використаними для їх отримання матеріальними, трудовими та фінансовими ресурсами, скільки виробництво максимальної кількості продукції за умов повного використання наявних ресурсів або виробництво даного обсягу продукції з залученням найменшої кількості виробничих ресурсів. Так, професори К. Макконнелл і С. Брю під ефективністю розуміють таке використання або застосування рідкісних ресурсів (засобів виробництва), при якому досягається максимальне задоволення безмежних потреб суспільства, тобто спосіб якнайкращого використання того, чим ми володіємо [88, с. 38-39]. Економічна ефективність, на їх думку, схожа з ефективністю в техніці. Коефіцієнт корисної дії (ефективність) показує, який відсоток ресурсів перетворюється в корисний продукт. Подібне тлумачення ефективності знаходимо у С. Панчишина. Згідно з його баченням, ефективне виробництво повинне передбачати повну зайнятість ресурсів та повний обсяг виробництва [89, с. 12].

Аналогічні визначення знаходимо в “Економічному словнику-довіднику” за редакцією професора С. Мочерного, за яким економічна ефективність – це досягнення найбільших результатів при найменших витратах живої та уречевленої праці [21, с. 103; 79, с. 508] та в “Енциклопедії бізнесмена, економіста, менеджера” за редакцією Р. Дякіна, згідно з яким – ефективність є не чим іншим як продуктивністю або коефіцієнтом корисної дії [90, с. 198].

Отже, досягти комплексної оцінки ефективності діяльності можна шляхом оцінки вкладених у виробництво ресурсів й одержаного ефекту [91, с. 5].

Справедливо постає питання удосконалення існуючих та розробки нових методик оцінки економічної ефективності господарювання обслуговуючих кооперативів. Для цього варто вивчити надбання світової спільноти. Західна економічна наука розглядає економічну ефективність як багатоаспектну категорію, що складається з: 1) відношення між витратами ресурсів і обсягом товарів і послуг, які виробляються з цих ресурсів; 2) максимального обсягу виробництва товарів і послуг з використанням мінімальної вартості ресурсів; 3) виробництва товарів певної вартості за найменших витрат ресурсів; 4) отримання максимуму з доступних для людини обмежених ресурсів; 5) відношення результату до витрат [79, с. 508].

Очевидно можна вважати, що альтернативним підходом щодо оцінки економічної ефективності обслуговуючих кооперативів буде оцінка ефективності використання їх виробничого потенціалу. Тобто, під ефективністю підприємства в даному випадку слід вважати відношення фактичної продуктивності до максимально можливої. Оскільки максимально можливий обсяг виробництва для підприємства рівнозначний кривій його виробничих можливостей, то вимірювання ефективності рівнозначне віддаленості від цієї межі. При цьому ефективним виробництвом може бути в умовах, коли:

- виробництво будь-якого продукту не може збільшуватися без підвищення одного чи кількох факторів виробництва чи зменшення виробництва інших продуктів;
- будь-який фактор виробництва не може зменшуватись без зменшення виробництва одного чи кількох продуктів чи підвищення інших факторів [78, с. 15].

Отже, в даному випадку при визначенні ефективності діяльності використовується ресурсний підхід. Ефективним називається таке виробництво, яке за наявного обсягу ресурсів і доступних технологій забезпечує максимально можливий обсяг виробництва. А коли так, то можна

припустити, що оцінку ефективності виробництва потрібно проводити шляхом порівняння досягнутого обсягу виробництва (досягнутих показників) з теоретичним (або найкращими в галузі), таким чином можна отримати необхідну інформацію про ефективність господарювання як національної економіки і її галузей, так і окремих суб'єктів господарювання.

Узагальнюючи існуючі погляди науковців на проблему ефективності та розробку її узагальненого показника, можна виділити дві концепції: затратну і ресурсну. Для побудови інтегрального показника найбільш придатним є ресурсний підхід, а зведення ресурсів в показник виробничого потенціалу дає можливість вирішити дану проблему досить легко [92, с. 331]. Таким чином, визначати економічну ефективність роботи обслуговуючих кооперативів в умовах ринкової економіки доцільно на основі оцінки ефективності використання його потенціалу, розрахованої відношенням кінцевої продукції до ресурсів, що задіяні у виробництві.

Отже, найбільш універсальним підходом все ж залишається аналіз відносних показників. Він передбачає визначення зв'язків між двома величинами у вигляді дроби чи пропорції. Але у більшості випадків такі співвідношення виражаються між двома величинами (ресурс – результат) або кількома агрегованими однотипними факторами та результатами і не дають можливості одночасного врахування у таких співвідношеннях всіх факторів та результатів, що виражені різними одиницями виміру. Вирішення проблеми вбачається у використанні коефіцієнтів, за допомогою яких здійснюється узгодження зваженої суми випуску та співставлення її зі зваженою сумою ресурсів. При визначенні економічної ефективності до розрахунків можна залучити достатньо велику кількість факторів виробництва.

Зазначені наукові положення обчислення економічної ефективності різноманітних суб'єктів господарювання знайшли відображення у методі аналізу оболонки даних (Data Envelopment Analysis – DEA) [93]. Він ґрунтується на використанні основного постулату ринкової економіки – кривої виробничих можливостей, яка відображає максимальну ефективність

використання виробничих ресурсів, що визначається максимально можливим обсягом випуску товарів і послуг за наявних технологій та доступних ресурсів. Звідси алгоритм визначення ефективності полягає у побудові відповідної кривої виробничих можливостей та розташуванні досліджуваних підприємств відносно неї.

Ефективність можна оцінювати за випуском продукції, шляхом побудови output-орієнтованої моделі та використанням ресурсів – input-орієнтованої моделі. Output-орієнтована модель забезпечує визначення ефективності виробництва продукції з одиниці ресурсів (доцільно використовувати для маркетингових кооперативів), а input-орієнтована – для ефективності використання ресурсів на виробництво одиниці продукції (доцільно використовувати для оцінки ефективності сервісних кооперативів). Зупинимось більш детально на input-орієнтованій моделі.

Економічна ефективність господарювання нами розглядається з двох сторін: 1) використання мінімальної кількості ресурсів для виробництва одиниці продукції (робіт, послуг); 2) раціонального їх вибору за критерієм мінімізації витрат. Ефективність виробництва у першому випадку знаходить вираження у показнику технічної ефективності, у другому – аллокативної ефективності. Графічно механізм визначення технічної та аллокативної ефективності представлений на рис. 1.6.

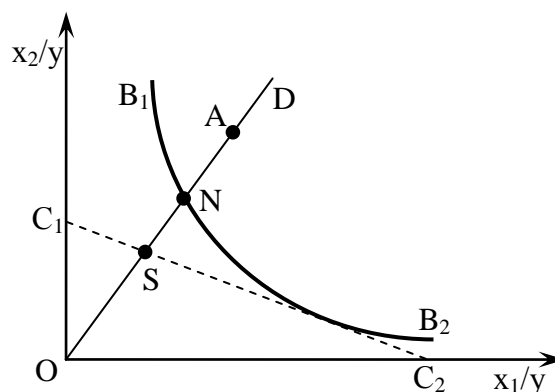

Рис. 1.6. Схема визначення технічної та аллокативної ефективності виробництва за умови мінімізації витрат виробництва

Джерело: адаптовано [94, с. 5, 8].

Крива V_1V_2 відображає межу виробничих можливостей суб'єктів господарювання. Підприємства, які знаходяться вище цієї межі, є неефективними, оскільки використовують більшу кількість ресурсів на виготовлення одиниці продукції. Наприклад, підприємство А, де відрізок AN вказує на можливе зменшення споживання ресурсів (технічна неефективність). Визначення технічної ефективності здійснюється через відношення відрізків ON до OA. Тому показник технічної ефективності може набувати будь-якого значення на проміжку від нуля до одиниці.

Маючи відомості про вартість ресурсів, можна побудувати ізокошту C_1C_2 . З точки зору розміщення ресурсів, ефективними вважатимуться лише ті підприємства, які оберуть таку комбінацію ресурсів, за якої пряма C_1C_2 буде дотичною до межі виробничих можливостей. Отже, аллокативна ефективність визначатиметься відношенням відрізка OS до ON. Значення аллокативної ефективності змінюється в тих же межах, що і технічної. Для підприємства це означає можливість мінімізації витрат виробництва і отримання додаткового доходу [94, с. 5, 8, 24-26].

Технічна ефективність визначається як здатність підприємства досягти за даної кількості факторів максимального обсягу виробництва продукції, що задається граничною функцією виробництва. Аллокативна ефективність (ефективність розподілу ресурсів) досягає свого максимуму в тому разі, коли підприємство вибирає ресурси для виробництва продукції за відомих цін на них з мінімальними витратами. Зміст вирішення цих двох задач полягає у створенні максимально можливого обсягу продукції та послуг при доступних ресурсах.

Загальна ж економічна ефективність розраховується як добуток технічної ефективності на аллокативну. Значення показника змінюється в межах від 0 до 1. Відповідно підприємство зі значенням показника близьким до 1, раціонально використовує ресурси, працює на повну потужність і є ефективним.

Сутність аналізу оболонки даних полягає у використанні методів лінійного програмування для побудови непараметричної поверхні над

даними, щодо яких обчислюватиметься ефективність. Для цього потрібно вирішити наступну систему рівнянь та нерівностей [95, с. 3; 96, с. 347].

Пошук технічної ефективності за допомогою вказаного методу передбачає вирішення наступної моделі:

$$\begin{aligned}
 E_{\max s \min} &= \sum_{i=1}^l \lambda_s x_{i_s} , \\
 \sum_{j=1}^m y_{jk} \lambda_k - y_{js} &\geq 0 \quad k = 1, \dots, n , \\
 E_{\max s} x_{i_s} - \sum_{i=1}^l x_{ik} \lambda_k &\geq 0 \quad k = 1, \dots, n , \\
 \lambda_k &\geq 0 ,
 \end{aligned} \tag{8}$$

де: $E_{\max s \min}$ – показник технічної ефективності досліджуваного кооперативу, x_{ik} – ресурс i -го виду, що використовується k -м кооперативом, x_{is} – ресурс i -го виду, що використовується досліджуваним кооперативом, y_{jk} – продукція (послуги) j -го виду k -го кооперативу, y_{js} – продукція (послуги) j -го виду досліджуваного кооперативу λ_k – вагові коефіцієнти (змінні задачі), n – кількість підприємств, m – кількість видів продукції (послуг), l – кількість виробничих ресурсів.

Тоді модель пошуку економічної ефективності прийме вид:

$$\begin{aligned}
 E_{s \min} &= \sum_{i=1}^l c_{i_s} x'_{i_s} , \\
 \sum_{j=1}^m y_{jk} \lambda_k - y_{js} &\geq 0 \quad k = 1, \dots, n , \\
 x'_{i_s} - \sum_{i=1}^l x_{ik} \lambda_k &\geq 0 \quad k = 1, \dots, n , \\
 \lambda_k &\geq 0 ,
 \end{aligned} \tag{9}$$

де: $E_{s \min}$ – показник ефективності досліджуваного кооперативу, x_{ik} – ресурс i -го виду, що використовується k -м кооперативом, x'_{i_s} – ресурс i -го виду, що мінімізує витрати досліджуваного кооперативу (змінні задачі), y_{jk} – продукція (послуги) j -го виду k -го кооперативу, c_{i_s} – вартість одиниці ресурсу i -го виду досліджуваного кооперативу, λ_k – вагові коефіцієнти (змінні задачі), n – кількість підприємств, m – кількість видів продукції (послуг), l – кількість виробничих ресурсів.

Для оцінки економічної ефективності діяльності підприємства потрібно побудувати криву виробничих можливостей та точку на графіку, яка відобразить стан досліджуваного підприємства. Побудова кривої виробничих можливостей здійснюється за показниками, досягнутими найкращими підприємствами галузі. Проте це не означає, що така крива

об'єктивно відбиватиме стан справ, вона лише характеризуватиме ефективність певної вибірки підприємств.

Визначення економічної ефективності таким способом не позбавлене недоліків. Деякі підприємства завжди будуть 100% ефективними. Це пояснюється тим, що за показниками кращих підприємств будуватиметься крива виробничих можливостей і вони вважатимуться технічно ефективними.

Про необхідність використання економіко-математичних методів та моделей для дослідження ефективності функціонування кооперативів зазначала Ю. Ушкаренко [97, с. 103]. За допомогою економіко-математичних задач можна визначити кількісні залежності між ресурсами й результатами виробництва, рівень оснащення ресурсами, темпи й тенденції їх змін. Маючи такі результати досліджень, можна оцінити ефективність застосування окремих ресурсів і сукупність їх дефіцитності, виявити проблемні місця, що стримують розвиток виробництва й підвищення ефективності, визначити напрями поліпшення використання виробничих ресурсів.

Постійне зростання економічної ефективності можливе лише через зростання продуктивності праці, що зумовлено, насамперед, прогресом продуктивних сил. Підвищення продуктивності на рівні підприємств в кінцевому результаті означає зростання ефективності сукупної праці, збільшення ефективності суспільного виробництва. Підприємство повинно прагнути використовувати свої ресурси ефективно, тобто воно бажає отримати максимальну кількість корисних товарів і послуг.

Отже, категорія ефективності покликана характеризувати ступінь продуктивного використання ресурсів підприємства. Проте традиційні способи розрахунку (відношення результату до понесених витрат) не забезпечують достатньо повного уявлення про ефективність використання виробничих ресурсів. З цією метою нами пропонується до застосування альтернативний підхід до оцінки ефективності функціонування сільськогосподарських кооперативів, який дає можливість комплексно, в

одному показнику, відобразити продуктивність функціонування виробничої системи.

Висновки до розділу 1

1. Ситуація в аграрному секторі України потребує запровадження сучасних ефективних моделей підприємницьких структур, в основі яких лежить приватна власність на засоби виробництва і створювані в процесі виробництва блага. Перспективною є модель господарювання, в основі якої приватна форма власності та колективна форма організації виробництва. Це специфічне об'єднання приватних і колективних зусиль в ринковій економіці відоме як кооперативне підприємництво, де виробництво оптимально поєднується із індивідуальною зацікавленістю кожного працівника у високих результатах господарювання та правом власності кожного працівника. Результати дослідження доводять те, що відчуття господаря – один з найрезультативніших стимулів до праці, розвитку виробництва, підвищення його ефективності, якщо працівник фактично володіє засобами виробництва, вільно ними користуються, як і результатами своєї праці.

2. Системоутворюючим фактором відродження аграрної сфери є кооперація. Дослідженнями встановлено, що на основі її синергетичної складової та розширенні сфери впливу сільськогосподарських товаровиробників забезпечується реалізація їх економічних інтересів і досягнення взаємовигідної мети за рахунок справедливого розподілу одержаного ефекту. Тому доцільним буде розгляд її як сукупності трьох складових: 1) системи ведення господарства, що передбачає взаємодопомогу сільськогосподарських товаровиробників для задоволення їх економічних потреб; 2) форми господарювання, що втілюється у підприємстві кооперативного типу; 3) методу раціонального поєднання всіх складових

сфери виробництва та маркетингового ланцюга руху продукції, таким чином, що кожен учасник сприяє успішній діяльності іншого, на основі чого досягається синергетичний ефект.

3. Кооперативним підприємством називається господарська одиниця, утворена шляхом добровільного об'єднання матеріальних, фізичних та інших зусиль виробників, що здатна приймати управлінські рішення і направлена в своїх діях переважно на роботу зі своїми членами. Кооперування є формою виробничих зв'язків між підприємствами, що спільно виготовляють певний вид продукції. Воно органічно пов'язане з розвитком спеціалізації виробництва, характеризується відносною сталістю та стійкістю зв'язків між виробниками, необхідністю дотримання підприємствами-учасниками відповідних техніко-економічних вимог щодо випуску готових до споживання виробів.

4. З метою визначення економічної ефективності діяльності сільськогосподарських кооперативів пропонується розглядати її не просто як співвіднесення отриманих результатів із витратами, а значно ширше, – як категорію, що характеризує виробничі відносини з приводу максимального задоволення потреб членів кооперативу в необхідних послугах за умов економії живої та уречевленої праці при їх наданні. Розрахунок таких комплексних показників ефективності функціонування кооперативів доцільно здійснювати на основі методу аналізу оболонки даних з використанням оптимізаційної задачі, яка забезпечує врахування всіх економічних ресурсів обслуговуючих кооперативів та отримання необхідних показників ефективності, розрахованих без прямого використання прибутку.

5. Організаційним підґрунтям кооперації є наявність спільних для всіх її учасників економічних інтересів і бажання колективного їх вирішення. Економічним базисом кооперації виступає отримання її учасниками певного корисного ефекту, реалізованого у вигляді послуг чи матеріальних благ. Соціальною складовою виступає можливість саморозвитку трудового колективу та відповідних територіальних громад.

б. Значення кооперації проявляється через прояв двох конкурентних ефектів – внутрішнього та зовнішнього. Внутрішній ефект знаходить виявлення у економічній вигоді членів кооперативу від участі у його діяльності, а зовнішній – через механізм формування ринкових цін на продукцію галузі.

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ В УМОВАХ РИНКУ

2.1. Соціально-економічна необхідність кооперації в сільському господарстві Житомирської області

Сільське господарство є однією з найважливіших ланок агропромислового комплексу. На початку 90-х років частка сільського господарства у валовій доданій вартості області становила 44%. Область забезпечувала 4% загальнодержавного виробництва валової продукції аграрного сектору. Усі категорії господарств забезпечували 75% державного виробництва хмелю, 27% – льоноволокна, 6% – картоплі, 4% – молока, більше 3% – м'яса та цукрових буряків [98].

Протягом 90-х років в аграрному секторі області відбувся спад виробництва. У 2005 р. порівняно з 1991 р. валова продукція сільського господарства зменшилась більш ніж у 1,8 рази, вирощування продукції льону-довгунця – у 7,2 рази, хмелю – у 12,5, цукрових буряків – у 2,5, виробництво м'яса – у 2,8, молока – у 1,5 рази. Лише у виробництві картоплі не відбулося значних змін, а виробництво овочів перевищило рівень 1991 р. на 25%, що пов'язано, перш за все, з залученням господарств населення, для яких ці продукти стали основними у споживчому кошику [99, с. 43-45]. Проте область і надалі залишається провідним виробником аграрної продукції в державі.

Основна частина продукції, що виробляється в сільському господарстві області, надходить на переробні підприємства харчової промисловості (близько 45%), м'ясної і молочної промисловості (понад 30%) [99].

В економіці Житомирської області, що традиційно вважається аграрним регіоном, сільське господарство значною мірою визначає соціально-економічне становище суспільства та гарантує продовольчу безпеку держави.

За даними статистики, тут зайнята п'ята частина працюючих у всіх сферах економічної діяльності, зосереджена шоста частина основних фондів, створюється 28% валової доданої вартості, формується основна частина продовольчих ресурсів та забезпечується шоста частина роздрібного товарообороту. В особистих селянських господарствах працює третина економічно активного населення. В області 44% населення проживає у сільській місцевості, тоді як у середньому по Україні – 32%.

На кінець 2005 р. у державній власності залишалось 2,4% земель сільськогосподарського призначення, у приватній власності – 97,6%. Значно розширили свої землеволодіння фермерські господарства. Можливість використання орендованих земель збільшила їх розміри землекористування майже до 100 га сільськогосподарських угідь на кожне підприємство, що становить 4% від земельних ресурсів області. У 2005 р. вони виробили 2,1% сільськогосподарської продукції щодо загального виробництва у області.

Для досягнення раціональної структури агробізнесу, реформа мала проводитись послідовно в кілька етапів з яких найбільш важливі: 1) роздержавлення землі та майна і їх паювання; 2) створення на основі приватної власності нових, ефективних організаційно-правових форм господарювання.

У грудні 1999 р. з набуттям чинності Указу Президента України “Про невідкладні міри по прискоренню земельної реформи в сфері сільськогосподарського виробництва” значно прискорилися процеси зміни організаційно-економічних принципів ведення сільського господарства. В результаті реформування на базі 665 колективних господарств на початок 2000 р. було створено 713 підприємств ринкового типу, заснованих на приватній власності громадян на землю і майно, у тому числі 305 (43%) товариств з обмеженою відповідальністю, 229 (32%) приватних і приватно-орендних підприємств, 100 (14%) кооперативів, 36 (5%) фермерських господарств, 29 (4%) акціонерних товариств, 14 (2%) інших господарських формувань. Крім того, за рахунок виділення землі в натурі, утворилось 1,8 тис. селянських господарств без набуття статусу юридичної особи.

Більшість селян передали свої земельні паї в оренду новоствореним приватним сільськогосподарським підприємствам. Інша частина сільських жителів через розширення особистих селянських господарств за рахунок земельних і майнових паїв веде господарську діяльність самотійно. Структурна динаміка організаційно-правових форм аграрних підприємств представлена в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

**Структура сільськогосподарських підприємств Житомирської області
за організаційно-правовими формами господарювання**

Організаційно-правова форма підприємства	Рік							
	2002		2003		2004		2005	
	всього	%	всього	%	всього	%	всього	%
Всього підприємств	1779	100,0	1848	100,0	1425	100,0	1404	100,0
Господарські товариства	509	28,6	510	27,6	369	28,3	347	24,7
Приватні підприємства	331	18,6	369	20,0	260	19,9	249	17,7
Виробничі кооперативи	67	3,8	67	3,6	67	5,1	57	4,1
Фермерські господарства	615	34,6	645	34,9	641	39,9	686	48,8
Державні підприємства	56	3,1	56	3,0	8	0,6	8	0,6
Підприємства інших форм господарювання	201	11,3	201	10,9	80	6,2	57	4,1

Джерело: за даними [100, с. 82; 101, с. 73; 102, с. 77; 103, с. 94].

Оцінюючи ситуацію з реформування аграрного сектора області, можна констатувати, що його підприємницький сектор (без господарств населення) став багатокладним, але пріоритет надано господарським товариствам, приватним (приватно-орендним) підприємствам та фермерським господарствам. Пріоритетним тут є приватний уклад – 67%, приватно-колективний становить 29%, а державний лише 0,6%.

Вищезазначене дозволяє зробити наступний висновок. Цілі та завдання аграрної реформи щодо трансформації відносин власності і господарювання в сільському господарстві в цілому досягнуті. Тут щодо організаційно-правових форм підприємств сформована і функціонує багатокладна аграрна сфера. Характерною особливістю трансформації існуючої системи сільського господарства було зміцнення особистого підсобного сектора та поступове його перетворення в дрібнотоварне господарство з можливим створенням

фермерських господарств. Проте остаточні висновки про ефективність тієї чи іншої форми господарювання робити передчасно, оскільки є недостатнім період їх роботи [104, с. 207].

Протягом останніх років здійснено також ряд заходів щодо формування та функціонування інфраструктури аграрного ринку. В області діють: товарна агропромислова біржа, 21 агроторговий дім (з них 14 – на кооперативних засадах), 78 сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, 45 оптово-роздрібних ринків, 1214 приймально-заготівельних пунктів, з них: 1181 – по заготівлі молока, 9 – худоби та птиці, 9 – плодоовочевої продукції, 18 – заготовляють іншу сільськогосподарську продукцію.

Однак важливе значення має не стільки кількість господарюючих суб'єктів, скільки їх економічна вагомість, обсяги виробництва сільськогосподарської продукції та ефективність їх роботи. Офіційні дані дозволяють навести структуру аграрного виробництва за показниками валової продукції сільського господарства у співставних цінах 2000 р. (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Питома вага основних категорій господарств Житомирської області у виробництві валової продукції сільського господарства, %

Показник	Рік	Всі категорії господарств	Господарства населення	Сільськогосподарські підприємства	Фермерські господарства
Валова продукція у співставних цінах 2000 р., всього	1990	100,0	36,6	63,4	–
	2000	100,0	67,1	30,1	2,8
	2005	100,0	73,1	24,8	2,1
Рослинництво	1990	100,0	27,1	72,9	–
	2000	100,0	64,1	32,4	3,5
	2005	100,0	69,6	27,8	2,6
Тваринництво	1990	100,0	46,0	54,0	–
	2000	100,0	71,4	26,9	1,7
	2005	100,0	77,6	21,0	1,4

Джерело: розраховано за даними [103, с. 95].

Найбільшу питому вагу у виробництві валової продукції сільського господарства займають господарствами населення – 73,1%. Втім навіть при такому великому виробничому потенціалі, повноцінної участі в аграрному ринку вони не відіграють. Таке неадекватне щодо їх можливостей та

продовольчого внеску становище особистих селянських господарств можна пояснити тим, що виробництво у них на державному рівні розглядалось лише як додаткове, підсобне господарство для самозабезпечення [105, с. 349]. Оскільки господарства населення не спроможні досягти необхідної концентрації капіталу, вийти на ринки постачання та збуту продукції, то виникає потреба у формуванні особливих механізмів взаємозв'язку агровиробників з ринком [106, с. 168]. Доцільним стає створення організацій, які б представляли їх інтереси на ринку, і контролювалися дрібними сільськогосподарськими товаровиробниками

Виробництво валової продукції в господарствах населення зросло за період 1990-2005 рр. на 9,1% [103, с. 97]. Фактично індивідуальний сектор сьогодні виступає альтернативою суспільному виробництву щодо забезпечення продовольством населення області. Крім того, трудова діяльність у власному господарстві служить також і джерелом надходження додаткових коштів до бюджетів сільських жителів.

Можливість виходу працівників підприємства з належними їм майновими та земельними паями та створення особистих селянських господарств приводить до збільшення рівня їх товарності, що є реальними передумовами до розвитку ефективних приватногосподарських одиниць. На фоні скорочення сільськогосподарського виробництва у суспільному секторі, господарства населення зуміли зберегти обсяги виробництва, в результаті чого частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства постійно зростала і у 2005 р. досягла 73% (і це при умові, що частка цього сектору в землекористуванні становить лише 44%). Слід відмітити, що у виробництві продукції тваринництва питома вага індивідуального сектору підприємницької діяльності ще більша – 77,6%. Тому подальший розвиток такої форми господарювання без інтеграції та кооперації не зможе забезпечити формування конкурентоспроможного аграрного сектору країни [107, с. 72].

Реформована система агробізнесу не змогла також забезпечити рентабельне ведення системи господарства і суспільного сектору. Не

дивлячись на те, що останні роки були урожайними, більше половини підприємств не одержали прибутку. Частка збиткових господарств у 2005 р. становила 61% (табл. 2.3), що свідчить про їх зменшення в динаміці.

Таблиця 2.3

**Основні показники господарської діяльності
сільськогосподарських підприємств Житомирської області**

Показник	Рік					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Валова продукція у співставних цінах 2000 р., млн. грн.	680,4	693,8	661,1	497,6	607,6	589,5
Основні засоби сільського господарства на кінець року (у фактичних цінах), млн. грн.	4259,2	4398,0	4229,7	4031,7	3733,6	3217,5
Рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств, %	13,7	-7,8	-18,4	-13,4	2,4	5,9
Частка збиткових підприємств, %	40	76	88	81	62	61
Середньорічна чисельність працівників у сільськогосподарському виробництві, тис. чол.	101,3	91,6	78,3	65,6	51,8	42,7
Середньомісячна заробітна плата працівників у сільськогосподарському виробництві, грн.	92,34	120,59	133,35	146,76	203,28	284,90

Джерело: за даними [103, с. 94].

Збитковість ведення господарства не дозволяла забезпечити надходження необхідних грошових коштів на підприємства для забезпечення не тільки розширеного відтворення, а й простого. Як наслідок, – вартість основних засобів сільського господарства за 2000-2005 рр. скоротились на 25%.

Однак головна мета ринкової трансформації суспільного сектору не була досягнута. Трансформацію суспільного сектору здійснено, проте це не самоціль, це лише засіб досягнення головної мети – розбудови не просто аграрного сектору, що функціонує на ринкових засадах, а більш продуктивного й ефективного в порівнянні з тим, який функціонував в умовах адміністративно-командної системи.

Скрутне фінансове становище підприємств стало на заваді виконанню і соціальних гарантій у вигляді виплати гідної заробітної плати працівникам села. Хоч в останні роки середньомісячна заробітна плата працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, зросла, проте вона все ж не досягла рівня прожиткового мінімуму. Крім того, вона ще й вчасно не

виплачувалась або видавалась у натуральній формі. Так, у 2005 р. середньомісячний рівень заробітної плати одного працівника в сільгосп підприємствах, становив лише 284,9 грн., що у 2 рази нижче рівня заробітної плати в економіці області (602,23 грн.), та у 2,4 рази нижче, ніж у працівників промисловості, і забезпечує лише 80% прожиткового мінімуму для працездатної особи.

Відсутність належних умов для здійснення трудової діяльності, низька винагорода за результати своєї праці стали причинами відтоку селян та кваліфікованих спеціалістів із села в місто. З 2000 р. по 2006 р. кількість штатних працівників, зайнятих у сільськогосподарських підприємствах, зменшилась на 62%.

Тому напруженою залишається ситуація на аграрному ринку праці. Рівень безробіття у сільській місцевості на початок 2006 р. становив 6,1%, що майже на два процентні пункти вище середнього показника в економіці. За два останні роки чисельність працюючих у сільськогосподарських підприємствах скоротилась на 22,9 тис. осіб. Основною причиною плінності кадрів та зниження зайнятості в цьому секторі економіки є низький рівень заробітної плати.

Суттєві зміни відбуваються і у віковій структурі зайнятих у сільськогосподарських підприємствах. За період з 2000 р. по 2003 р. чисельність молодих людей віком до 28 років скоротилась на 5 тисяч осіб і на початок 2003 р. становила лише 12,5% щодо усіх працюючих на сільськогосподарських підприємствах.

Поряд з цим, поетапні зміни цінового механізму в системі аграрних відносин суттєво вплинули на розвиток аграрного виробництва. Негативний прояв даного фактору присутній як у сільськогосподарських підприємствах, так і в селянських господарствах. Наслідки цих змін тривають і по сьогоднішній день [108].

Випереджаюче зростання цін на енергетичні та матеріальні ресурси щодо цін на сільськогосподарську продукцію призвело до підвищення собівартості продукції, скорочення фондо- та енергозатратного виробництва

продукції у сільськогосподарських підприємствах та зростання прямих витрат праці в особистих селянських господарствах [109, с. 3].

Низькі закупівельні ціни, висока собівартість виробництва, поглиблення диспаритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію не дають змоги господарствам регіону забезпечити рентабельне виробництво більшості видів продукції (табл. 2.4). У цілому по області рентабельним залишається виробництво зерна, картоплі, соняшнику, молока та плодово-ягідної продукції.

Таблиця 2.4

Рентабельність виробництва основних видів продукції в сільськогосподарських підприємствах Житомирської області, %

Вид продукції	Рік						
	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Зерно	218,1	83,1	49,1	13,1	44,3	24,9	-0,8
Картопля	33,6	0,8	4,5	0,8	45,9	46,4	46,7
Цукрові буряки	30,1	1,3	-17	-10	-3,0	-13,3	-20,3
Овочі відкритого ґрунту	20,2	12,3	-11,1	-3	-0,5	-10,8	20,5
Плоди	27,4	6,4	-22,3	-9,8	40,0	17,7	56,0
Молоко і молочні продукти	34,1	-9,2	-3,7	-15,3	5,5	6,1	24,7
М'ясо ВРХ	35,7	-43,7	-25,8	-43,3	-46,0	-29,8	-19,8
М'ясо свиней	14,3	-45,0	-28,2	-33,2	-48,1	-29,1	-1,6
М'ясо птиці	2,4	-21,0	-8,6	-15,7	-38,4	-33,4	-22,3
Яйця	11,3	27,7	34,7	24,7	28,4	16,9	29,1

Джерело: за даними [103, с. 101].

Механізм дестабілізаційного впливу нееквівалентності міжгалузевих відносин на аграрне виробництво подвійний: сільськогосподарські товаровиробники не можуть придбати необхідні матеріально-технічні ресурси для оптимального ведення виробництва і водночас не можуть продавати вироблену продукцію на вигідних умовах. Причини, що пояснюють зростаючу розбіжність між цінами на сільськогосподарську продукцію та матеріально-технічні засоби, мають двояке походження. На вартість засобів виробництва впливає наявність імпортних бар'єрів, монополія на ринку постачання. Щодо сільськогосподарської продукції, то внаслідок фрагментації ринків, сільськогосподарські підприємства отримують різні ціни за той самий продукт в залежності від каналів

реалізації: чи це прямий продаж, чи постачання державі, чи оплата працівникам у натуральній формі або бартерний обмін [110].

Багаторічні статистичні дані свідчать про те, що ціни на сільськогосподарську продукцію завжди відстають від цін на продукцію інших галузей і що доходи її виробників менш стабільні [111, с. 66]. А високий рівень монополізації на ринку постачання промислової продукції для потреб сільського господарства лише поглиблює диспаритет цін між ними [112, с. 94-95; 113, с. 31]. Природа утворення бажаних цінових пропорцій на сільськогосподарську продукцію та матеріально-технічні ресурси вимагає відповідних дій з боку держави за допомогою різних економічних інструментів, що своєю дією націлені на оптимізацію цінових співвідношень. В ситуації, що склалася на продовольчому ринку країни, також існує “певна рівновага” у цінових пропорціях на сільськогосподарську продукцію та матеріально-технічні ресурси, що споживаються при її виробництві, але вона не може задовольнити його учасників, насамперед виробників сільськогосподарської продукції та продовольства, які в більшості стали збитковими.

Отже, такий ціновий дисбаланс в результаті знайшов вираження у проблемі купівельної спроможності сільськогосподарських підприємств. Без створення відповідних фондів оновлення основних засобів підприємств неможливе. Спостерігається зниження інвестиційної діяльності в аграрному секторі за всіма джерелами: прибуток, амортизаційні відрахування, банківські кредити [114, с. 1].

Високий рівень зношеності основних засобів галузі (52,6%) зумовлює порушення термінів посіву (посадки) та збирання урожаю, недотримання технологій виробництва продукції рослинництва та тваринництва. За останнє десятиліття майже знищено матеріально-технічну базу та передові технології виробництва сільськогосподарської продукції. В сільськогосподарських підприємствах з року в рік зменшується кількість техніки, необхідної для виконання основних технологічних операцій. Зростає питома вага технічних засобів, які відпрацювали свій фізичний термін. За даними Міністерства аграрної політики 90% наявних у сільськогосподарських підприємствах

зернозбиральних комбайнів вичерпала свій ресурс. Навантаження на трактор та комбайн в Україні у 3-7 разів перевищує відповідні показники в економічно розвинених країнах [115, с. 75].

Таблиця 2.5

Наявність техніки в сільськогосподарських підприємствах Житомирської області, шт.

Рік	Трактори	Зернозбиральні комбайни	Вантажні автомобілі
2000	12129	3325	9322
2002	11031	3065	8329
2004	9467	2695	6925
2005	8769	2428	6332
2005 у % до 2000	72,3	73,0	67,9

Джерело: за даними [103, с. 100; 116, с. 26].

За останніх 5 років парк основних сільськогосподарських машин скоротився більше ніж на 25%, що не може не впливати на результати виробництва та своєчасність виконання польових робіт. Як видно із рис. 2.1, з року в рік посівні площі основних сільськогосподарських культур скорочуються. Значне їх зменшення відбулося у групі кормових культур, що пов'язано із скороченням поголів'я у тваринництві.

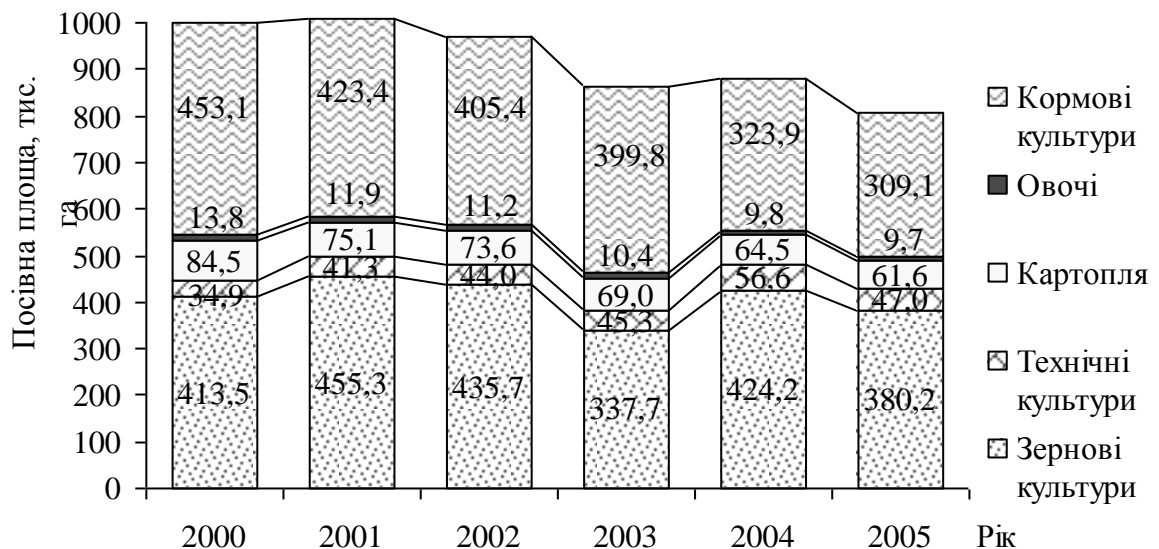

Рис. 2.1. Посівні площі сільськогосподарських культур Житомирської області

Джерело: побудовано за даними [103, с. 106].

Недостатня забезпеченість сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними ресурсами, значна зношеність основних засобів та

повільні темпи їх відновлення призводять до порушення технологічних процесів у виробництві сільськогосподарської продукції, що адекватно позначається на урожайності, продуктивності тварин та ефективності використання основних засобів (табл. 2.6, 2.7).

Таблиця 2.6

Динаміка урожайності сільськогосподарських культур в сільськогосподарських підприємства Житомирської області, ц/га

Культура	Рік						
	1990	1995	2000	2002	2003	2004	2005
Зернові культури	26,8	23,6	18,8	22,3	16,0	21,7	20,5
у т. ч. озимі зернові	26,3	24,1	19,4	23,3	14,6	23,6	19,5
Цукрові буряки	259,7	213,2	214,4	184,2	242,9	243,0	254,3
Льон-довгунець (волокно)	5,5	4,8	2,9	4,8	2,7	4,3	5,6
Картопля	110,1	113,4	129,3	112,1	164,6	184,9	180,4
Овочі	149,6	154,4	141,5	148,7	203,1	211,4	211,8
Кормові коренеплоди	374,9	359,3	244,0	224,9	353,8	359,4	186,7
Кукурудза на силос і зелений корм	236,4	206,9	170,2	190,3	172,3	166,7	185,8
Однорічні трави на сіно	47,1	32,8	19,0	23,6	21,2	23,2	40,1
Багаторічні трави на сіно	33,3	27,7	19,8	17,8	18,6	21,3	37,2
Плоди та ягоди	18,5	22,1	21,9	32,8	33,8	27,8	44,1

Джерело: за даними [103, с. 114].

У значній мірі кризова ситуація в сільському господарстві пояснюється відсутністю належного механізму управління, планування, фінансування виробництва сільськогосподарської продукції, регулювання цін, розподілу та перерозподілу ресурсів тощо. Намагатись вирішити проблеми розвитку агробізнесу країни, покладаючись на дію стихійного ринкового механізму, помилково.

Таблиця 2.7

Продуктивність худоби і птиці в сільськогосподарських підприємства Житомирської області

Показник	Рік						
	1990	1995	2000	2002	2003	2004	2005
Середньорічний надій молока від корови, кг	2776	1773	1328	1783	1491	1910	2205
Середня річна несучість курей-несучок, шт.	193	193	162	292	299	291	302

Джерело: за даними [117].

Слід зазначити, що сама приватна власність не здатна забезпечити потрібного результату. Як показує вітчизняний досвід, є ще інші фактори, які

впливають на забезпечення ефективного функціонування агропромислового комплексу [118, с. 210]. Склалася думка, що основою всіх наших негараздів є форма власності на засоби виробництва і отримані в процесі виробництва блага. Якщо підходити з цієї точки зору, то сьогодні ми вже маємо багатоукладну економіку, що в значній мірі представлена приватним капіталом, але проблем не лише не поменшало, а навіть побільшало.

В оцінці ефективності аграрних реформ варто прислухатись до думки вчених-економістів ННЦ “Інститут аграрної економіки”, які на першому етапі аграрної реформи її оцінюватимуть за соціально-економічними результатами, тобто за рівнем задоволення потреб тих, для кого вона здійснюється [119, с. 216]. Саме з такої позиції аграрна реформа не завершена. Необхідне її доведення до логічного кінця, де всі суб’єкти функціонуватимуть в рівних умовах, на основі об’єктивних ринкових законів з урахуванням інтересів всіх учасників аграрного ринку.

Кінцева мета реформування аграрного сектору зводиться до того, щоб створити умови, за яких сільськогосподарське виробництво стане більш ефективним, що призведе до кращого забезпечення населення України вітчизняними продуктами харчування. Це завдання може бути вирішене лише за умови зростання товарності продукції й підвищення окупності витрат на її виробництво та реалізацію в умовах активного розвитку ринкової інфраструктури.

У процесі формування ринкових відносин в аграрній сфері виникли нові форми підприємництва, зокрема фермерські й селянські господарства, господарські товариства, сільськогосподарські виробничі кооперативи, селянські спілки та інші формування, що становлять основу сучасного малого, середнього і великого бізнесу на селі. Значну частину товарної продукції сільського господарства в Україні виробляють особисті селянські господарства, які також є представниками малого бізнесу на селі. Аналітичні матеріали даного розділу підтверджують, що підвищення результативності аграрного сектору залишається наразі важливим завданням аграрної політики держави.

Багаторічний досвід розвинутих країн світу показує, що досить важлива роль у підвищенні ефективності сільського господарства належить системі

кооперації. Створення кооперативних формувань у результаті структурних перетворень в сільському господарстві зумовлено, насамперед, зрозумілою і звичною для селянина формою організації виробництва – сільськогосподарською кооперацією, яка, надаючи її учасникам роботу, разом з тим забезпечує працівникам матеріальну зацікавленість у колективній співпраці.

Крім того, роздержавлення й приватизація земель та майна вимагає організації ефективного використання земельних і майнових паїв, які одержали члени реформованого господарства. В умовах платіжної кризи та дефіциту матеріально-технічних засобів саме кооперативна форма організації виробництва дозволяє значною мірою зберегти масштаби виробництва (цілісні майнові комплекси, систему сівозмін, тваринницькі приміщення, переробні потужності, виробничу та соціальну інфраструктуру та ін.), що є суттєвою перевагою перехідного періоду для досягнення економічного зростання аграрного виробництва.

Підсумовуючи результати реформування аграрного сектору економіки, можна констатувати, що в сільському господарстві України виникла нова соціально-економічна та організаційна структура сільськогосподарського виробництва, заснована на засадах приватної власності на землю та засоби виробництва. Проте ефективність діяльності створених агроформувань ринкового типу залишається низькою внаслідок ряду причин. Тому в цих умовах доцільно об'єднати зусилля сільськогосподарських товаровиробників через становлення кооперативної форми організації праці та співробітництва.

2.2. Аналіз господарської діяльності виробничих кооперативів Житомирської області

Виникнення та розвиток кооперативних формувань у сільському господарстві зумовлено насамперед звичною і зрозумілою для

товаровиробників формою організації виробництва, яка надає її учасникам робочі місця, забезпечуючи матеріальну зацікавленість у колективній співпраці. Процес становлення кооперативного сектору постійно привертає увагу багатьох науковців, які в цілому підтримують розвиток сільськогосподарської кооперації і тільки в ній бачать майбутнє [120, с. 34; 121, с. 1742; 122, с. 30]. На противагу такій позиції наводяться проблемні моменти колективної форми господарювання, що ставить питання дослідження доцільності її функціонування в агробізнесі країни [123, с. 451-455]. Проте сільськогосподарська виробнича кооперація часто розглядається лише як організаційно-правова форма, а не як особливий тип економічних відносин між її учасниками, що є зовсім невірно [124, с. 60].

До початку великомасштабного реформування колективних сільськогосподарських підприємств кінця 1999 р. – початку 2000 р., в українському селі вже функціонувало 192 сільськогосподарських виробничих кооперативи, а загальна кількість нових агроформувань ринкового типу перевищила 2,3 тисячі [62, с. 318]. Виробничі кооперативи набули поширення ще до Указу Президента “Про невідкладні заходи щодо реформування аграрного сектору економіки України”, хоч їх частка була значно меншою, ніж у 2000 р. Динаміку створення нових аграрних формувань на Житомирщині можна прослідкувати в табл. 2.8. Саме в цей період організаційно-правова форма майбутнього підприємства визначалася його працівниками не під впливом указів, розпоряджень, а за ініціативою самих працівників. І саме вони визначали – за яких обставин вони зможуть повністю розкрити свій потенціал та працюватимуть з повною віддачею.

У 2005 р. серед реформованих господарств найбільшу питому вагу займали товариства з обмеженою відповідальністю (43%). За досліджуваний період їх кількість збільшилась в 13 разів. За вказаний період кількість сільськогосподарських кооперативів зросла в 2 рази. Їх питома вага склала майже 9% загальної кількості реформованих господарств. Значний ріст відбувся і приватних господарств – їх стало більше у 48 разів.

Сучасний розвиток виробничих кооперативів в Україні представлений двома рівнями: первинним та у формі виробничих кооперативів. Перший не вимагає юридичної реєстрації і не має господарської форми. За своїм змістом він є простою співпрацею виробників сільськогосподарської продукції у формі спільного виконання всіх господарських операцій, спільного використання техніки, землі з метою виробництва і збуту продукції. Така співпраця теоретично може існувати у різноманітних комбінаціях між різними суб'єктами: фізичними особами чи фізичними і юридичними, або лише юридичними.

Таблиця 2.8

Динаміка аграрних формувань в Житомирській області

Види аграрних формувань	Кількість агроформувань, од					2005 р. у % до 1997 р.
	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2005 р.	
Колективні с.-г. підприємства	579	546	518	–	–	–
Селянські (фермерські) господарства	30	35	39	41	32	107,7
Господарські товариства, всього, в т.ч.	56	69	83	330	267	4,8 р. б.
ВАТ	22	28	27	26	23	104,5
ЗАТ	8	9	6	4	2	25,0
ТОВ	18	25	45	296	242	13,4 р. б.
Інші товариства	8	7	5	4	–	62,5
С.-г. виробничі кооперативи	25	28	30	100	49	196,0
Приватні підприємства	4	8	25	231	193	48,3 р. б.
Інші формування	2	5	6	9	21	10,5 р. б.
Всього	696	698	701	707	562	80,7

Джерело: розраховано за даними Управління агропромислового розвитку Житомирської облдержадміністрації.

Одним із напрямів розвитку виробничої кооперації в Україні є горизонтальна інтеграція. Вона представлена наявністю та функціонуванням виробничих кооперативів. Ця форма передбачає добровільне об'єднання власності окремих сільськогосподарських виробників з метою отримання зиску від великомасштабного виробництва за умови відповідності кооперативним принципам. Виробничий кооператив має бути зареєстрований в установленому порядку в органах державної реєстрації і свою діяльність здійснювати на основі статуту або установчого договору [125, с. 56]. Саме цей вид співпраці, на нашу думку, потребує детального вивчення.

Виникнення виробничих кооперативів *другого* рівня обумовлено докорінними економічними перетвореннями в аграрній сфері економіки України, зокрема кардинальною зміною відносин власності, плюралізмом вибору організаційно-правових форм підприємств тощо. Виробничі кооперативи формують свої відносини на основі приватної власності на персоніфіковані земельні і майнові частки, що забезпечує вільне призупинення колективного користування об'єктами приватної власності і вихід з кооперативу його членів з отриманням їх земельних і майнових часток в натурі.

На етапі активізації аграрної реформи сільськогосподарські виробничі кооперативи виявилися однією з найпоширеніших організаційно-правових форм новостворених сільськогосподарських формувань Житомирської області (питома вага – понад 14%). В Україні їх частка склала 25%. Це пояснюється їх організаційною подібністю до колишніх колективних сільськогосподарських підприємств, оскільки їх реорганізація не вимагала якихось додаткових зусиль по перебудові внутрішніх відносин в господарстві між його структурними одиницями. Не останню роль у цьому процесі зіграло і прагнення зберегти цілісні майнові комплекси, виробничу і соціальну структуру, кваліфіковані кадри та великі масштаби виробництва, науково обґрунтовані сівозміни, спеціалізацію і кооперацію праці, а в деяких випадках – навіть небажання зміни господарських відносин.

Уже станом на 1 липня 2000 р. на базі реформованих колективних сільськогосподарських підприємств було створено 100 виробничих сільськогосподарських кооперативів (табл. 2.8). В Україні на цей же період налічувалося 2893 кооперативи. Проте, як відзначають провідні економісти, відношення при цьому до виробничих кооперативів як до нових агроформувань, залишалось далеко неоднозначне: від абсолютного схвалення до повного неприйняття. Противники виробничих кооперативів посилаються на оцінки експертів, за якими кооператив не є класичною ринковою структурою і майже ніде у світовій практиці в сільському господарстві його як такого немає, за виключенням східних земель

Німеччини. В Україні ж вони активно створилися через яскраво виражений в деяких селах менталітет колективності. До того ж кооперативи по суті не змінюють системи господарювання [126].

Поширеність однієї із нових форм господарювання – кооперативів можна пояснити, з однієї сторони, прискореними темпами виконання вказівок державних органів, а з іншої – намаганнями переслідувати демократичні цілі та традиції селян до спільної трудової діяльності. Така демократичність, в першу чергу, проявлялась в можливості працівників володіти, управляти та працювати на підприємстві, оскільки воно створювалося їх працею. Крім того, сприяла цьому велика спорідненість кооперативів із колективними формами господарювання.

Сільськогосподарські виробничі кооперативи як форма господарювання, особливого поширення набула з 2000 р. після реструктуризації колективних сільськогосподарських підприємств і нині становить помітну частку (понад 13%) в структурі агроформувань не тільки в Україні в цілому, а і в Житомирській області (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Кількість сільськогосподарських виробничих кооперативів у новостворених агроформуваннях

	Сільськогосподарські підприємства				із них сільськогосподарські виробничі кооперативи			
	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.
Україна	11820	10256	9385	8250	1816	1452	1198	1041
Житомирська область	690	663	613	562	61	59	52	49

Джерело: за даними Державного комітету статистики України.

Їх частка в структурі у 2005 р. хоч і дещо нижча середнього показника по державі, проте залишається досить вагомою – 8,7%. В процесі реформування сільськогосподарських підприємств, проведеного у короткі терміни, деякі з них не змогли забезпечити належне вирішення всіх питань розмежування та закріплення власності. Зокрема, більшість сільськогосподарських виробничих кооперативів, створених на базі колективних сільськогосподарських підприємств, практично не змінила

відносин власності. Тому за дорученням Президента України від 18 вересня 2000 р. сільськогосподарськими органами по всій Україні була проведена відповідна організаційна та роз'яснювальна робота, в результаті якої до початку весняних польових робіт у 2001 р. 36% таких кооперативів були реорганізовані у приватні підприємства [28, с. 57]. У 2002 р. кількість виробничих кооперативів скоротилась ще на 349 (або на 16,1%) та в 2003 р. – на 364 (або на 20%) [127, с. 62]. Цим пояснюється суттєве зменшення в наступні роки в Україні та в області не тільки кількості виробничих кооперативів, а й їх земельної площі та кількості працюючих (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Динаміка сільськогосподарських виробничих кооперативів в Україні

Регіон	2002 р.		2003 р.		2004 р.		2005 р.	
	Кількість підприємств	Середньо-облікова чисельність працівників	Кількість підприємств	Середньо-облікова чисельність працівників	Кількість підприємств	Середньо-облікова чисельність працівників	Кількість підприємств	Середньо-облікова чисельність працівників
Україна	1816	252598	1452	182328	1198	134941	1041	107198
АР Крим	115	18556	103	14456	80	9523	67	7165
Вінницька	147	21903	119	15247	106	12466	92	9895
Волинська	243	24869	182	16589	159	12722	138	10713
Дніпропетровська	23	3253	12	1702	6	878	5	700
Донецька	15	1713	12	1265	9	712	9	403
Житомирська	61	6661	59	5677	52	4172	49	3451
Закарпатська	16	570	10	385	4	187	4	137
Запорізька	73	9304	52	7011	44	5721	39	4580
Івано-франківська	55	4960	48	2589	35	1744	30	1401
Київська	95	11372	75	7755	68	5858	60	4862
Кіровоградська	41	8154	34	5798	25	3971	23	3582
Луганська	17	2298	17	1644	14	1148	10	652
Львівська	7	959	6	826	6	504	4	471
Миколаївська	19	2720	9	1340	8	1035	8	1083
Одеська	250	42669	181	32106	150	23929	129	18152
Полтавська	61	11252	50	8522	33	6015	33	4911
Рівненська	157	16595	127	12534	108	8414	94	6756
Сумська	13	2634	11	2089	11	1731	11	1779
Тернопільська	14	1323	13	851	13	741	10	497
Харківська	40	6293	30	4675	24	3745	22	2724
Херсонська	44	8869	32	5361	30	4235	22	3412
Хмельницька	140	23952	127	17531	101	12937	87	10121
Черкаська	40	6764	31	4256	27	2964	20	2061
Чернівецька	50	5146	45	3905	33	3142	29	2806
Чернігівська	80	9809	67	8214	52	6447	46	4884

Джерело: за даними Державного комітету статистики України.

За наведеними даними видно, що найбільша кількість сільськогосподарських виробничих кооперативів функціонує у Волинській,

Одеській, Рівненській, Вінницькій, Хмельницькій, АРК Крим, Київській та Житомирській областях. Протягом досліджуваного періоду кількість виробничих кооперативів по Україні скоротилась на 43%. Необхідність реорганізації сільськогосподарських виробничих кооперативів в інші приватновласницькі структури мотивується тим, що переважна їх більшість була створена у процесі реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств. Підприємства, створені за участю всього трудового колективу, на перший погляд, мало чим відрізнялися від колективного сільськогосподарського підприємства [127, с. 60]. Вважалось, що коли власниками підприємства виступають всі його працівники, то таке підприємство не зможе ефективно працювати. Основною причиною називалася недосконала система управління, тому їх і намагалися реформувати. Отже, зменшення кількості сільськогосподарських виробничих кооперативів зумовлено переважно організаційно-адміністративними заходами, спрямованими на реорганізацію сільськогосподарських виробничих кооперативів у господарські товариства чи інші підприємства [128, с. 71]. Скорочення кількості сільськогосподарських виробничих кооперативів призвело до зменшення використовуваних ними земельних угідь (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Динаміка площ с.-г. угідь в сільськогосподарських підприємствах та сільськогосподарських кооперативах України та Житомирської області

	Сільськогосподарські підприємства				із них сільськогосподарські виробничі кооперативи			
	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.
Україна, тис. га	21812	18949	17698	16254	3281	2631	2141	1811
Житомирська область, тис. га	924	785	836	610	82	70	55	55
В розрахунку на одне господарство								
Україна, га	1845	1848	1886	1970	1807	1812	1787	1740
Житомирська область, га	1339	1184	1363	1086	1344	1186	1062	1118

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

У досліджуваному регіоні за період 2002-2005 рр. спостерігалось пропорційне зменшення кількості сільськогосподарських виробничих

кооперативів та належних їм земельних угідь, в тому числі і з розрахунку на одне господарство (табл. 2.11).

Результати аналізу підтверджують, що сільськогосподарські виробничі кооперативи приваблюють власників земельних ділянок тим, що забезпечують порівняно кращі умови оренди землі. Так, у 2005 р. орендна плата за земельний пай з розрахунку на 1 га у сільськогосподарських виробничих кооперативах області становила 63,1 грн. проти 58,8 в цілому по сільськогосподарських підприємствах. Крім того, сільськогосподарські виробничі кооперативи гарантують право власності селян на землю та майно, а також надають їм робочі місця.

Порівняно вищий рівень орендної плати за землю в сільськогосподарських виробничих кооперативах є результатом особливостей у відносинах власності. Члени сільськогосподарських виробничих кооперативів одночасно є власниками земельних ділянок і реалізують свої економічні інтереси через орендну плату. Інші селяни, яких залучають до роботи у сільськогосподарському виробничому кооперативі, також мають змогу одержати вищу орендну плату. Тому діяльність сільськогосподарських виробничих кооперативів має соціально-економічне значення на селі не лише для їх учасників, а й для інших селян, землі яких вони орендують.

Ефективність сільськогосподарського виробництва – складна економічна категорія, в якій відбивається одна із найважливіших сторін виробничої діяльності – результативність. З переходом сільськогосподарської галузі на ринкові умови господарювання сталися суттєві зміни в структурі виробництва продукції за категоріями господарств, складом продукції; скорочуються обсяги виробництва продукції, значно змінилися показники ефективності ведення галузі.

Аналіз сучасного стану господарювання сільськогосподарських виробничих кооперативів свідчить про деяке підвищення ефективності їх діяльності протягом досліджуваного періоду. Підтвердженням цього є дані

табл. 2.12, згідно з якими чітко прослідковується тенденція до зростання продуктивності праці на 87,9%, рівня фондівіддачі – на 95%, а також рентабельності – на 18,4 процентні пункти. Якщо за попередні роки виробничі кооперативи працювали збитково, то у 2005 р. досягнуто позитивних результатів, в т.ч. у галузі тваринництва.

Таблиця 2.12

**Основні показники ефективності сільськогосподарських
виробничих кооперативів Житомирської області**

Показник	Рік			2005 р. до 2003 р., +/-
	2003	2004	2005	
Урожайність з 1 га, ц:				
зернові	17,1	20,2	18,6	+1,5
картопля	29,1	33,2	20,5	-8,6
льонотреста	6,3	5,0	5,3	-1,0
Середньорічний надій молока на одну корову, кг	1935	2096	2014	+79
Середньодобовий приріст ВРХ, г	328	350	339	+11
Середньодобовий приріст свиней, г	219	216	227	+8
Виробнича собівартість 1 ц, грн.:				
зернові	33,86	30,82	37,00	+3,14
картопля	63,43	78,18	205,78	+142,35
льонотреста	38,42	52,49	44,88	+6,46
молоко	69,91	70,64	79,66	+9,75
приріст ВРХ	749,67	634,69	696,74	-52,93
приріст свиней	659,32	691,12	710,85	+51,53
Фондоємність продукції, грн.	5,15	3,86	2,68	-2,47
Фондовіддача, грн.	0,19	0,26	0,37	+0,18
Валова продукція (в співставних цінах 2000 р.), тис. грн.	51638,8	53388,6	59182,1	+7543,3
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	73,8	96,7	108,0	+34,2
на 1 середньорічного працівника, тис. грн.	9,1	12,8	17,1	+8,0
Валовий прибуток (збиток), тис. грн.	-6060,6	-1813,4	1358,6	+7419,2
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	-8,7	-3,3	2,5	+11,2
на 1 середньорічного працівника, грн.	-1067,6	-434,7	393,7	+1461,3
Рівень рентабельності (збитковості), %	-15,2	-4,6	3,2	+18,4
в т.ч.: рослинництва	21,6	20,1	-0,5	-22,1
тваринництва	-34,8	-19	5,4	+40,2
Питома вага прибуткових підприємств, %	8,5	34,6	30,6	+22,1

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

Застосування кореляційно-регресійного аналізу для оцінки впливу окремих факторів виробництва на показники економічної ефективності діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів Житомирської області дало змогу з'ясувати, що валовий прибуток та показники, які розраховані на його основі (рівень рентабельності, норма прибутку, валовий

прибуток з розрахунку на одного працівника), тісно взаємопов'язані з рівнем оплати праці, виробничими та адміністративними витратами (модель 1, табл. 2.13). Водночас статистичні оцінки свідчать про незначний вплив на кінцеві результати витрат на збут. Дійсно, абсолютні значення витрат на збут не є прямим свідченням ефективності маркетингової діяльності кооперативу. Більш вагомим чинником вбачається, наприклад, економічно обґрунтовані канали реалізації продукції та ціновий механізм продажу. Слабкий вплив фондоозброєності на продуктивність праці обумовлений високим ступенем фізичного і морального зносу основних фондів (модель 2, табл. 2.13). На собівартість продукції найбільший вплив мають матеріальні витрати, витрати на оплату праці та вартість робіт і послуг сторонніх організацій (модель 3, табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Кореляційно-регресійна залежність основних показників ефективності від окремих факторів виробництва у сільськогосподарських виробничих кооперативах Житомирської області

Модель	Показник	Фактори впливу		Рівняння регресії	Коефіцієнт		Рівень значимості
		досліджувані	включені до моделі		кореляції	детермінації	
1	Валовий прибуток	Оплата праці, виробничі витрати, адміністративні витрати, витрати на збут	Оплата праці (x_1), адміністративні витрати (x_2), виробничі витрати (x_3)	$y = -287,97 + 2,28x_1 - 1,82x_2 - 0,19x_3$	0,72	0,52	< 0,01
2	Продуктивність праці	Оплата праці, фондоозброєність	Оплата праці (x_1)	$y = 65,04 + 5,5x_1$	0,97	0,94	< 0,01
3	Собівартість зернових	Оплата праці, матеріальні витрати, роботи і послуги, амортизаційні відрахування	Матеріальні витрати (x_1), оплата праці (x_2), роботи і послуги (x_3),	$y = 14,84 + 0,87x_1 + 0,97x_2 + 0,77x_3$	0,98	0,96	< 0,01

Джерело: власні дослідження.

Сільськогосподарські виробничі кооперативи як особлива форма господарювання створюють умови для підвищення мотивації до високопродуктивної праці його працівників, оскільки вони спроможні забезпечувати пряму залежність рівня споживання від рівня виробництва, тобто весь додатковий продукт належить лише трудовому колективу.

Важливим залишається те, що виробничим кооперативам вдалося зберегти цілісні виробничі майнові комплекси, саме тому вони мають більше

можливостей для відтворення капіталу [129, с. 48]. Так, забезпеченість сільськогосподарських виробничих кооперативів активами до недавнього часу, у порівнянні з іншими підприємствами в Житомирській області, залишалася кращою (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

**Кількість і розмір сільськогосподарських підприємств
різних організаційно-правових форм Житомирської області**

Організаційно- правова форма підприємства	Рік	Кількість підприємств	в розрахунку на одне господарство			
			Середньорічна чисельність працівників, осіб	Площа с. г. угідь, га	в т.ч. рілля, га	Середньорічна вартість активів, тис. грн.
Господарські товариства	2002	327	98	1333	1006	4984,6
	2003	315	82	1165	905	4024,3
	2004	298	71	1597	1250	4064,7
	2005	267	64	1101	905	3540,0
Приватні підприємства	2002	279	102	1351	1025	5091,1
	2003	267	83	1199	955	4184,8
	2004	243	72	1137	937	4645,5
	2005	225	64	1036	856	3667,5
Виробничі кооперативи	2002	61	109	1344	1033	5066,5
	2003	59	96	1186	949	4740,9
	2004	52	80	1062	900	4176,2
	2005	49	70	1118	910	3409,7
Державні підприємства	2002	9	195	2111	1667	13846,1
	2003	8	177	2250	1875	14978,1
	2004	10	139	2090	1680	13829,7
	2005	10	135	2040	1660	14126,9
Підприємства інших форм господарювання	2002	14	65	714	571	2865,9
	2003	14	55	714	571	2202,6
	2004	10	55	720	640	1561,6
	2005	11	39	736	655	1498,1
Сільсько- господарські підприємства, всього	2002	690	101	1339	1016	5107,5
	2003	663	85	1184	935	4246,4
	2004	613	73	1363	1093	4422,9
	2005	562	65	1086	894	3728,1

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

Повільніше вибуття основних фондів виробничих кооперативів у порівнянні з іншими підприємствами в значній мірі пояснюється збереженням кооперативами цілісних виробничих майнових комплексів. Тобто, сільськогосподарські виробничі кооперативи, порівняно з іншими підприємствами, забезпечують краще збереження та накопичення капіталу.

Водночас виробничі кооперативи значно поступаються за якісним складом своїх активів підприємствам інших організаційно-правових форм, що були засновані головним чином керівниками і спеціалістами реформованих колективних сільськогосподарських підприємств на базі кращих господарств. Як наслідок, виробничі кооперативи дістали гірші майнові комплекси, виробничу та соціальну інфраструктуру, кваліфіковані кадри порівняно з іншими організаційно-правовими формами підприємств. Це підтверджують результати процесу реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств області, а також основні показники діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Ефективність господарської діяльності сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм Житомирської області

Організаційно-правова форма підприємства	Рік	Кількість підприємств, од.		Рівень рентабельності, %		
		всього	з них прибуткових	всього	рослинництва	тваринництва
Виробничі кооперативи	2003	59	5	-15,2	21,6	-34,8
	2004	52	18	-4,6	20,1	-19,0
	2005	49	15	3,2	-0,5	5,4
Господарські товариства	2003	315	52	-8,8	25,3	-34,2
	2004	298	104	-5,5	7,1	-24,4
	2005	267	94	-4,8	-11,1	-9,9
Приватні підприємства	2003	267	58	1,5	32,1	-15,8
	2004	243	101	6,8	22,4	-3,2
	2005	225	102	8,7	4,9	13,2
Державні підприємства	2003	8	5	0,7	35,5	-12,7
	2004	10	5	4,1	41,4	-9,2
	2005	10	4	-6,0	8,4	-6,6
Підприємства інших форм господарювання	2003	14	5	20,6	30,1	-8,4
	2004	10	4	3,4	23,0	-10,4
	2005	11	3	8,1	-4,4	22,1
Сільськогосподарські підприємства, всього	2003	663	125	-3,7	28,3	-25,6
	2004	613	232	0,1	15,3	13,9
	2005	562	218	1,5	-3,3	2,3

Джерело: за даними Державного комітету статистики України.

Економічні показники діяльності основних груп підприємств (табл. 2.15) свідчать про дещо гірший фінансово-економічний стан сільськогосподарських виробничих кооперативів. Однак в останні роки поступово підвищується їх

рівень ефективності господарювання у порівнянні з підприємствами інших організаційно-правових форм господарювання. У 2005 р. рівень сукупної рентабельності реалізованої продукції виробничих кооперативів становив 3,2%. Вперше було досягнуто прибутковості і в галузі тваринництва. Кращі показники рентабельності були лише у групі приватних формувань та підприємств, що віднесені до інших форм господарювання.

Невисокі узагальнюючі показники економічної ефективності сільськогосподарських кооперативів Житомирської області є наслідком низького рівня показників рентабельності виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Рентабельність реалізації основних видів сільськогосподарської продукції в агроформуваннях Житомирської області за 2005 р., %

Вид продукції, роботи, послуги	Види підприємств					
	Господарські товариства	Приватні підприємства	Виробничі кооперативи	Державні підприємства	Підприємства інших форм господарювання	Сільсько-господарські підприємства, всього
Зернові	-11,5	9,0	10,8	10,0	-2,4	-0,8
Овочі	31,1	-2,9	-35,7	73,6	-	20,5
Картопля	52,1	45,0	-56,0	34,8	-	46,7
Плоди	92,0	80,5	44,3	138,8	246,2	56,0
Ягоди	2,2	-9,7	-11,1	-	-	-7,9
Цукрові буряки (фабричні)	-20,5	-16,1	-47,1	-17,0	-	-20,3
Насіння льону	-31,2	29,4	-79,0	-	-	-8,6
Льонотреста	11,4	-53,7	-66,9	-	-	-26,7
Хміль	-36,6	-45,1	9,1	-	-74,1	-37,2
Молоко	-1,1	45,6	16,4	19,3	60,1	24,7
ВРХ в живій вазі	-30,8	-12,0	-6,3	-27,1	-4,6	-19,8
Свині в живій вазі	0,2	-14,2	23,2	-11,4	36,4	-1,6
Роботи і послуги	17,0	-12,2	-37,0	74,1	9,9	-4,5
Реалізація сільськогосподарської продукції, закупленої у населення	7,6	-2,1	-	11,6	0,0	1,6

Джерело: складено за даними Державного комітету статистики України.

Згідно з даними табл. 2.16 виробничі кооперативи виявилися більш ефективними у виробництві продукції тваринництва. Рентабельним тут є виробництво молока і продукції галузі свинарства, але все ще збитковою

залишається відгодівля великої рогатої худоби. У галузі рослинництва рентабельним було виробництво хмелю та зернових культур. Забезпеченість членів виробничих кооперативів робочими місцями сприяє їх більш стабільній закріпленості на селі (табл. 2.17). Адже порівняно з найманими працівниками інших сільськогосподарських формувань, члени сільськогосподарських виробничих кооперативів мають гарантоване, передбачене їх правовим статусом, працевлаштування.

Таблиця 2.17

**Динаміка забезпеченості трудовими ресурсами
сільськогосподарських підприємств та виробничих кооперативів
в розрахунку на одне господарство, чол.**

Регіон	В середньому по сільськогосподарських підприємствах				із них в сільськогосподарських виробничих кооперативах			
	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.
Житомирська область	101	85	73	65	109	96	80	70
рослинництво	51	43	37	33	57	53	45	37
тваринництво	50	42	35	32	53	43	36	34
Україна	120	108	98	94	139	126	113	103
рослинництво	72	65	61	58	82	74	67	59
тваринництво	48	42	37	36	57	52	46	44

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

Не дивлячись на те, що темпи скорочення працівників виробничих кооперативів залишалися на одному рівні із сільськогосподарськими підприємствами, забезпеченість їх трудовими ресурсами була вищою. Позитивним моментом цього процесу є те, що в кооперативах забезпечується певний рівень соціальних гарантів для працівників. А отже, виробничі кооперативи відіграють важливу соціально-економічну функцію, забезпечуючи зайнятість селян у сільській місцевості та підвищуючи рівень добробуту й якості життя працівників та їх сімей, рівень їх освіти та культури.

Згідно даних табл. 2.18 виробничі кооперативи в основному займалися виробництвом продукції тваринництва, що потребує значних затрат праці. Крім того галузь тваринництва менше залежить від сезонних коливань і стабілізує грошові надходження підприємства, забезпечує рівномірну

зайнятість працівників підприємства протягом року. Таким чином питання зайнятості додаткових працівників у виробничих кооперативах вирішується за рахунок їх залучення до виробництва продукції тваринництва.

Таблиця 2.18

Питома вага різних організаційно-правових форм господарювання Житомирської області у виробництві продукції сільського господарства, %

Вид продукції	Господарські товариства		Приватні підприємства		Виробничі кооперативи		Інші підприємства		Державні підприємства	
	2003 р.	2005 р.	2003 р.	2005 р.	2003 р.	2005 р.	2003 р.	2005 р.	2003 р.	2005 р.
Зернові	42,9	44,3	43,2	43,5	9,1	8,2	1,9	1,3	2,8	2,7
в т. ч. пшениця	44,1	43,1	38,4	43,6	10,3	8,7	1,3	1,4	5,9	3,1
ячмінь	40,9	44,0	41,9	41,2	11,3	10,1	3,3	2,4	2,6	2,3
гречка	40,9	41,5	39,6	32,7	14,7	20,4	3,3	2,6	1,6	2,7
горох	48,6	21,7	24,9	48,5	14,1	19,0	7,9	7,8	4,6	2,9
Цукрові буряки	29,5	41,8	57,0	51,9	8,8	5,1	2,1	–	2,6	1,2
Картопля	61,9	48,1	26,3	47,3	2,4	0,4	0,1	–	9,3	4,3
Овочі	53,6	67,0	40,4	23,5	1,0	0,4	0,3	–	4,7	9,0
Плоди	48,2	43,1	32,8	40,9	15,8	11,4	1,2	1,3	2,0	3,3
Ягоди	30,0	14,8	70,0	76,8	–	8,5	–	–	–	–
Хміль	62,1	70,0	25,0	20,1	9,9	7,5	1,6	1,4	1,5	1,0
Молоко	38,3	35,8	47,6	50,3	8,8	8,2	1,4	1,3	4,0	4,5
Приріст ВРХ	39,5	35,6	47,2	49,5	9,1	10,1	1,3	1,0	2,8	3,8
Приріст свиней	44,4	47,4	37,9	29,9	14,5	17,8	1,8	1,9	1,4	3,0
Приріст молодняка птиці	48,6	34,2	51,3	65,7	–	–	–	–	0,1	0,1

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

Отже, залежно від конкретних умов, сільськогосподарські виробничі кооперативи зберігають трудомістке виробництво продукції тваринництва та рослинництва. Так, питома вага продукції вирощування великої рогатої худоби та свиней в структурі виробництва у 2005 р. відповідно складала 10,1% і 17,8%. Серед продукції рослинництва найбільш поширене виробництво зернобобових, гречки, плодів. У 2005 р. вони займали відповідно 19%, 20,4% та 11,4%.

Завдяки своїм організаційно-правовим особливостям сільськогосподарським виробничим кооперативам вдається використовувати переваги цієї форми господарювання, оскільки: по-перше, всі члени кооперативу є не лише співвласниками, а й безпосередніми працівниками

кооперативу, що передбачено ст. 3 Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” [24]; по-друге, об’єднання майнових паїв членів сільськогосподарського виробничого кооперативу сприяє збереженню і нарощуванню основного та оборотного капіталу та дозволяє ефективно вести господарську діяльність.

Важливим показником оцінки результативності функціонування підприємницьких структур є розмір прибутку (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

**Показники результативності діяльності
сільськогосподарських підприємств Житомирської області**

Організаційно-правові форми підприємств	Рік	Одержано валового прибутку (збитку), тис. грн.			Одержано валового прибутку (збитку) в розрахунку на:		Одержано валового прибутку (збитку), в розрахунку на одне господарство, тис. грн.		
		всього	в т. ч. в рослинництві	у тваринництві	1 середнь-річного працівника, грн.	100 га с. г. угідь, грн.	всього	в т. ч. в рослинництві	у тваринництві
Виробничі кооперативи	2003	-6060,6	2133,5	-8112,6	-1067,6	-8658,0	-102,7	36,2	-137,5
	2004	-1813,4	2566,6	-4101,2	-434,7	-3285,1	-34,9	49,4	-78,9
	2005	1358,6	-67,3	1273,6	393,7	2479,2	27,73	-1,37	25,99
Господарські товариства	2003	-18824,4	13082,7	-35451,5	-724,7	-5129,3	-59,8	41,5	-112,5
	2004	-14654,1	6011,9	-25753,2	-694,4	-3078,6	-49,2	20,2	-86,4
	2005	-13811	-11366,9	-11250,9	-804,2	-4699,4	-51,73	-42,57	-42,14
Приватні підприємства	2003	2947,4	15919	-16060,7	132,7	921,1	11,0	59,6	-60,2
	2004	16272,2	16028,4	-3479,5	935,3	5887,2	67,0	66,0	-14,3
	2005	22477,9	4268,2	16142,1	1566,5	9638,9	99,90	18,97	71,74
Державні підприємства	2003	84,7	1293,3	-707,7	59,8	470,6	10,6	161,7	-88,5
	2004	611,7	1925,3	-601,5	440,7	2926,8	61,2	192,6	-60,2
	2005	-1061,4	411,8	-646,1	-786,8	-5202,9	-106,14	41,18	-64,61
Підприємства інших форм господарювання	2003	4040,1	489,2	-218,7	5274,3	40401,0	288,6	34,9	-15,6
	2004	204,3	499,3	-235,0	370,1	2837,5	20,4	49,9	-23,5
	2005	438,9	-91,6	608,6	1018,3	5418,5	39,90	-8,33	55,33
Сільськогосподарські підприємства, всього	2003	-17812,8	32917,7	-60551,2	-317,9	-2269,1	-26,9	49,6	-91,3
	2004	620,7	27031,5	-34170,4	13,9	74,3	1,0	44,1	-55,7
	2005	9402,5	-6845,8	6127,3	255,8	1540,4	16,73	-12,18	10,90

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України.

В цілому виробничі кооперативи у 2005 р. забезпечили позитивний результат господарської діяльності. За аналізований період відбулося

зростання валового прибутку на 7419 тис. грн. Зростання цін на виробничі запаси позначилося на собівартості виготовленої продукції. Проте підвищення продуктивності праці здійснювалося більш швидкими темпами, що забезпечило формування позитивного результату. Поліпшення результатів діяльності виробничих кооперативів свідчить про утворення їх як однієї із конкурентоспроможних форм господарювання на селі.

Одержаний прибуток забезпечений саме за рахунок галузі тваринництва. Тваринництво було прибуткове також у приватних підприємствах. Однак за розміром валового прибутку в розрахунку на одного працівника, 100 га сільськогосподарських угідь та на одне господарство виробничі кооперативи поступаються приватним підприємствам у 2-3 рази. Більш детальний аналіз галузі тваринництва показано на діаграмі рис. 2.5.

Рис. 2.2. Поголів'я тварин в розрахунку на одне господарство в сільськогосподарських підприємствах Житомирської області у 2005 р.

Джерело: побудовано за даними Державного комітету статистики України.

Як видно з діаграми на рис. 2.2, у виробничих кооперативах з розрахунку на одне господарство утримувалось 110 корів, 209 голів великої рогатої худоби на відгодівлі та 127 голів свиней, що є найвищими показниками серед інших агроформувань. Однак вони поступаються іншим

агроформуванням за показниками урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин (табл. 2.20).

Таблиця 2.20

**Урожайність сільськогосподарських культур
та продуктивність тварин у сільськогосподарських
підприємствах Житомирської області**

Показник	Організаційно-правові форми підприємництва									
	Виробничі кооперативи		Господарські товариства		Приватні підприємства		Державні підприємства		Сільськогосподарські підприємства, всього	
	2004 р.	2005 р.	2004 р.	2005 р.	2004 р.	2005 р.	2004 р.	2005 р.	2004 р.	2005 р.
Урожайність сільськогосподарських культур, ц/га										
Зернові	18,6	17,1	18,3	17,8	22,4	20,7	20,1	16,1	20,0	18,9
Цукровий буряк	154,6	182,0	188,4	270,7	267,4	288,3	134,0	144,1	218,4	273,5
Картопля	20,5	47,4	192,3	250,3	162,7	175,8	77,4	68,7	162,7	189,8
Овочі	25,0	–	83,9	104,9	40,3	147,4	90,5	93,3	66,7	131,3
Плоди	16,3	8,7	14,8	14,5	30,2	4,6	11,5	2,8	18,8	10,7
Ягоди	6,0	–	1,9	1,6	2,9	6,4	–	–	2,8	5,5
Хміль	7,2	4,6	6,9	7,2	7,1	7,3	4,4	2,7	6,9	6,9
Льон соломка	5,3	5,7	30,8	30,7	15,5	25,8	–	–	26,2	28,0
Кормові коренеплоди	222,0	239,8	170,2	204,4	224,1	246,0	220,6	174,0	195,3	215,9
Продуктивність сільськогосподарських тварин										
Середньорічний надій на корову, кг	2014	1935	1884	2047	2447	2681	2731	2825	2194	2373
Середньодобовий приріст ВРХ, г	339	328	322	357	359	336	350	402	343	346
Середньодобовий приріст свиней, г	227	239	222	322	182	158	246	257	208	258
Меду на одну сім'ю, кг	13	14	8	6	8	6	7	8	9	7

Джерело: за даними Державного комітету статистики України.

Дані табл. 2.20 дають можливість зробити висновок, що показники урожайності і продуктивності виробничих кооперативів в цілому поступають середнім показникам галузі, в т.ч. за урожайністю цукрових буряків, картоплі, овочів, льону. Лише в галузі тваринництва показники продуктивності тварин знаходяться на рівні середньогалузевих.

Як було зазначено вище, кооперативи набули значного поширення з 2000 р. Однак в процесі реформування відбулися в основному формальні зміни форм господарювання, що не дало змоги підприємствам подолати недоліки системи колективного господарювання. Велика їх подібність із

колективними сільськогосподарськими підприємствами стала на заваді повноцінному формуванню виробничих кооперативів із врахуванням класичних принципів діяльності. Цим часто пояснюють суттєве зменшення кількості виробничих кооперативів, їх земельної площі та чисельності працюючих в пореформений період [130, с. 87].

Важливо, що за ресурсним потенціалом сільськогосподарські виробничі кооперативи мали найвищі показники. Вони краще забезпечені основними фондами і особливо – трудовими ресурсами [131, с. 7]. Водночас виробничі кооперативи, здебільшого, створювалися шляхом формальної зміни вивіски колективного сільськогосподарського підприємства і нерідко на базі застарілих і зношених основних засобів виробництва, не придатних для подальшого використання. Крім того, сільськогосподарські виробничі кооперативи, не спроможні вивільнити зайвих працівників з виробничого процесу [132, с. 53].

Отже, вже на початковому етапі свого існування за сукупним економічним потенціалом вони поступалися іншим організаційно-правовим формам господарювання. Гірші “стартові умови” у порівнянні з приватними підприємствами і господарськими товариствами вплинули і на ефективність та результативність господарської діяльності кооперативів. Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що гірші результати роботи кооперативів сьогодні обумовлюються як суб’єктивними, так і об’єктивними факторами.

Дійсно, між основними показниками фінансово-економічного стану колективних сільськогосподарських підприємств та результатами господарювання новостворених підприємницьких структур можна помітити певний зв’язок. Зокрема, чим гірший фінансовий стан мало таке господарство, тим до більшої кількості власників воно потрапляло. Тому найслабші за економічним потенціалом підприємства діставались трудовому колективу [133, с. 44].

Якщо господарство мало гірші показники господарювання, тобто значну кредиторську заборгованість, низькі показники фінансового стану,

зношені чи застарілі основні фонди, то, як правило, таке господарство переходило до власності всього колективу. Через незначні шанси на успішний розвиток перехід такого підприємства у власність одного чи невеликої групи осіб стримувався необхідністю значних капіталовкладень на розвиток підприємства та ризиками щодо відповідальності за його борги.

Перевірити гіпотезу про зв'язок економічного потенціалу колективних підприємств із процесами реформування в сільському господарстві області можна за допомогою дискримінантної моделі. Для цього здійснена вибірка показників діяльності колективних сільськогосподарських підприємств чотирьох районів (Черняхівського, Баранівського, Андрушівського, Чуднівського) Житомирської області за 1999 р., які різнобічно характеризують їх фінансово-економічний стан. Відбір цих районів здійснено не випадково. Для виявлення такого впливу, згідно з постановкою завдання, соціально-економічні та природні умови досліджуваних господарств мають бути однаковими.

Дискримінантний аналіз дає можливість розділити всю сукупність на групи, використовуючи їх характерні ознаки, і отримати дискримінантну функцію. Тобто, на основі окремих ознак (незалежні змінні) суб'єкт може бути зарахований до однієї із двох чи більше груп [134, с. 80]. У нашому прикладі доцільно всю сукупність за основними формами господарювання поділити на три групи (виробничі кооперативи, господарські товариства, приватні підприємства).

До дискримінантної моделі були включені наступні фактори: прибуток, власний капітал, вартість основних фондів, кредиторська та дебіторська заборгованість, вартість валової продукції, в тому числі в розрахунку на одного працюючого, рівень сукупної рентабельності, статутний фонд та площа сільськогосподарських угідь. Основною ознакою, за якою проведено групування сільськогосподарських підприємств, виступила організаційно-правова форма новостворених господарств.

Виконання розрахунків за допомогою пакету прикладного програмного забезпечення обробки статистичних даних SPSS 13.0 дало можливість

побудувати потрібну нам математичну модель і отримати її необхідні характеристики (додаток А). Приведемо аналіз окремих положень моделі:

$$d_1 = -0,4791 - 0,0008x_1 + 0,0003x_2 - 0,0002x_3 + 0,0007x_4 - 0,0039x_5 + \\ + 0,003x_6 - 0,0002x_7 + 0,0198x_8 - 0,0001x_9 + 0,0005x_{10}.$$

$$d_2 = 0,2626 + 0,0034x_1 + 0,0001x_2 + 0,0001x_3 + 0,002x_4 + 0,0015x_5 - \\ - 0,0013x_6 + 0,0002x_7 - 0,0046x_8 + 0,0001x_9 - 0,0005x_{10}.$$

В табл. 2.21 представлені дані, що являють собою оцінку того, наскільки значимо відрізняються між собою змінні в трьох групах. Поряд із тестовою величиною, в якості якої слугує критерій Лямбда Уїлкса, застосовується також і метод дисперсійного аналізу [135, с. 358]. Для всіх змінних (окрім прибутку, валової продукції в розрахунку на одного працівника та статутного фонду, які також наближаються до прийнятного рівня значимості) існує значима різниця між трьома групами, тобто показники відібраних груп суттєво відрізняються між собою.

Таблиця 2.21

Тест рівності групових середніх значень

Показник	Лямбда Уїлкса	F-критерій Фішера	Рівень значимості
Прибуток, тис. грн.	0,976	1,208	0,303
Власний капітал, тис. грн.	0,933	3,541	0,033
Вартість основних фондів, тис. грн.	0,926	3,919	0,023
Кредиторська заборгованість, тис. грн.	0,899	5,525	0,005
Дебіторська заборгованість, тис. грн.	0,920	4,243	0,017
Вартість валової продукції, тис. грн.	0,824	10,458	0,000
ВП в розрахунку на одного працівника, грн.	0,961	1,977	0,144
Рентабельність, %	0,905	5,166	0,007
Статутний фонд, тис. грн.	0,961	1,973	0,145
Площа сільськогосподарських угідь, га	0,864	7,714	0,001

Джерело: власні дослідження.

Наступним важливим етапом є розрахунок і аналіз коефіцієнтів дискримінантної функції. Значення цієї функції повинні як можна чіткіше розділяти господарства на три групи. Мірою вдалого розподілу слугує кореляційний коефіцієнт між розрахованими значеннями дискримінантної функції і показниками приналежності до групи.

Виходячи із значення отриманого коефіцієнту, рівного 0,512, кореляція є помірною (додаток А). Проте обчислений показник Лямбда Уїлкса,

значення якого менше 0,002 ($p < 0,002$), вказує на суттєву відмінність середніх значень дискримінантної функції в групах.

Підводиться підсумок характеристики отриманої моделі розрахунком теоретичної приналежності колективних сільськогосподарських підприємств до визначених груп (табл. 2.22). Значення прогнозу склало понад 70%, що можна вважати досить задовільним результатом. Отже, в 70% випадках фінансово-економічні показники досліджуваних господарств впливали на процеси реформування в сільському господарстві. Крім того, точність прогнозу у кожній групі склала понад 50%.

Таблиця 2.22

Розрахунок приналежності колективних сільськогосподарських підприємств за показниками економічного потенціалу до однієї із трьох груп господарств згідно гіпотези*

	Групи сільськогосподарських підприємств	Передбачена приналежність до групи, виділеної за організаційно-правовими формами господарювання			Фактична кількість господарств у групі
		виробничі кооперативи	господарські товариства	приватні підприємства	
Кількість господарств у групі, од.	Виробничі кооперативи	19	1	1	21
	Господарські товариства	1	21	10	32
	Приватні підприємства	10	7	31	48
Питома вага господарств у групі, %	Виробничі кооперативи	90,5	4,8	4,8	100,0
	Господарські товариства	3,1	65,6	31,3	100,0
	Приватні підприємства	20,8	14,6	64,6	100,0

* 70,3% вихідних згрупованих спостережень класифіковано вірно.
Джерело: власні дослідження.

Статистичні розрахунки підтвердили наше припущення про те, що при реформуванні вибір тієї чи іншої організаційно-правової форми господарювання керівниками та спеціалістами часто здійснювався з урахуванням фінансово-економічного стану підприємства. А тому гірші показники економічного стану сільськогосподарських виробничих кооперативів пореформеного періоду суттєво пов'язані з гіршими “стартовими” умовами.

В цьому контексті доречним є зауваження П. Канінського про неналежне використання потенціалу виробничої кооперації в процесі реформ в Україні [136, с. 52]. Отже, сільськогосподарські виробничі кооперативи не варто трактувати як об'єктивно неперспективну форму господарювання, а необхідно сконцентрувати наукові дослідження в напрямі вдосконалення економічних взаємовідносин як всередині кооперативу, так і з іншими суб'єктами господарювання та зміцнення їх виробничого потенціалу. Про потенційні можливості виробничих кооперативів свідчить досвід сільськогосподарського виробничого кооперативу “Батьківщина” Котелевського району Полтавської області (додаток Б). Такий результат господарювання досягнуто за рахунок високопрофесійного менеджменту, раціональної організаційної структури, ефективної системи організації та мотивації праці в господарстві, соціального розвитку трудового колективу.

Тому, очевидно, невиправдане негативне відношення до такої форми організації виробництва в аграрному секторі, як виробничі сільськогосподарські кооперативи. Як наслідок, їхньому становленню не сприяють на місцях, що компрометує саму суть аграрних перетворень, оскільки порушує принципи добровільності у виборі форм господарювання. Як зазначає С. Пахомчик, в цьому процесі спостерігалось явне приховане протистояння сільської еліти, що вже встигли приватизувати частину майна колективних сільськогосподарських підприємств [137, с. 25]. Хоч виробничий кооператив і передбачає обов'язкову трудову участь його членів у діяльності підприємства, чим значною мірою подібний до колективного сільськогосподарського підприємства, проте його переваги в тому, що в ньому відносини власності будуються по-новому. Зокрема, при виході члена кооперативу з підприємства він має право на одержання свого паю, а відповідальність за його зобов'язаннями обмежена лише розміром цього паю. На паї членів кооперативу нараховуються дивіденди при розподілі частини доходу, що залишається у розпорядженні кооперативу.

За економічною сутністю виробничі кооперативи являють собою особливий тип підприємств. Це, як відомо, добровільне об'єднання виробників товарної продукції, а тому необхідною умовою діяльності кооперативу є наявність ринкових економічних відносин і незалежність товаровиробників. Слід підкреслити його переваги, а саме: при формуванні

виробничих кооперативів створюються найбільш сприятливі умови для збереження цілісності земельних ділянок та майнових комплексів трансформованих колективних сільськогосподарських підприємств, а також забезпечується стабільна зайнятість сільських жителів, поліпшуються їх культурно-побутові умови. Тому дослідження ефективності діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів, розробка теоретичних питань організації їх раціональної діяльності обумовлюється значенням кооперативів у суспільному житті сільських територій.

Метою створення і діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів є не лише отримання економічного ефекту, а й досягнення соціальних, екологічних та інших вигод для його членів. Той факт, що члени сільськогосподарського виробничого кооперативу є одночасно і його власниками і працівниками сприяє поєднанню і пошуку компромісного вирішення таких проблем, як розвиток господарства через збільшення інвестицій та задоволення споживчих потреб учасників і членів їх сімей; розвиток трудомістких галузей виробництва, переробних та підсобних господарств з метою ефективного використання трудових ресурсів; ефективне, а не споживацьке використання землі, що є власністю членів кооперативу, а також розвиток соціальної інфраструктури села. Тому сільськогосподарські виробничі кооперативи в умовах багатокладності економіки мають право на існування.

Результати проведених досліджень свідчать, що сільськогосподарські виробничі кооперативи не лише життєздатні в сучасних умовах, вони являють собою перспективну форму господарювання в умовах ринкової економіки, а їх господарська діяльність не тільки ефективна, а й більш повно відповідає цілям комплексного соціально-економічного розвитку сільських територій.

Проте щоб використати переваги великомасштабного виробництва, необхідно впроваджувати внутрігосподарські товарно-грошові відносини через створення мережі виробничих та обслуговуючих підрозділів з широкою виробничою і фінансовою самостійністю, які можна, виходячи з принципів формування, вважати первинними кооперативами на умовах спільної праці, взаємодопомоги.

2.3. Місце і роль сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в агробізнесі Житомирської області

Сучасний стан розвитку аграрного сектору характеризується зростанням виробництва продукції агропромислового комплексу, сукупних доходів населення, наслідком якого є підвищення попиту та пропозиції на продовольчому ринку України. При цьому загострюється проблема підвищення ефективності функціонування аграрного ринку як системи забезпечення динамічного реагування на швидкі зміни, що відбуваються на ринку в контексті цінових коливань та змін попиту-пропозиції, впровадження нових технологій проведення операцій на ринку.

Значне місце в побудові досконалого ринкового механізму у сфері агробізнесу займає кооперація. Як показує міжнародний досвід аграрних реформ, їхній результат не може бути успішним без розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації [138, с. 1, 2, 24]. Традиційно вона бере на себе вирішення тих нагальних проблем, які самостійно не можуть подолати сільськогосподарські товаровиробники при відсутності належної державної підтримки [139, с. 23]. Іншими словами, виробники сільськогосподарської продукції в результаті об'єднання в кооператив можуть допомогти собі самі. Надзвичайно важливими сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи є для країн, які переживають економічну кризу.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи – нова організаційно-правова структура в українському селі і практично єдина, діяльність якої в умовах ринку покликана сприяти аграрному товарному виробництву. Її відродження і становлення відбувається на тлі глибокої системної кризи в країні, яка супроводжується великими конфліктними ситуаціями в соціальній, економічній та політичній сферах суспільства [140, 115]. Відродження кооперації на селі – це реакція виробників аграрної продукції на ускладнення ринкової ситуації.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, як сервісна організаційна форма спільних дій, поширені як в Україні в цілому, так і в

Житомирській області зокрема, про що свідчить їхній розвиток за останні роки. Все більше сільськогосподарських товаровиробників-фермерів, великих агропідприємств різних форм власності і господарювання, власників особистих селянських господарств об'єднується в обслуговуючі кооперативи та користуються його послугами, адже створення та функціонування такого кооперативу не потребує великих матеріальних витрат, а його члени можуть зробити лише невеликі пайові внески.

Інстинкт самопомоги, а також відмова держави від виконання постачальницьких і збутових функцій, зумовили певний розвиток обслуговуючої кооперації в аграрній сфері у 2000-2005 рр. (табл. 2.23).

Таблиця 2.23

**Темпи кількісного зростання сільськогосподарських
обслуговуючих кооперативів в Україні**

Область	Рік						2006 р. у % до 2000 р.
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	
АР Крим	4	22	23	26	26	26	6,5 р.б
Вінницька	5	27	30	32	37	37	7,4 р.б
Волинська	17	27	28	31	33	33	194,1
Дніпропетровська	42	46	46	46	32	32	76,2
Донецька	20	28	53	56	58	58	290,0
Житомирська	22	46	54	60	74	78	3,5 р.б.
Закарпатська	4	10	47	47	54	54	13,5 р.б.
Запорізька	30	40	42	54	54	54	180,0
Івано-Франківська	142	158	158	158	158	158	111,3
Київська	43	43	36	36	65	65	151,2
Кіровоградська	5	8	12	15	19	19	3,8 р.б.
Луганська	3	7	5	5	13	13	4,3 р.б.
Львівська	32	56	55	30	47	47	146,9
Миколаївська	25	25	26	26	26	26	104,0
Одеська	24	24	15	22	23	23	95,8
Полтавська	12	16	21	25	49	49	4,1 р.б.
Рівненська	27	29	29	34	34	34	125,9
Сумська	8	11	11	6	10	10	125,0
Тернопільська	5	25	24	33	37	37	7,4 р.б.
Харківська	9	18	136	100	31	31	3,4 р.б.
Херсонська	21	45	44	44	44	44	209,5
Хмельницька	121	36	52	81	81	81	66,9
Черкаська	20	49	49	49	52	52	260,0
Чернівецька	42	13	6	6	50	50	119,0
Чернігівська	25	18	14	14	15	15	60,0
Усього	708	827	1016	1036	1122	1126	159,0

Джерело: за даними Міністерства аграрної політики України.

З наведених даних видно, що найбільше обслуговуючих кооперативів створено і нині функціонує в Івано-Франківській, Хмельницькій, Житомирській, Київській та Донецькій областях, по 54 кооперативи діє в Закарпатській та Запорізькій областях. На етапі зародження кооперація перебуває в Сумській, Луганській, Чернігівській областях, де нині нараховується лише по 10-15 кооперативних структур.

На сучасному етапі поштовхом до розвитку обслуговуючої кооперації в аграрній сфері було прийняття Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” та цільових програм розвитку особистих селянських господарств громадян Житомирської області, де особлива увага приділялась залученню сільськогосподарських товаровиробників до ринкових відносин шляхом розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів при сільських громадах [141, с. 52].

Отже, створені організаційно-економічні умови сприяли формуванню сільськогосподарських кооперативів і їх об'єднань на Житомирщині. Сьогодні вони представлені 78-ми формуваннями, серед яких 84% – багатофункціональні. В області функціонує 4 великі кооперативи у формі агроторгових домів. На їх частку у 2005 р. припадало 89% обсягу товарообороту кооперативного бізнесу області.

За безпосередньої підтримки обласної ради в області створені 20 кооперативів. На їх створення і розвиток із обласного бюджету у 2001 р. було виділено 279,2 тис. гривень. За період 2001-2003 рр. вони надали послуг сільському населенню на суму понад 1 млн. грн. [142, с. 2].

У відповідності до Програми розвитку особистих селянських господарств у Житомирській області на 2004-2006 рр., затвердженої рішенням обласної ради, у бюджеті області на 2004 р. було передбачено на розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів 300 тис. грн., з яких 150 тис. грн. виділено. У 2005 р. фінансова допомога з обласного бюджету шістьом новоствореним сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам склала 92 тис. грн. Підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів органами виконавчої влади сприяла

збільшенню їх чисельності в області та зростанню обсягів наданих членам послуг (рис. 2.3, 2.7, додаток В).

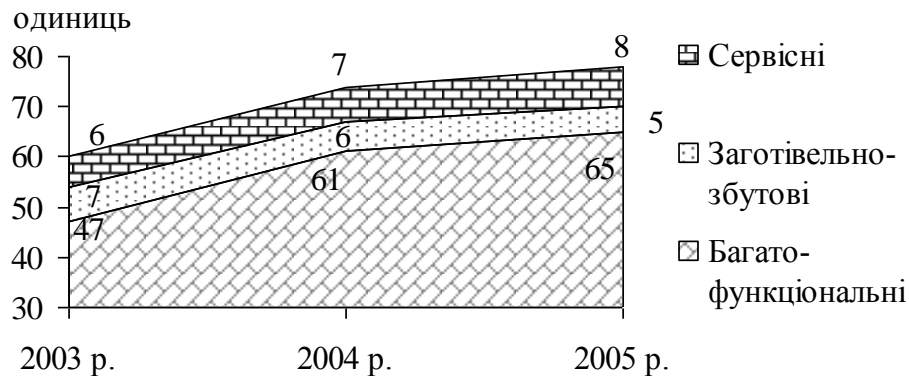

Рис. 2.3. Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Житомирської області

Джерело: побудовано за даними Головного управління агропромислового розвитку Житомирської облдержадміністрації.

Дані рис. 2.3 свідчать, що кількість обслуговуючих кооперативів збільшилась з 60 у 2003 р. до 78 одиниць у 2005 р. А чисельність членів сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у порівнянні із 2003 р. навпаки – дещо зменшилась (рис. 2.4).

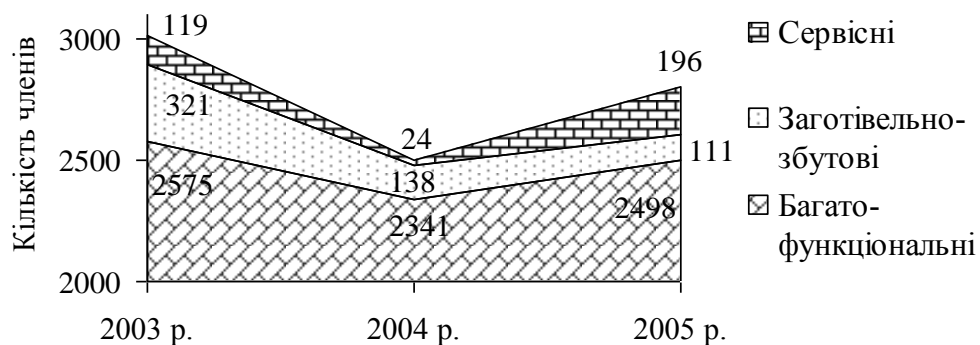

Рис. 2.4. Динаміка чисельності членів сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Житомирської області

Джерело: побудовано за даними Головного управління агропромислового розвитку Житомирської облдержадміністрації.

Найбільш поширеними виявилися кооперативні організації багатофункціонального профілю (рис. 2.5). В Україні їх частка також є досить високою – 30%. Орієнтуючись на задоволення різноманітних послуг, вони

ставлять своїм завданням надання членам кооперативу різноманітного спектру послуг. Серед них районні агроторгові дома, які формують великі товарні партії і здійснюють збут продукції своїх клієнтів-власників, забезпечують їх необхідними матеріально-технічними ресурсами, надають інформаційно-консультативні послуги тощо. Зокрема, у Житомирській області функціонує 14 кооперативних агроторгових домів, найкращі з яких в Ружинському, Попільнянському, Брусилівському, Любарському та Овруцькому районах. Порівняно з посередницькими структурами вони забезпечують на 12-15% вищі реалізаційні ціни на продукцію та на 10-12% нижчі ціни на матеріально-технічні ресурси і послуги. Кооператив “Ружинський агроторговий дім” посів перше місце на всеукраїнському конкурсі на кращий кооператив у 2003 р. Його товарообіг становив 3,2 млн. грн. на рік.

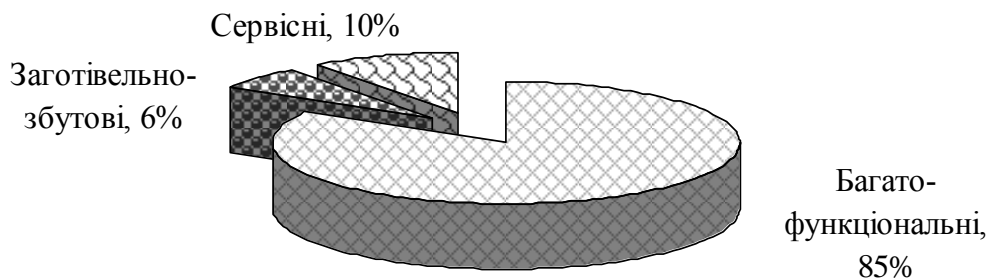

Рис. 2.5. Структура сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Житомирської області у 2005 р.

Джерело: побудовано за даними Головного управління сільського господарства і продовольства Житомирської облдержадміністрації.

Слід відмітити, що 60% всіх кооперативів функціонують в 8 районах області. Велика диференціація спостерігається за обсягами операцій, виконаних членами через свої кооперативи. Так, у 2005 р. 5% кооперативів контролювали 87% обсягу товарообороту кооперативного бізнесу області [143, с. 127]. Але в таких кооперативах не враховуються переваги спеціалізації, що не сприяє ефективності використання основних засобів; 144, с. 89].

Значного поширення набули кооперативи з обслуговування селянських та дрібних фермерських господарств, що створюються переважно при

сільських громадах. Серед основних напрямів їх діяльності – обробіток земельних ділянок, заготівля і збут продукції, спільне використання складної техніки, матеріально-технічне постачання, штучне осіменіння тварин, інформаційно-консультативні послуги та ін. Такі кооперативи створюються переважно там, де сільськогосподарські підприємства не в змозі або не зацікавлені надавати послуги населенню. Найбільше таких кооперативів у Київській і Житомирській областях.

Серед кооперативів регіону 24% є організаціями районного рівня, які обслуговують сільськогосподарські підприємства, кооперативи при сільських громадах та особисті селянські господарства громадян відповідного району (рис. 2.6). Отже, їх учасниками виступили як сільськогосподарські підприємства, так і особисті селянські господарства відповідного району.

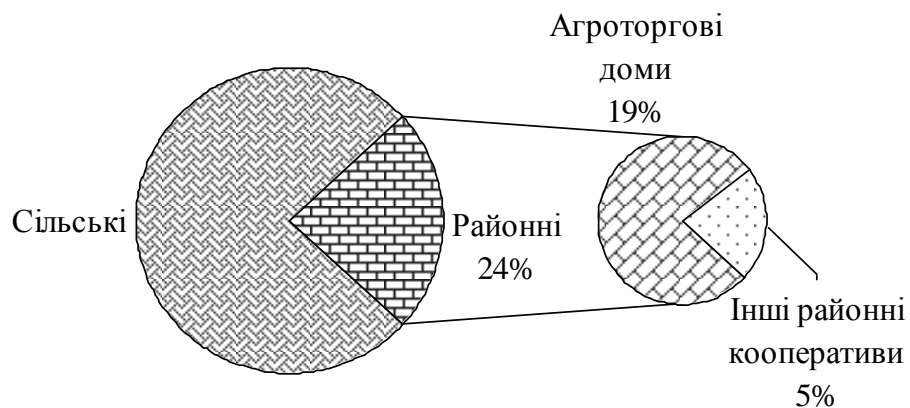

Рис. 2.6. Структура обслуговуючих кооперативів Житомирської області за організаційним рівнем у 2005 р.

Джерело: побудовано за даними Головного управління агропромислового розвитку Житомирської облдержадміністрації.

Збільшення кількості кооперативів в області певним чином вплинуло на зростання товарообороту. Найбільш динамічно розвивались заготівельно-збутові кооперативи, які у 2004 р., порівняно з попереднім роком, наростили обсяги бізнесу більш ніж у 2,5 рази. Хоч найбільші обсяги обороту поки що здійснюються багатофункціональними кооперативами, проте заготівельно-

збутові (маркетингові) досягли кращих результатів, оскільки в розрахунку на одне господарство їх показник товарообороту перевищує аналогічний показник багатофункціонального кооперативу.

За даними рис. 2.7 видно, що середньорічні темпи зростання товарообороту становлять 7,5%. У 2005 р. загальний обсяг операцій склав 12,5 млн. грн. Нині сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи області охоплюють 2,8 тисячі юридичних і фізичних осіб.

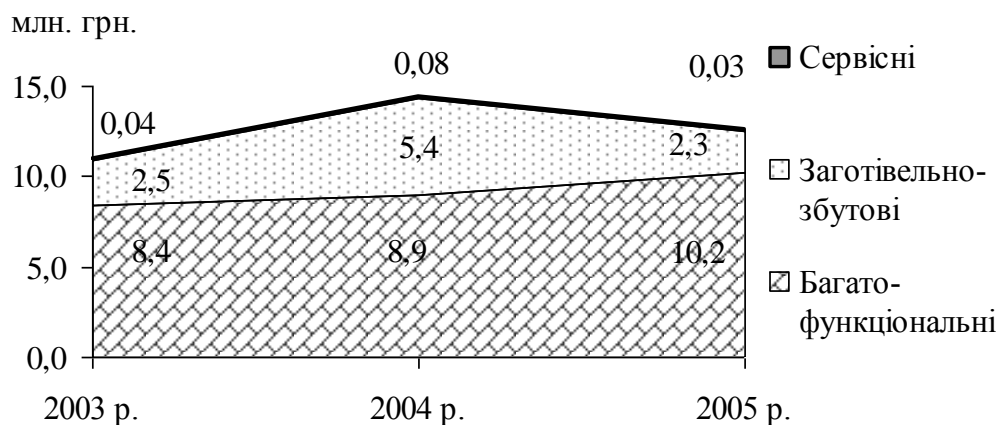

Рис. 2.7. Річний оборот сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Житомирської області

Джерело: побудовано за даними Головного управління агропромислового розвитку Житомирської облдержадміністрації.

У Житомирській області є непогані передумови подальшого розвитку кооперації, чому сприяють обласні цільові Програми розвитку особистих селянських господарств громадян області. Їх реалізація передбачає створення спеціального механізму підтримки малого агробізнесу, оскільки саме в дрібнотоварному секторі області виробляється понад 70% сільськогосподарської продукції. Зосередження виробництва плодоовочевої продукції і продукції тваринництва в селянських господарствах і відсутність достатньої кількості заготівельних пунктів стримує реалізацію даної продукції переробним підприємствам, які наразі недостатньо забезпечені сировиною [115, с. 45].

Проведемо оцінку економічної ефективності діяльності окремих кооперативів Житомирської області за вищезапропонованою методикою DEA-аналізу. Апробація методики проведена на прикладі чотирнадцяти обслуговуючих кооперативів області з метою оцінки економічної ефективності їх діяльності. Для розрахунку економічної ефективності досліджуваних господарств вхідними параметрами (ресурсами) системи були обрані розмір капіталу та кількість штатних працівників, вихідними – обсяг реалізованої через кооператив продукції та наданих кооперативом послуг (табл. 2.24).

Таблиця 2.24

**Основні показники діяльності окремих
сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів
Житомирської області в середньому за 2003-2005 рр.**

Кооператив	Відпрацьовано, тис. люд.-год.	Вартість основних засобів, тис. грн.	Реалізовано продукції/послуг, тис. грн.	Оплата праці 1 тис. люд.-год., тис. грн.	Вартість капіталу, тис. грн.
“Злагода”	7,17	56,85	36,65	2,80	1,99
“Відродження”	3,07	16,43	39,40	2,57	0,62
“Хлібороб”	3,89	3,20	60,60	2,60	0,13
“Корбут”	3,99	6,23	110,40	2,61	0,29
“Еліта”	0,15	40,10	25,35	9,67	1,08
“Діброва”	0,849	6,08	6,95	1,12	0,19
“Бердичів”	13,04	16,85	74,85	2,70	0,67
“Мрія”	1,78	63,68	9,40	2,31	2,93
“Рогачівський”	2,21	80,00	11,50	2,15	3,04
“Надія”	1,98	3,00	12,45	2,60	0,11
“Вільшанський”	0,57	1,45	3,50	1,75	0,05
“Ембріон”	1,52	117,00	4,30	1,25	4,56
“Агроенергетик”	4,20	8,15	39,40	2,50	0,33
“Господар”	5,19	2,03	4,75	0,59	0,06

Джерело: власні дослідження.

Розв’язання задачі оптимізації (8 і 9) за даними табл. 2.24 було здійснено за допомогою пакету інструментальних засобів Microsoft Excel. Комп’ютерна модель задачі оптимізації 8 з підібраними значеннями змінних, що забезпечують максимізацію цільової функції при встановлених обмеженнях для першого кооперативу представлена на рис. 2.8. Для пошуку економічної ефективності всіх кооперативів потрібно оптимізаційну задачу розв’язати окремо для кожного обслуговуючого кооперативу.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
1	Назва кооперативу	Відпрацьовано, тис. люд.-год	Вартість основних засобів, тис. грн.	Обсяг бізнесу, тис. грн.	Вартість 1 тис. люд.-год.	Амортизація, тис. грн.	Коефіцієнт	Відпрацьовано, тис. люд.-год	Вартість основних засобів, тис. грн.	Цільова функція	Ефективність, %
2		x_1	x_2	y_1	c_1	c_2	λ	x'_1	x'_2		E_{smin}
3	"Злагода"	7,17	56,85	36,65	2,80	1,99	0	1,32358288	2,066542	7,8158	5,87
4	"Відродження"	3,07	16,43	39,40	2,57	0,62	0	0	0	0	
5	"Хлібороб"	3,89	3,20	60,60	2,60	0,13	0	0	0	0	
6	"Корбут"	3,99	6,23	110,40	2,61	0,29	0,332	0	0	0	
7	"Еліта"	0,15	40,10	25,35	9,67	1,08	0	0	0	0	
8	"Діброва"	0,849	6,08	6,95	1,12	0,19	0	0	0	0	
9	"Бердичів"	13,04	16,85	74,85	2,70	0,67	0	0	0	0	
10	"Мрія"	1,78	63,68	9,40	2,31	2,93	0	0	0	0	
11	"Рогачівський"	2,21	80,00	11,50	2,15	3,04	0	0	0	0	
12	"Надія"	1,98	3,00	12,45	2,60	0,11	0	0	0	0	
13	"Вільшанський"	0,57	1,45	3,50	1,75	0,05	0	0	0	0	
14	"Ембріон"	1,52	117,00	4,30	1,25	4,56	0	0	0	0	
15	"Агроенергетик"	4,20	8,15	39,40	2,50	0,33	0	0	0	0	
16	"Господар"	5,19	2,03	4,75	0,59	0,06	0	0	0	0	
17											
18											
19		1,32358288	<=	1,32358							
20		2,06654212	<=	2,06654							
21		36,65	>=	36,65							

Рис. 2.8. Комп'ютерна модель задачі оптимізації

Джерело: власні дослідження.

Застосований метод оболонки даних при розрахунку ефективності діяльності обраної сукупності кооперативів області дозволив виявити їх низьку ефективність (рис. 2.9). В результаті проведених розрахунків виявлено, що ефективно працював лише один кооператив – "Корбут". Більша частина кооперативів спроможна зменшити економічні витрати більше ніж на 70%.

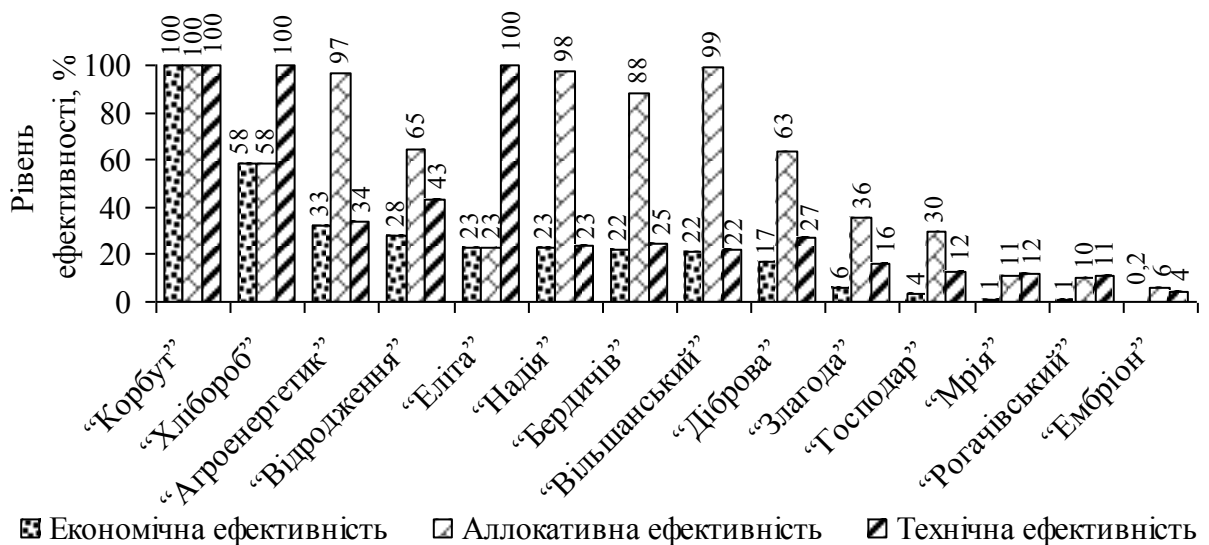

Рис. 2.9. Ефективність діяльності обслуговуючих кооперативів в середньому за 2003-2005 рр.

Джерело: власні дослідження.

Низькі показники економічної ефективності в основному були обумовлені нераціональним використанням виробничих факторів (низька технічна ефективність). Такі результати свідчать про перевитрати ресурсів і вказують, на скільки можна зменшити їх споживання для надання того ж самого обсягу послуг, що в результаті зменшить матеріально-грошові витрати. Отже, виходячи із отриманих результатів досліджень, підвищити ефективність використання виробничих ресурсів в досліджуваних кооперативах можна на 57-96%.

Значно менша диференціація кооперативів спостерігається за показниками аллокативної ефективності. Це є свідченням того, що в основному низький рівень економічної ефективності діяльності пов'язаний із застарілими технічними засобами, нераціональною їх структурою, недостатньою забезпеченістю ними, а також їх неповним завантаженням.

Проведений аналіз сучасного стану діяльності обслуговуючої кооперації підтверджує, що більшість кооперативів характеризується низьким та середнім рівнем показників економічної ефективності. В цілому, резерви підвищення економічної ефективності діяльності, за даними розрахунків, знаходяться в межах 67-99%. Отже, кооперативи Житомирської області мають резерви підвищення ефективності господарювання за рахунок раціонального використання наявної матеріально-технічної бази. У визначеному показнику економічної ефективності знаходять відображення результати і затрати, виражається взаємозв'язок і взаємодія обсягу наданих послуг, їх якості, продуктивності праці, собівартості і ціни.

Більш детально зупинимось на окремих моментах діяльності кооперативного сектору області. Як показують проведені нами анкетні дослідження кооперативів області (додаток Г), не дивлячись на загальне пожвавлення кооперативної діяльності, є тут і певні проблеми. В більшості випадків підхід до створення кооперативів відзначався несерйозним ставленням членів-засновників кооперативу до майбутнього свого підприємства. Такі висновки дають можливість зробити аналітичні

дослідження відповідей на питання анкет про діяльність кооперативів. Зокрема, майже половина (47%) кооперативів було засновано за ініціативою органів виконавчої влади (табл. 2.25).

Таблиця 2.25

**Експертна оцінка перспективи розвитку
сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів**

Питання анкети стосовно дотримання кооперативних принципів, зобов'язань членів	Кількість респондентів		Статус респондента	
	всього, осіб	%	Керівник	Спеціаліст
Чи вносять члени кооперативу диференційовані майнові паї	27	52,94	15	12
Чи сплачуються у Вашому кооперативі кооперативні виплати	3	5,88	0	3
Чи діє принцип обслуговування “за собівартістю” для членів кооперативу	39	76,47	21	18
Чи дотримується керівництвом кооперативу принцип переважного обслуговування членів кооперативу	30	58,82	15	15
Чи має кооператив демократично обрані органи управління	45	88,24	21	24
Чи має кооператив всі необхідні нормативно-правові акти, які визначають його діяльність	33	64,71	15	18
Чи передбачена процедура виходу з членів кооперативу	48	94,12	24	24
Чи передбачено застосування санкцій при невиконанні взятих зобов'язань	30	58,82	15	15
Чи належала ідея створення кооперативу його членам	27	52,94	9	18
Основним каналом реалізації продукції є біржа	9	17,65	6	3
Основним каналом реалізації продукції є комерційні структури	15	29,41	9	6
Найперспективнішим напрямом розвитку обслуговуючої кооперації є сервісне обслуговування	36	70,59	9	21
Найперспективнішим напрямом розвитку обслуговуючої кооперації є закупівля засобів та збут готової продукції	30	58,82	21	15
Найперспективнішим напрямом розвитку обслуговуючої кооперації є переробка продукції	18	35,29	12	6

Джерело: власні дослідження.

Слід відмітити, що кооперативи потребують підтримки органів місцевого самоврядування і не тільки у складних економічних відносинах трансформаційного періоду, а і на етапі створення. Але якщо ініціаторами виступають вищезазначені органи – це, як правило, неоднозначно сприймається майбутніми членами. Дані досліджень 51-го обстеженого

кооперативу свідчать, що тільки в 32 з них розроблені “Правила внутрішньої господарської діяльності”. Тому у багатьох кооперативах статuti перевантажені пунктами, які варто розмістити в правилах. Ті ж проблеми існують і щодо наявності в кооперативах “Положення про асоційоване членство” і “Посадових інструкцій” (в 24% обстежених кооперативів відсутні “Положення про асоційоване членство”, в 35% – “Посадові інструкції”). Лише в 53% кооперативів у внутрішніх документах передбачено механізм сплати диференційованих розмірів паїв.

Зустрічаються і такі порушення, що допускаються при створенні кооперативу, – поєднання виробничої і обслуговуючої діяльності, що суперечить статусу обслуговуючої кооперації. Майже 60% кооперативів відступає від принципу переважного обслуговування членів кооперативу. Дослідження свідчать, що в більшості кооперативів практично повністю відсутні розроблені і затверджені плани на поточний рік, вже не кажучи про середньострокові та довгострокові плани розвитку. Не існує чіткої визначеності, яке майно чи кошти можуть вносити члени кооперативу у вигляді вступних пайових внесків; не проведена оцінка майна, переданого в кооператив; часто вступні внески надаються не в грошовій формі, а в натуральній, і через це кооператив не має власних обігових коштів; передане учасниками майно в кооператив не завжди використовується для його діяльності, відсутній облік розрахунків з учасниками і ін.

Практично не проводилось техніко-економічне обґрунтування доцільності функціонування кооперативів. Так, на запитання анкети про основні проблеми кооперативу, 65% респондентів зазначила недостатність обігових коштів (табл. 2.26). В маркетингових кооперативах недостатня кількість обігових коштів негативно відображається, в першу чергу, на розрахунках із членами за здану кооперативу продукцію. Як наслідок, – виробники починають заключати договори з іншими комерційними структурами за менш вигідними умовами, а кооператив, не маючи обороту капіталу, поступово скорочує свою діяльність.

В якійсь мірі це пояснюється недотриманням Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”, де стаття 11 передбачає участь членів у господарській діяльності обслуговуючого кооперативу в обсягах, що становлять більшу частину річного обороту діяльності, яка кооперується. Така вимога спрямована на заохочення членів кооперативу працювати через власні, ними ж контрольовані кооперативи [24].

Таблиця 2.26

Експертна оцінка респондентами проблем функціонування обслуговуючих кооперативів

Проблеми, що стримують розвиток кооперативів	Кількість респондентів		Статус респондента	
	всього, осіб	%	Керівник	Спеціаліст
Пільги при оподаткуванні	51	100,00	24	27
Невпевненість в успішному бізнесі	48	94,11	21	27
Застаріла матеріально-технічна база	36	70,59	21	15
Брак оборотних засобів при створенні кооперативу та діяльності	33	64,71	24	9
Недосконалість нормативно-правової бази	24	47,06	9	15
Нерозуміння суті кооперації	21	41,18	3	18
Недостатня підтримка з боку органів державної влади	21	41,18	12	9
Нерозуміння населенням принципів діяльності с.-г. обслуговуючих кооперативів	15	29,41	6	9
Недостатні вигоди від діяльності кооперативу	15	29,41	3	12
Низький рівень забезпеченості кваліфікованими кадрами	12	23,53	3	9

Джерело: власні дослідження.

Основною проблемою, що стримує ефективне господарювання та розвиток обслуговуючих кооперативів в Житомирській області, на думку самих учасників кооперативів, виступає відсутність пільг при оподаткуванні. Ця проблема стоїть на першому місці. На її наявність вказали абсолютно всі опитані респонденти. До проблем, що стримують розвиток кооперації, слід віднести і невпевненість кооператорів в успішності власного бізнесу. На застарілу матеріально-технічну базу та недостатню кількість обігових засобів нарікали 71-65% опитаних. Недосконалість нормативного забезпечення та недостатня підтримка з боку органів державної влади хоч і впливають на

діяльність кооперативів, проте не є визначальними чинниками (відповідно 47% і 41% респондентів). Найменше турбує кооператорів забезпеченість кваліфікованими кадрами.

Згрупувавши обслуговуючі кооперативи області за обсягами обороту у 2005 р. (рис. 2.10), можна відмітити, що більшість кооперативів мали обсяг бізнесу у грошовому виразі менше 5 тис. гривень. Не дивно, що практично всі кооперативи області мають проблеми з формуванням обігових активів свого підприємства, оновленням основних засобів, відрахуванням на розширення виробництва, сплатою платежів до обов'язкових фондів, виплатою заробітної плати найманим працівникам, оскільки участь членів в господарській діяльності обслуговуючого кооперативу незначна [145, с. 25]. Отже, говорити про вигоди, отримані від переваг великомасштабного бізнесу, поки що не доводиться.

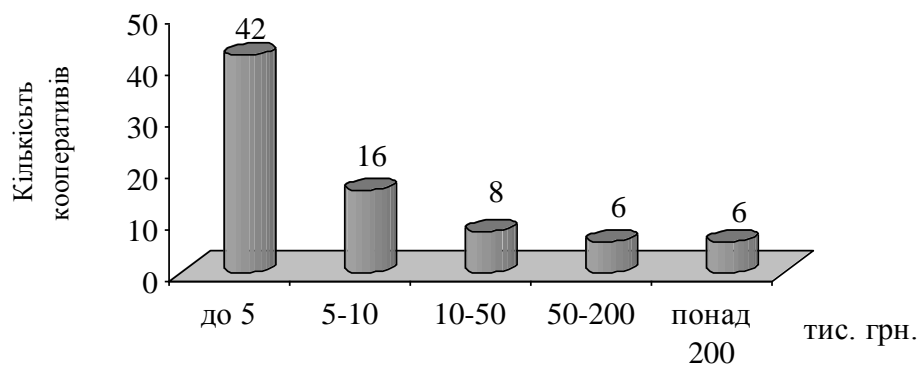

Рис.2.10. Групування обслуговуючих кооперативів Житомирської області за обсягами обороту у 2005 р.

Джерело: побудовано за даними Головного управління сільського господарства і продовольства Житомирської облдержадміністрації.

Формування фондів кооперативу згідно із законодавством та нормативно-правовими документами покладається на членів кооперативу шляхом внесення частки (паю) до пайового, спеціального чи резервного фондів. Проте на практиці відсутність достатніх ресурсів у засновників не дає можливості на початковому етапі сформувати потрібний виробничий потенціал для ефективної роботи, а високий рівень ризикованості

сільськогосподарського виробництва не сприяє притоку кредитного капіталу в аграрну сферу. Це, у свою чергу, гальмує отримання необхідних та більш дешевих послуг та залучення нових членів до кооперативу.

Проведене опитування показує, що зацікавленість членів кооперативів у веденні спільної ефективної діяльності їх учасників недостатня. Понад 80% кооперативів області у минулому році здійснювали малоефективну господарську діяльність і не змогли забезпечити достатній позитивний фінансовий результат для покриття операційних витрат кооперативу. Перевищення витрат над доходами кооперативів змушувало їх членів вишукувати додаткові джерела фінансування. Хоч згідно із законодавством усі витрати, у тому числі і покриття збитків, члени кооперативу беруть на себе і зобов'язуються їх покрити за рахунок додаткових внесків, резервного фонду чи перенести на наступний рік. Проте на думку В. Зіновчука, така політика не сприяє розвитку кооперативу, а, навпаки, підриває довіру до кооперації [146].

Виходячи з логіки споживачів послуг кооперативів, вони надаватимуть переваги отриманню послуг за нижчими цінами на момент їх споживання, ніж чекати закінчення фінансового року і за результатами діяльності кооперативу отримувати кооперативні виплати. Проте з точки зору кооперативу, саме такий механізм є більш прийнятним, бо не створюватиме додаткового навантаження на членів-власників для пошуку додаткових джерел покриття операційних витрат в кінці фінансового року.

Аналіз нормативно-правових документів, що регламентують діяльність сільськогосподарських кооперативів (статут, правила внутрішньої господарської діяльності) свідчить, що за змістом вони відповідають кооперативним принципам і підготовлені згідно з національним кооперативним законодавством. Така ж думка академіка О. Онищенка, який відмічав, що принципи створення і функціонування обслуговуючих кооперативів згідно з Законом України “Про сільськогосподарську кооперацію” нічим не відрізняються від принципів за якими працюють

кооперативи в країнах з ринковою економікою [28, с. 57; 147]. Проте це скоріше бажаний стан ніж реальний. На практиці ж часто відступають від тих принципів, за якими функціонують більшість кооперативів світу.

Наприклад, відхід від принципу формування пайового фонду відповідно до інтенсивності використання кооперативу при рівноправному управлінні негативно позначається на відносинах між членами кооперативу. Не виключені ситуації, коли капітал починає працювати на інших членів і створює дохід для інших учасників. В таких випадках на зміну атмосфері довіри, справедливості, рівності, що є основою кооперативу як організації рівноправних співвласників, поступово може прийти атмосфера недовіри.

Часто майно кооперативів області формувалося із пайових часток працівників, отриманих ними при виході із колективного сільськогосподарського підприємства, або як відсоток від такого майна, який встановлювався у однаковому розмірі для всіх працівників. Звичайно, не можна стверджувати, що в таких випадках переслідувався якийсь конкретний інтерес, проте недоліком є те, що при розрахунку розміру паю ніхто не брав до уваги можливу участь члена в господарській діяльності кооперативу.

Формування пайового капіталу кооперативів є одним з основних джерел фінансування їхньої діяльності і зазвичай регулюється статутом кооперативу. У більшості країн внесення пайових внесків є обов'язковою умовою членства в кооперативі. Розмір і порядок внесення паїв визначаються статутом залежно від виду діяльності кооперативу. У збутових і постачальницьких кооперативах розмір паїв і порядок відрахувань у пайовий капітал носить, як правило, диференційований характер [148, с. 26].

В кооперативах області не чітко визначені й права та обов'язки його членів, виконання яких слід регулювати Правилами внутрішньої господарської діяльності з застосуванням певних санкцій за їх порушення. Недосконалий механізм визначення таких прав та зобов'язань порушує виконавчу дисципліну на підприємстві. Наприклад, в процесі досліджень виявлено, що у статутних та нормативно-правових документах 59%

кооперативів не було виявлено норм щодо можливості застосування будь-яких штрафних санкцій.

Особливо складним питанням залишається система оподаткування кооперативів. У світовій практиці завдяки особливим функціям кооперативів, які перекликаються із державними щодо підтримки та захисту інтересів сільськогосподарських товаровиробників, склалася практика надання пільг в оподаткуванні їх прибутку. Не дивлячись на наявність аналогічної норми в кооперативному законодавстві України, в практичному плані вона не діє. Згідно із листом Державної податкової адміністрації України обслуговуючі кооперативи не можуть бути включені до Реєстру неприбуткових установ і організацій та скористатися податковими пільгами, передбаченими Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств” на підставі того, що до неприбуткових установ і організацій можуть бути віднесені установи і організації, які перелічені в Законі, та дотримуються вимог, встановлених ним. Зокрема, обслуговуючі кооперативи не відповідають тій вимозі, що у разі ліквідації неприбуткової організації, її активи повинні бути передані іншій неприбутковій організації відповідного виду або зараховані до доходу бюджету. Закон “Про сільськогосподарську кооперацію” таких вимог не містить і передбачає інший порядок ліквідації, а саме: майно кооперативу, що залишилося після розрахунків з бюджетом, банками та іншими кредиторами, розподіляється між членами кооперативу пропорційно вартості їх паю. Отже кооператив і не може бути визнано неприбутковою організацією [149, с. 14], хоч раніше та ж Державна податкова адміністрація України у відповіді на запит керівництва проекту Тасіс “Сприяння розвитку кооперативних сільськогосподарських організацій в Україні” листом від 16.06.99 р. №701/3/15-1211 підтвердила специфічність кооперативних підприємств та можливість їх включення в перелік організацій, що звільняються від сплати податку на прибуток. За відповіддю ДПА України внесення кооперативу до переліку таких підприємств мало здійснюватись індивідуально для кожного такого кооперативу, виходячи із Статуту кооперативу [51, с. 214].

Наразі проблема не вирішується через відсутність об'єкту оподаткування, тобто доходи частіше всього не перевищують витрати кооперативу. Проте з часом слід очікувати ускладнення взаємовідносин з державою з приводу відрахувань частини прибутку до держбюджету. Вже сьогодні спостерігається тенденція до уповільнення формування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, а в окремих регіонах країни спостерігаються навіть процеси призупинення господарської діяльності та закриття кооперативів [45, с. 53]. Нині сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, як правило, знаходяться на спрощеній системі оподаткування. Ефективною державну підтримку розвитку кооперації можна вважати лише тоді, коли вона повною мірою буде спрямована на задоволення економічних та соціальних інтересів сільськогосподарських товаровиробників [150, с. 354]. Отже, принцип ефективності державної політики стосовно кооперації поки залишається лише декларативним.

Не менш важливим питанням ефективної діяльності сільськогосподарської кооперації в області залишається застосування високопрофесійного менеджменту. Наприклад, у жодному кооперативі не розмежовані функції голови правління кооперативу із виконавчим директором, звичайно, якщо він є. Це може бути пояснено бажанням зекономити на посаді виконавчого директора чи відсутності потреби в такій посаді через незначні розміри кооперативу. Але це може бути розцінено також і як невпевненість у власному майбутньому і небажання розширювати бізнес. Підтвердженням цього може бути згортання діяльності ряду кооперативів області, навіть тих, що вважалися одними з найкращих. Наприклад, після зміни голови Ружинського агроторгового дому, найбільший кооператив області (в окремі роки його оборот сягав майже половину обороту всіх кооперативів області) і найкращий агроторговий дім в Україні за підсумками 2003 р., припинив своє функціонування.

Виходячи із сутності кооперації, кооператив створюється його членами для спільного виконання операцій або продовження спільної виробничої

діяльності. Отже, в його ефективному функціонуванні повинні бути зацікавлені не лише голова чи виконавчий директор, а всі його члени. Однак, кооперативи в нашій країні часто залишаються далекими від тих підвалин, на яких будується кооперація у світі.

Повільні темпи становлення кооперативних організацій пояснюються також відсутністю системного вивчення досвіду роботи кооперативів, дефіцитом інформації про діяльність кооперації, її перспективи та віри в справжню силу кооперації. Слабкі мотиви до об'єднання власників особистих селянських господарств можуть пояснюватись і недостатньою конкуренцією та відсутністю розрахунків та бізнес-плану, де було б видно, який може бути прибутковий бізнес, якщо вони об'єднуються разом та візьмуть під контроль виконання певних послуг (реалізація продукції, заготовлення сировини та доставка її до переробного підприємства, закупівля матеріалів).

Слід погодитися з В. Цимбалом, який до стратегічних прорахунків відносить також невизначеність місць переробки і зберігання продукції, в якому вигляді і при яких умовах реалізовуватиметься продукція (натуральному, переробленому, оптом чи в роздріб); відсутня посада виконавчого директора; недооцінюється роль обліку [144, с. 89].

Вищезазначені недоліки в організації кооперації в аграрній сфері більшості регіонів не дозволяють сільськогосподарським товаровиробникам використовувати наявні можливості для реалізації їх індивідуальних інтересів через спільні дії.

Результати досліджень даного розділу безперечно підтверджують переваги сільськогосподарської кооперації. При умові дотримання принципів кооперації в найближчій перспективі це сприятиме розвитку вже існуючих кооперативних підприємств. Справедливо очікувати також згортання діяльності ряду вже створених кооперативів, які не змогли перейти на принципи діяльності кооперативних організацій.

На сьогодні кооперативи вже змогли організувати заготівлю та збут окремих видів продукції та надання інших необхідних послуг. Проте

принципи роботи таких кооперативів ще далекі від оптимальних. Справжня кооперація скоріше – бажана ціль, яку слід досягти.

Але незважаючи на те, що сьогодні працює 78 обслуговуючих кооперативи, для формування сучасної інфраструктури аграрного ринку їх недостатньо. Якщо говорити про переваги від участі у діяльності кооперативів, то наразі вони мінімальні і виражаються хіба що в трохи нижчих тарифах на сільськогосподарські послуги. Однак це впливає на результати їх роботи, тому після розподілу прибутку в кінці року ніяких доплат не залишається.

Нерозуміння суті і міжнародних принципів кооперації призводить до того, що в регіоні набули масового поширення псевдо-кооперативні підприємства. Більшість нині зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів не відповідають концепції кооперативного підприємства в ринковій економічній системі й міжнародним принципам кооперації. У більшості випадків виникнення кооперативів відбувалося спонтанно. Інколи навіть юридична назва “кооператив” була обрана зовсім випадково. Це дискредитує саму ідею кооперації, як форму взаємодопомоги людей, суттєво стримує розвиток реальних кооперативних процесів у сільському господарстві.

Проведений аналіз сучасного стану діяльності обслуговуючої кооперації підтверджує, що більшість кооперативів має низькі показники економічної ефективності, що пояснюється нераціональним використанням виробничих факторів (низькою технічною ефективністю). Підвищити ефективність використання виробничих ресурсів в досліджуваних кооперативах можна на 57-96%. Такі результати свідчать про перевитрати ресурсів і вказують, на скільки можна зменшити їх споживання для надання того ж самого обсягу послуг, що в результаті зменшить матеріально-грошові витрати. Значно менша диференціація кооперативів спостерігається за показниками аллокативної ефективності. Це є свідченням того, що низький рівень економічної ефективності діяльності насамперед пов'язаний із

застарілими технічними засобами, нераціональною їх структурою та недостатньою забезпеченістю.

Висновки до розділу 2

1. Основними виробниками сільськогосподарської продукції в Житомирській області є господарства населення. Проте повноцінної участі в аграрному ринку вони не відіграють. Оскільки господарства населення за своєю сутністю не спроможні досягти необхідної концентрації капіталу, вийти на ринки постачання та збуту продукції, то виникає потреба формування особливих механізмів взаємозв'язку з ринком. Доцільним стає створення організацій, які б представляли їх інтереси на ринку і контролювалися дрібними сільськогосподарськими товаровиробниками. Тому подальший розвиток дрібних виробників аграрної продукції без інтеграції та кооперації не зможе забезпечити формування конкурентоспроможного аграрного сектору країни.

2. Гірші середні показники ефективності виробничих кооперативів обумовлені більшою соціальною спрямованістю останніх, що створює додаткове навантаження на підприємство. Вони забезпечують вищий рівень виплат на земельні частки, передані кооперативу, забезпечують працівників робочими місцями, сприяють розвитку соціально-побутової сфери села, а отже є більш вигідними з точки зору комплексного розвитку сільських територій. Адже інтереси кооперативів виробничого напрямку пов'язані з інтересами відповідних територіальних громад. Крім того, сільськогосподарські виробничі кооперативи забезпечують менший рівень конфліктних ситуацій через відсутність протиріч між власниками підприємства та працівниками, оскільки в кооперативі обидві ці сторони

поєднані. Враховуючи це, можна говорити про перспективність такої організаційної форми підприємництва.

3. На ефективність функціонування виробничих кооперативів в пореформений період значною мірою вплинули їх гірші “стартові” умови у порівнянні з іншими формами господарювання на селі. За результатами дослідження виявлено, що у 70% випадках виробничі кооперативи були створені на базі колективних сільськогосподарських підприємств, які мали найгірший фінансово-економічний стан (зношені виробничі фонди, незадовільний стан дебіторської та кредиторської заборгованості, низький рівень платоспроможності).

4. За досліджуваний періоду відмічено скорочення кількості виробничих кооперативів у Житомирській області. Незважаючи на складні економічні умови в аграрній сфері, сільськогосподарські виробничі кооперативи зберігають тенденцію до стабільного господарювання та підвищення ефективності діяльності. За період з 2003 р. по 2005 р. вони забезпечили зростання продуктивності праці на 88%, рівня фондівіддачі – на 95%, рівень рентабельності досяг 3,2%, а також отримано позитивні результати у галузі тваринництва, а саме прибутковість галузі в цілому.

5. Значним резервом підвищення рівня прибутковості є покращання використання виробничих ресурсів. На розмір прибутку найбільше впливають витрати на оплату праці (коефіцієнт регресії 2,28), адміністративні та виробничі витрати (коефіцієнти регресії відповідно -1,82 та -0,19). Тому, основними напрямками підвищення ефективності господарювання виробничих кооперативів є оптимізація існуючої структури виробничих фондів, підвищення ролі менеджменту, посилення маркетингової діяльності, мотивації праці, інформаційно-консультативного забезпечення, участь у інтеграційних процесах.

6. Встановлено, що в області недостатньо розвинена сільськогосподарська обслуговуюча кооперація. Хоча впродовж останніх років спостерігається активізація розвитку сільськогосподарських

обслуговуючих кооперативів. У 2005 р. в Житомирській області нараховувалося 78 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативи з часткою ринку майже 1%. Серед них найбільшого поширення набули багатофункціональні, маркетингові та сервісні кооперативи.

7. Незважаючи на зростання кооперативного сегменту інфраструктури аграрного ринку та усвідомлення сільськогосподарськими товаровиробниками об'єктивної необхідності його формування, цей процес стримується недовірою з боку сільськогосподарських товаровиробників, слабкою їх інформованістю і нерозумінням принципів кооперації, незадовільним станом матеріально-технічного забезпечення кооперативів, відсутністю стартового капіталу у сільськогосподарських товаровиробників, недостатньою державною підтримкою кооперативних відносин на селі тощо.

8. Хоч спектр послуг, які сьогодні надаються кооперативами області, досить широкий, проте за оперативними даними обсяги наданих членам послуг залишаються невеликими і тому практично не позначаються на фінансовому стані його власників. У той же час, кооперативи мали б бути організаціями, які забезпечують вирішення спільних проблем колективними зусиллями.

9. Проведений аналіз сучасного стану діяльності обслуговуючої кооперації підтверджує, що більшість кооперативів характеризується низьким та середнім рівнем показників економічної ефективності. В цілому, резерви підвищення економічної ефективності діяльності, за даними розрахунків, знаходяться в межах 67-99%. Отже, кооперативи Житомирської області мають резерви підвищення ефективності господарювання за рахунок раціонального використання наявної матеріально-технічної бази. Ідентифікація чинників та оцінка їх впливу на функціонування виробничих та обслуговуючих кооперативів зумовила напрями пошуку шляхів локалізації негативних факторів та стимулювання дії позитивних.

10. За даними анкетування значна частка населення і членів кооперативів не розуміють суті кооперації (30%). А створення кооперативів з ініціативи органів державної влади у 47% респондентів неоднозначно

сприймалося населенням. Основними недоліками в організації діяльності кооперативів є: поєднання виробничої і обслуговуючої діяльності, що суперечить статусу обслуговуючої кооперації, невпевненість в успіху власної справи, застаріла матеріально-технічна база та недостатня наявність оборотних засобів.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ

3.1. Перспективи розвитку та шляхи підвищення економічної ефективності виробничих кооперативів Житомирської області

У ході проведених досліджень встановлено, що для забезпечення ефективної господарської діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів всі елементи їх виробничої системи повинні розглядатися не окремо, а як система, тобто бути узгодженими та взаємозв'язаними організаційно і економічно та направлені на досягнення певного результату, який сприятиме задоволенню інтересів всіх працівників кооперативу. Дослідження, проведені в дисертаційній роботі, охоплюють широке коло питань, пов'язаних з удосконаленням відносин власності, організаційно-економічних і соціально-економічних відносин господарювання в рамках виробничих кооперативів, та формуванням прагматичних взаємин з іншими учасниками ринку.

На сучасному етапі людство у своєму розвитку вступило в таку фазу, коли досягнутий рівень добробуту може підтримуватися й зростати лише за умови зростання самостійності, підвищення відповідальності, активної участі у прийнятті рішень і зацікавленості в результатах праці безпосередніх працівників – головного фактору виробництва. Це об'єктивно вимагає передачі хоча б частини прерогатив власника особам найманої праці, перетворення їх на співвласників та співуправителів виробництва [151, с. 65]. Тобто, необхідно подолати відокремлення безпосереднього робітника від засобів виробництва, яке знецінює матеріальні стимули до ефективної праці. Зробити це можна шляхом персоніфікації власності, тобто розосередженням її серед усіх працюючих.

На сьогодні виробничі кооперативи представляють одну з форм участі працівників в управлінні підприємством. Не дивлячись на те, що однією із основних цілей реформи було подолання відчуження засобів виробництва від безпосередніх виробників, в більшості підприємств їх власниками таки стала невелика група осіб.

Емпіричні дослідження діяльності виробничої кооперації Житомирської області, проведені у першому та другому розділі роботи, засвідчили її значний потенціал. На користь цього свідчить зростання останніми роками інтересу до кооперативного руху, для розвитку якого в державі створюються умови в ході аграрної політики, спрямованої на перебудову економіки. Кооперативний сектор розглядається як важливий фактор господарського розвитку.

Позитивна динаміка з року в рік простежується і за основними показниками діяльності виробничих кооперативів, що свідчить про поступовий вихід з кризи. Разом з тим, відносно невисокі показники результатів діяльності виробничих кооперативів, у порівнянні з іншими організаційно-правовими формами, обумовлені проблемами трансформаційного періоду. За наслідками дискримінаційного аналізу підтверджено гіпотезу про успадкування виробничими кооперативами гіршого економічного потенціалу колективних сільськогосподарських підприємств. Ті підприємства, які мали кращий потенціал і більші шанси на стабільний розвиток у перспективі, переходили у приватне володіння та розпорядження невеликого кола власників, що приводило до формування приватних підприємств чи товариств. Гірші ж підприємства, як правило, через меншу привабливість залишались у власності всього трудового колективу. На прикладі господарств чотирьох досліджуваних районів таку залежність виявлено у 70% випадків.

Тому одним із можливих шляхів підвищення ефективності діяльності виробничої кооперації на даному етапі є поліпшення матеріально-технічної бази та ефективна система управління нею. Вважаємо, що на формування

ефективного господарського механізму виробничих кооперативів впливають організаційні, економічні та соціальні чинники.

Оскільки кооперативні підприємства є, в першу чергу, добровільними організаціями, то від їх раціональної організаційної структури у значній мірі залежить реалізація працівниками кооперативу своїх функціональних обов'язків. Формування організаційної структури виробничого кооперативу здійснюється в кілька етапів (рис. 3.1).

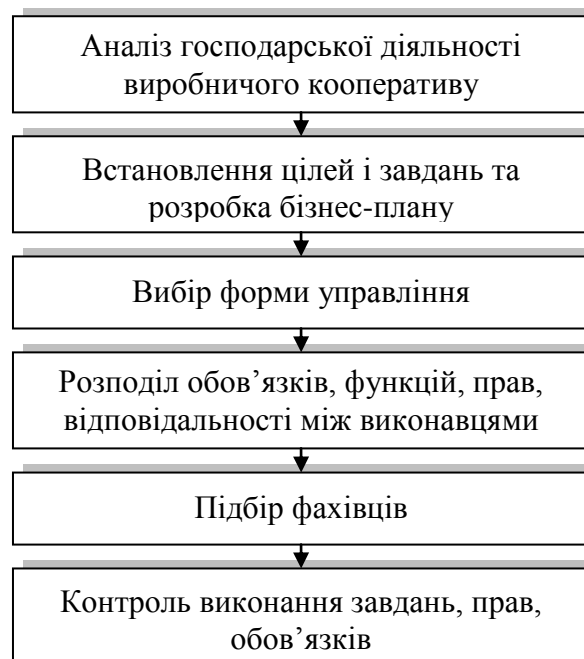

Рис. 3.1. Етапи формування організаційної структури виробничих кооперативів

Джерело: власні дослідження.

Спочатку проводиться аналіз потреби в чисельності членів кооперативу, його спеціалізації (рослинництво, тваринництво або їх окремі підгалузі), обсягів продажу продукції, наявної матеріально-технічної бази. В залежності від цього визначається кількість структурних підрозділів кооперативу, наявність функціональних служб та коло їх обов'язків, форма та особливості функціонування. Побудова відповідної організаційної структури пов'язана із цілями, які стоять перед кооперативом та особливостями його управлінської структури. На основі поставлених цілей кооперативи складають бізнес-план, самостійно формують свою структуру

управління, визначають завдання, встановлюють функції, права та відповідальність працівників. Для виконання функцій управління підбирають кваліфікованих менеджерів, які б відповідали вимогам і цілям даної структури. На останньому етапі здійснюється контроль діяльності працівників кооперативу, який спрямований на виявлення ступеня використання посадових повноважень кожним працівником, а також на оцінку творчого підходу, мистецтва управління трудовим колективом.

Пропонуються наступні варіанти форм організаційної структури управління виробничим кооперативом:

- 1) виконання функцій управління головою правління кооперативу;
- 2) залучення найманого менеджера-управлінця на посаду виконавчого директора;
- 3) залучення професійних менеджерів-управлінців та створення виконавчої дирекції.

Вибір бажаної форми організаційної структури виробничого кооперативу здійснюється у відповідності з цілями, що ставляться перед конкретним кооперативом, а також розмірами кооперативу. На основі групування кооперативів за величиною обсягів виробництва та врахування особливостей виробничої діяльності можна запропонувати наступні критерії вибору форм управлінської структури (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Критерії вибору форм організаційної структури управління господарською діяльністю виробничого кооперативу

Форма управління виробничою діяльністю	Обсяг виробництва продукції, тис. грн.	Кількість працівників, осіб	Спеціалізація
Голова правління кооперативу	до 500	до 50	Вузькоспеціалізований
Залучення професійного менеджера-управлінця (виконавчий директор)	500-1000	50-200	Помірно спеціалізований
Залучення професійних менеджерів-управлінців (виконавча дирекція)	понад 1000	понад 200	Багато-профільний

Джерело: власні дослідження.

Для вибору ефективної організаційної структури управління виробничого кооперативу слід прийняти до уваги такі основні критерії: обсяг виробництва, кількість працівників і напрям спеціалізації. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції як і кількість працівників зайнятих у виробничому процесі в значній мірі визначають організаційну структуру управління виробничого кооперативу. Ефективне ведення бізнесу при значних обсягах ділових операції неможливе без застосування професійного менеджменту, адже велика кількість членів власників потребує відповідної організаційної структури менеджменту.

Ефективність діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів у значній мірі залежить від адаптації його організаційно-економічного механізму господарювання до умов зовнішнього середовища. Коректна побудова організаційної структури кооперативу, яка враховує особливості відповідної організаційно-правової форми підприємства, сприяє також активізації діяльності його працівників. Адже лише тоді, коли працівник відчуватиме себе співвласником підприємства та матиме можливість впливати на прийняття стратегічних рішень щодо розвитку власного підприємства, а також отримуватиме відповідну винагороду за свою працю, він буде зацікавлений в результатах своєї роботи.

Найбільш доцільною формою реалізації таких завдань виступають невеликі за чисельністю первинні трудові колективи. Лише такий шлях може бути перспективним, бо у великих колективах працівники не проявлятимуть достатньої участі в роботі кооперативу. Не дивлячись на те, що кожен з членів кооперативу зацікавлений у найкращих фінансово-економічних результатах господарювання свого підприємства, у великих колективах об'єктивно кожен працівник не зможе приймати участь в ефективному управлінні кооперативом.

Важливим компонентом у такій організаційній структурі управління має бути функціональний підрозділ, що відповідатиме за збут продукції. Дослідженнями встановлено, що витрати на збут у виробничих кооперативах

не мають особливого впливу на зміну кінцевих результатів господарювання кооперативів – прибутку, що свідчить про низький рівень розвитку маркетингових служб кооперативів та їх невисоку ефективність. Для великих за розміром кооперативів пропонується відповідна структура маркетингової служби (рис. 3.2). Якщо ж розміри кооперативу не дають можливості утримувати власну службу зі збуту продукції, то доцільним вбачається об'єднання в обслуговуючий маркетинговий кооператив чи приєднання до кооперативу, що вже функціонує.

Рис. 3.2. Проект організаційної структури управління сільськогосподарського виробничого кооперативу

Джерело: адаптовано [131].

Отже, результативність діяльності виробничого кооперативу в сучасних умовах значною мірою визначається тим, наскільки науково обґрунтовано в ньому поставлені економічні відносини як на внутрішньогосподарському, так і на міжгосподарському рівні.

Результати аналізу свідчать про кращу забезпеченість сільськогосподарських виробничих кооперативів землею, капіталом та трудовими ресурсами, в порівнянні з іншими сільськогосподарськими формуваннями, що створює для них більш сприятливі умови для успішної господарської діяльності. Однак сьогодні існують проблеми щодо покращання якісного складу активів сільськогосподарських виробничих кооперативів та ефективного використання наявної матеріально-технічної бази. Такі проблеми можна вирішувати двома шляхами: придбання нової техніки через кооперативні організації та спільне використання наявних засобів або отримання через кооператив необхідних послуг. Оскільки можливості придбання нової техніки виробничими кооперативами поки що обмежені, то найбільш доступним на сьогодні залишається надання послуг через обслуговуючі кооперативи.

Перш ніж здійснювати пошук шляхів забезпечення господарств новою технікою, не менш важливим виступає питання моніторингу ефективності використання наявних засобів на підприємстві та пошук шляхів завантаження їх через механізми оренди, спільного використання на кооперативних началах чи навіть продажу. Тому основним завданням є оцінка раціональності використання основних засобів.

Значні резерви щодо ефективності використання основних засобів закладені у можливості спільного використання окремих засобів на кооперативних принципах. Такий підхід може дати реальну економію, підвищити рівень завантаженості виробничих потужностей, забезпечити доступ до засобів, які на даний момент відсутні в господарстві або утримання яких є недоцільним з економічної точки зору. Але виконання таких завдань вимагає узгодження інтересів, термінів виконання робіт, застосування нових методів та технічних засобів. Використання сучасних засобів економіко-математичного планування сприятиме побудові оптимального плану використання основних та оборотних засобів виробничих кооперативів. Вважаємо, що на сьогодні це найоптимальніший спосіб виявлення

можливості підвищення ефективності використання функціонуючого капіталу виробничих кооперативів.

Незважаючи на те, що більшість сільськогосподарських виробничих кооперативів створено на базі колективних господарств, їх економічна природа є принципово відмінною, а саме:

- власність на землю в сільськогосподарських виробничих кооперативах – персоніфікована. В Законі України “Про сільськогосподарську кооперацію” зазначено, що земля кооперативу складається з земельних ділянок, наданих кооперативу у користування його членами, та земельних ділянок, придбаних ним у власність. Фактично земельні відносини в сільськогосподарських виробничих кооперативах набувають рис земельних відносин приватних підприємств;

- члени кооперативу мають право на отримання роботи в кооперативі;
- члени кооперативу мають право залишити підприємство і продати пай підприємству чи іншій особі, що хоче стати членом кооперативу;

- члени кооперативу можуть входити до будь-яких організацій чи виходити з них;

- система розрахунків побудована на основі ринкових цін;
- сільськогосподарські виробничі кооперативи повністю відповідають за кінцеві результати діяльності свого підприємства.

То ж сільськогосподарські виробничі кооперативи функціонують на базі колективних сільськогосподарських підприємств, але їх основна відмінність – наявність асоційованого членства, специфічний характер земельних відносин.

Соціальне значення кооперативної форми організації виробництва полягає у зростанні добробуту і якості життя членів кооперативу та їх сімей, рівня їх освіти та культури, розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. Зберігаючи конкурентні переваги, виробничі кооперативи мають можливість, крім вирішення суто економічних проблем, ініціювати та забезпечувати якісний соціальний розвиток сільської території.

З метою підвищення продуктивності виробництва та розширення сфери зайнятості трудових ресурсів сільськогосподарських виробничих кооперативів доцільно створювати багатофункціональні кооперативи (поєднувати кілька видів діяльності). По-перше, створення багатофункціонального сільськогосподарського виробничого кооперативу дозволить раціонально використовувати трудові ресурси господарства у переробній, обслуговуючій, заготівельно-збутовій, постачальницькій та сервісній сферах діяльності. По-друге, є можливість нарощувати розмір сільськогосподарського виробничого кооперативу за рахунок збільшення пайових внесків від більшої чисельності його членів.

Реалізація заходів щодо оптимізації структури та використання виробничого потенціалу, побудови досконалішої організаційної структури сприятиме підвищенню ефективності функціонування кооперативного сектору, тісноти їх економічних зв'язків з підприємствами інших груп сфери АПК. Створення сприятливих умов для подальшого розвитку вказаних господарств і забезпечення для них альтернативних каналів надходження ресурсів (наприклад, шляхом розвитку обслуговуючої кооперації в сільській місцевості) зменшить залежність членів зазначених господарств від зайнятості в сільськогосподарських підприємствах, сприятиме їх економічній незалежності і стабільності розвитку, що у результаті підвищить життєвий рівень сільського населення. Це виступатиме одним із факторів соціальної та економічної стабільності в депресійному регіоні, яким є Житомирська область.

Враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва, ефективними є нові форми агропромислової кооперації та інтеграції, пристосовані до ринкових вимог. Перехід до кооперативних форм організації праці виступає потужним стимулом інтенсифікації праці завдяки тому, що залучає безпосередніх виконавців до активної участі у роботі всього колективу підприємства як єдиного цілого. Адже стимулами до високопродуктивної праці, як відомо, є відносини, які забезпечують

володіння і розпорядження як засобами виробництва, так і створеними за їх допомогою продуктами. Особливо ефективними ці механізми стають за умови поєднання в одній особі працівника як власника засобів виробництва, так і продуктів, які створені його працею.

Сільськогосподарські виробничі кооперативи як особлива форма господарювання створюють умови для підвищення продуктивності праці, оскільки вони спроможні забезпечувати пряму залежність рівня споживання від рівня виробництва, тобто весь додатковий продукт належить лише трудовому колективу. Крім того, значні труднощі у забезпеченні ефективної діяльності виробничих кооперативів пов'язані з виконанням ними певних соціальних функцій, що відповідно створює додаткове навантаження на підприємство. Такі формування сприяють комплексному розвитку сільських територій, адже інтереси виробничих кооперативів пов'язані з інтересами відповідних сільських громад.

Ефективність діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів у значній мірі залежить від адаптації його організаційно-економічного механізму господарювання до умов зовнішнього середовища. Коректна побудова організаційної структури кооперативу, яка враховує особливості відповідної організаційно-правової форми підприємства, сприяє також активізації діяльності його працівників. Адже лише тоді, коли працівник відчуватиме себе співвласником підприємства та матиме можливість впливати на прийняття стратегічних рішень щодо розвитку власного підприємства, а також отримуватиме відповідну винагороду за свою працю, він буде зацікавлений в результатах своєї роботи. У зв'язку з цим, нами запропоновано критерії добору форми організаційної структури управління господарською діяльністю виробничого кооперативу за відповідними розмірами обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, кількістю працівників та спеціалізації. Отже, результативність діяльності виробничого кооперативу в сучасних умовах значною мірою визначається тим, наскільки науково обґрунтовано в ньому поставлені

економічні відносини як на внутрішньогосподарському, так і на міжгосподарському рівні.

3.2. Ефективне використання внутрішніх чинників – головна умова раціонального функціонування кооперативів

В умовах багатукладної ринкової економіки підприємницькі структури агропромислового комплексу самостійно визначають напрями виробничої діяльності. Суб'єкти ринкової економіки стають вільними у вирішенні питань, пов'язаних з використанням землі та інших виробничих ресурсів, вибором напрямів виробництва та реалізації продукції. Таким чином забезпечується повна самостійність виробників, однак це не означає, що їм не потрібно планувати свою діяльність. Навпаки, виникає необхідність в детальному аналізі наявних ресурсів, можливостей підприємства надавати певні послуги, забезпечуючи достатній рівень ефективності, реалізовувати продукцію на вигідних умовах, забезпечуючи формування високих кінцевих результатів.

Планування як основна функція управління – це процес визначення цілей і вибору оптимального шляху для їх досягнення. Швидкі технологічні зрушення, складні соціально-технічні проблеми, економічна нестабільність, динамічні ринкові і конкурентні умови створюють обстановку, в якій підприємства постійну увагу приділяють оцінці перспектив своєї діяльності. Планування забезпечує узгодження відповідності між цілями будь-якого підприємства, його потенційними можливостями і шансами реалізації поставлених завдань в ринковому середовищі.

Одне із основних завдань будь-якого виробництва – найбільш раціональне використання наявних ресурсів (природних, трудових, матеріальних) для отримання максимальної кількості життєвих благ. На будь-якому підприємстві для досягнення бажаного результату перед

початком виробничих процесів розробляється детальний виробничий план. Для того, щоб забезпечити досягнення поставленої цілі з найменшими затратами такий план повинен бути оптимальним.

Проблема оптимального планування – це проблема вибору найкращого варіанту плану із всіх можливих. Вибір окремого варіанту рішення, як найкращого, залежить від цільової направленості планування, що визначає економічні показники, за величиною яких судять про ефективність окремого варіанту плану в порівнянні з іншими варіантами.

В сільському господарстві оптимальне планування необхідне для:

- 1) визначення найоптимальнішого способу розподілу ресурсів з метою максимального збільшення виробництва сільськогосподарської продукції;
- 2) досягнення визначених обсягів виробництва з мінімальними затратами виробничих ресурсів;
- 3) ефективного управління виробництвом з метою раціональної організації виробничих процесів при мінімальних затратах праці, грошово-матеріальних засобів та часу.

Як уже зазначалось вище, сільськогосподарські кооперативи приділяють недостатньо уваги вирішенню питань планування господарської діяльності та раціональному використанню матеріально-грошових ресурсів. Дослідженнями встановлено, що у більшості сільськогосподарських кооперативів області не здійснюється належне обґрунтування виробничої програми. Відсутність планів не сприяє постановці реальних планових завдань щодо обсягів виробництва і реалізації продукції чи надання необхідних послуг, а також асортименту, рівня забезпеченості виробничими ресурсами та формування фінансових результатів. Не проводиться планування потреби кооперативів у виробничих ресурсах, що негативно впливає на ефективність їх господарської діяльності.

В умовах ринкових відносин планування тісно інтегрується з маркетинговою діяльністю. Такий зв'язок проявляється у взаємовпливі ринку

на структуру та ефективність виробництва через попит та планування, а прогнозування господарської діяльності виробничого та обслуговуючого кооперативу спричиняє зміни ринкової ситуації через визначення стратегії розвитку підприємства з використанням механізму пропозиції.

Однією з важливих умов виконання поставлених перед виробничими кооперативами завдань щодо ефективного господарювання, збільшення обсягів виробництва продукції та розширення її асортименту, а для обслуговуючих – надання необхідних послуг за видами є формування необхідної матеріально-технічної бази кооперативу, а також раціональне використання наявної. Раціональне забезпечення кооперативів засобами праці обумовлює зростання продуктивності праці і зменшення питомих витрат, що в результаті підвищить ефективність діяльності підприємства. Необхідною умовою вирішення цього завдання є визначення науково обґрунтованої потреби кооперативів у засобах виробництва з врахуванням спеціалізації їх господарської діяльності. Науково обґрунтовані нормативи потреби в основних та оборотних засобах дозволяють підвищувати реальність планових завдань і є важливим фактором їх оптимізації. Основне завдання – оцінка можливого реального виконання поставлених завдань, тобто співставлення завдань з можливостями, які, в першу чергу, визначаються наявною матеріально-технічною базою підприємства.

Науково обґрунтоване поєднання видів діяльності в сільськогосподарських кооперативах на основі застосування математичних методів і електронно-обчислювальної техніки можливе на основі двох підходів:

1. Задача може бути вирішена на основі фактичних даних звітної документації. Проте такий варіант рішення прийнятний лише для аналізу існуючого стану на підприємстві і не сприяє покращанню ситуації.

2. Задача розв'язується за даними планових, прогнозних показників. Розв'язок такої задачі цінний тим, що він може бути впроваджений у практику.

Розв'язок задачі математичного моделювання економічних процесів складається із кількох послідовних етапів:

1. Постановка економічної задачі, вибір базової математичної моделі і математичного методу її розв'язання;
2. Створення структурної економіко-математичної моделі, що за допомогою рівнянь та нерівностей моделює даний економічний процес;
3. Розробка розгорнутої економіко-математичної моделі у вигляді системи рівнянь та нерівностей [152, с. 217-219].

Економіко-математична модель оптимізації господарської діяльності обслуговуючого і виробничого кооперативу відрізнятиметься через різні цілі, що ставляться підприємствами. Сільськогосподарські виробничі кооперативи намагаються максимізувати прибуток, тоді як обслуговуючі кооперативи ставлять за мету задовольнити господарські запити своїх клієнтів.

В обслуговуючих кооперативних підприємствах господарська діяльність формується на основі потреби в послугах членів кооперативу та в обмежених обсягах – для інших споживачів. В сучасних умовах при недостатньому забезпеченні необхідною технікою, обладнанням постає завдання оптимального використання наявних у кооперативах засобів, згідно з яким мають бути задоволені всі подані заявки членів кооперативу на надання необхідних і додаткових послуг, а також забезпечення виконання певного обсягу послуг стороннім організаціям у межах, визначених законодавством, при умові досягнення максимального ефекту. Таким максимальним ефектом може бути максимум доходу, частина якого буде розподілена між членами кооперативу, забезпечивши їм отримання додаткового прибутку.

Така постановка задачі є частиною плану діяльності кооперативу. Адже задоволення на належному рівні потреби всіх споживачів послугами кооперативу з дотриманням необхідних умов (наприклад, агротехнічних) є метою діяльності кооперативу, етапи досягнення якої не можуть бути не внесеними до виробничої програми підприємства. Вирішити таке завдання можна за допомогою економіко-математичного моделювання. За

визначенням академіка В.С. Немчинова, економіко-математична модель – це концентроване вираження загальних взаємозв'язків і закономірностей економічних явищ в математичній формі [153]. Пошук резервів підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів може бути здійснено за допомогою оптимізаційної моделі.

Важливим етапом формалізації місії обслуговуючого кооперативу є визначення ступеня задоволення потреб членів кооперативу та визначення рівня економічної ефективності функціонування кооперативу. Визначення потреб членів сільськогосподарського кооперативу в послугах доцільно проводити за допомогою анкетування серед членів кооперативу та потенційних споживачів послуг, використовуючи досвід попереднього періоду функціонування кооперативу. Результатом цього має бути визначення критерію оптимізації діяльності кооперативного підприємства.

1). В проведеному нами дослідженні постановка задачі сформульована наступним чином: виходячи із наявних в господарстві ресурсів, визначити таке поєднання видів діяльності (робіт, послуг), яке б забезпечило виконання плану заявок членів кооперативу та надання певного обсягу послуг стороннім особам, забезпечивши отримання максимального ефекту у вигляді більшого доходу.

Основними змінними величинами будуть обсяги наданих послуг, додатковими – обсяг використовуваних ресурсів, загальна сума матеріально-грошових затрат. Обмеженнями такої моделі будуть: максимально допустимий обсяг робіт та послуг, який можна виконати з використанням наявної матеріальної бази кооперативу; обмеження за трудовими та фінансовими ресурсами, а також дотримання вимог частини 3 статті 2 Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” щодо неперевищення 20% обсягу послуг, наданих не членам кооперативу.

Оскільки цільову функцію і всі обмеження можна представити у лінійному вигляді, то вирішити задачу можна за допомогою методів лінійного програмування.

2). Для запису структурної економіко-математичної моделі досліджуваного процесу введемо позначення:

j – вид діяльності (послуг), $j = 1, 2, \dots, n$;

i – вид ресурсу, $i = 1, 2, \dots, m$;

x_j, x'_j – змінна, що позначає j -й розмір шуканого виду діяльності (послуги) відповідно для членів та не членів кооперативу;

p_j, p'_j – розцінки по j -му виду діяльності в розрахунку на одиницю шуканої величини відповідно для членів та не членів кооперативу;

a_{ij} – витрати i -го ресурсу на одиницю j -го виду діяльності;

B_i – об'єм ресурсів i -го виду, яким володіє господарство;

S – загальна сума грошово-матеріальних затрат;

Q_i – об'єм i -го виду послуг, який необхідно надати членам кооперативу;

У відповідності з прийнятими позначеннями модель буде мати вигляд:

$$Z_{\max} = \sum_{j=1}^n p_j x_j + p'_j x'_j ;$$

При наступних обмеженнях:

для використання наявних ресурсів кооперативу за видами

$$\sum_{j=1}^n a_{ij} x_j + a'_{ij} x'_j \leq B_i ; \quad i = 1, 2, \dots, m.$$

Фактичне використання ресурсів не повинно перевищувати їх наявність;

для використання грошово-матеріальних засобів за видами

$$\sum_{j=1}^n a_{ij} x_j + a'_{ij} x'_j \leq S_i ; \quad i = 1, 2, \dots, m.$$

Фактичне використання грошово-матеріальних засобів не повинно перевищувати їх наявність;

для задоволення потреби в необхідних послугах членів кооперативу

$$x_j \geq Q_i ; \quad i = 1, 2, \dots, m, \quad j = 1, 2, \dots, n.$$

Надані кооперативом послуги за видами мають бути не менше обсягу, який гарантує задоволення потреби всіх членів кооперативу;

за невід'ємністю змінних

$$x_j \geq 0, \quad x'_j \geq 0; \quad j = 1, 2, \dots, n.$$

Отже, для побудови економіко-математичної моделі задачі необхідно оцінити обсяг послуг, що надаватиметься кооперативом. Такий обсяг може бути сформовано на основі замовлень членів кооперативу, а також опитуванням потенційних споживачів кооперативу.

Потенціал наявних основних фондів кооперативу розрахуємо, виходячи із нормативних даних та на основі довідкових матеріалів [154, 155]. Всі інші параметри (розцінки за одиницю наданих послуг для членів і не членів кооперативу, затрати ресурсів на виробництво одиниці послуг) виберемо із звітної документації або із планових документів.

Критерієм оптимальності приймемо максимум доходу кооперативу.

3). Побудуємо розгорнуту економіко-математичну модель оптимізації надання послуг сільськогосподарським обслуговуючим кооперативом.

Використовуючи звітні матеріали сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу “Злагода” Житомирського району, а також спеціальну літературу, побудуємо економіко-математичну модель і матрицю задачі для визначення оптимального обсягу його послуг (довідка про впровадження №39 від 20.05.07 р., додаток 3).

Постановка задачі: виходячи із наявних в кооперативі “Злагода” ресурсів, необхідно визначити таке поєднання послуг, яке б дало можливість при виконанні плану-замовлення на отримання необхідних послуг всіма членами кооперативу отримати максимальний дохід. Як критерій оптимальності задачі доцільно встановити максимальний обсяг бізнесу досліджуваного кооперативу.

Умови виконання задачі:

1) виробничі ресурси кооперативу –

- трудові ресурси – 33570 люд./год.;

- грошово-матеріальні засоби – 45000 грн.;
- 2) види послуг, які планується надавати кооперативом, потребу в них, їх потенційний обсяг та норми затрат виробничих ресурсів зведемо в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Вихідні дані для побудови економіко-математичної моделі оптимізації обсягу послуг сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу “Злагода” Житомирського району Житомирської області

Вид послуг	Од. вимі-ру	Макси-мально можливий обсяг послуг	Потреба членів кооперативу в послугах	Затрати праці на од. послуг люд.-год.	Затрати грошово-матеріальних засобів на од. послуг, грн.	Вартість послуг кооперативу, грн.:	
						для членів	для не членів
Оранка	га	340	78,9	5,29	143,55	150	300
Культивация	га	660	12,5	1,64	47,90	50	100
Боронування	га	170	8,0	2,12	23,75	25	50
Посів	га	144	28,5	5,00	72,15	75	150
Коткування посівів	га	342	5,2	1,05	13,50	15	30
Скошування трав	га	1101	16,3	1,47	47,50	50	100
Обмолот зернових	га	220	45,0	2,05	190,00	200	400
Очистка насіння	т	500	2,5	3,00	19,00	20	40
Помел зернових	т	500	7,2	3,00	23,75	25	50
Послуги автотранспорту	маш.-год	9360	1141	1,50	7,13	8	15
Підкопування овочів	га	230	2,3	1,50	47,50	50	100
Реалізація зернових	т	25	18,1	3,40	287,50	300	500
Обприскування с.г. культур	га	450	3,6	1,50	9,50	9	18
Осіменіння тварин	голів	300	26	1,50	13,98	15	30

Джерело: власні дослідження.

Побудова розгорнутої економіко-математичної моделі задачі.

1. Вибір змінних. Згідно з умовами задачі змінними величинами є обсяг можливих послуг для членів кооперативу та сторонніх осіб. Невідомими величинами також будуть загальна сума грошово-матеріальних засобів та затрати трудових ресурсів. До розв'язку задачі ці величини не можуть бути відомими через те, що вони є затратами на послуги, обсяг яких потрібно визначити [156, с. 43-44].

2. Запис обмежень. Виходячи з умов задачі, її модель міститиме наступні обмеження-вимоги:

1) для використання трудових ресурсів:

$$5,29x_1 + 1,64x_2 + 2,12x_3 + 5x_4 + 1,05x_5 + 1,47x_6 + 2,05x_7 + 3x_8 + 3x_9 + 1,5x_{10} + 1,5x_{11} + \\ + 3,4x_{12} + 1,5x_{13} + 1,5x_{14} + 5,29x'_1 + 1,64x'_2 + 2,12x'_3 + 5x'_4 + 1,05x'_5 + 1,47x'_6 + \\ + 2,05x'_7 + 3x'_8 + 3x'_9 + 1,5x'_{10} + 1,5x'_{11} + 3,4x'_{12} + 1,5x'_{13} + 1,5x'_{14} \leq 33570.$$

Фактичні затрати трудових ресурсів в кооперативі не повинні перевищувати наявної чисельності трудових ресурсів. Коефіцієнти при невідомих показують витрати (люд.-год.) трудових ресурсів на обробіток 1 га сільськогосподарських угідь чи на реалізацію 1 т продукції. В правій частині обмеження – наявні трудові ресурси, якими володіє кооператив в розрахунковий період;

2) для використання грошово-матеріальних засобів:

$$143,55x_1 + 47,9x_2 + 23,75x_3 + 72,15x_4 + 13,5x_5 + 47,5x_6 + 190x_7 + 19x_8 + 23,75x_9 + 7,13x_{10} + \\ + 47,5x_{11} + 287,5x_{12} + 9,5x_{13} + 13,98x_{14} + 143,55x'_1 + 47,9x'_2 + 23,75x'_3 + 75,15x'_4 + 13,5x'_5 + \\ + 47,5x'_6 + 190x'_7 + 19x'_8 + 23,75x'_9 + 7,13x'_{10} + 47,5x'_{11} + 287,5x'_{12} + 9,5x'_{13} + 13,98x'_{14} \leq 45000.$$

Коефіцієнти при невідомих показують витрати (в грн.) грошово-матеріальних засобів на обробіток 1 га сільськогосподарських угідь, 1 год. послуг автотранспорту, одну голову худоби чи на реалізацію 1 т сільськогосподарської продукції;

3) для використання потужностей кооперативу:

$$x_1 + x'_1 \leq 340 \quad x_2 + x'_2 \leq 660 \quad x_3 + x'_3 \leq 170 \quad x_4 + x'_4 \leq 144 \quad x_5 + x'_5 \leq 342 \\ x_6 + x'_6 \leq 1101 \quad x_7 + x'_7 \leq 220 \quad x_8 + x'_8 \leq 500 \quad x_9 + x'_9 \leq 500 \quad x_{10} + x'_{10} \leq 9360. \\ x_{11} + x'_{11} \leq 230 \quad x_{12} + x'_{12} \leq 25 \quad x_{13} + x'_{13} \leq 450 \quad x_{14} + x'_{14} \leq 300$$

Обсяг наданих послуг за видами діяльності не повинен перевищувати технічної можливості досліджуваного кооперативу;

4) при дотриманні вимог діючого законодавства щодо можливості надання послуг не членам кооперативу – не більше 20% його загального обсягу:

$$150x_1 + 50x_2 + 25x_3 + 75x_4 + 15x_5 + 50x_6 + 200x_7 + 20x_8 + 25x_9 + 8x_{10} + \\ + 50x_{11} + 300x_{12} + 9x_{13} + 15x_{14} - 4(300x'_1 + 100x'_2 + 50x'_3 + 150x'_4 + 30x'_5 + \\ + 100x'_6 + 400x'_7 + 40x'_8 + 50x'_9 + 15x'_{10} + 100x'_{11} + 500x'_{12} + 18x'_{13} + 30x'_{14}) \geq 0.$$

Обсяг послуг в грошовому виразі, що надається кооперативом не членам кооперативу в загальному обсязі операцій не повинен перевищувати 20%;

5) для задоволення мінімальної потреби в послугах:

$$\begin{aligned} x_1 &\geq 78,9 & x_2 &\geq 18,5 & x_3 &\geq 8 & x_4 &\geq 28,5 & x_5 &\geq 5,2 \\ x_6 &\geq 16,3 & x_7 &\geq 45 & x_8 &\geq 2,8 & x_9 &\geq 7,2 & x_{10} &\geq 1141. \\ x_{11} &\geq 2,3 & x_{12} &\geq 18,1 & x_{13} &\geq 3,6 & x_{14} &\geq 26 \end{aligned}$$

Зазначених послуг необхідно надати в не меншому обсязі, ніж це було передбачено підпискою членів кооперативу (права частина обмеження);

б) умова невід'ємності елементів:

$$\begin{aligned} x_1 &\geq 0 & x_2 &\geq 0 & x_3 &\geq 0 & x_4 &\geq 0 & x_5 &\geq 0 & x_6 &\geq 0 & x_7 &\geq 0 & x_8 &\geq 0 & x_9 &\geq 0 & x_{10} &\geq 0 \\ x_{11} &\geq 0 & x_{12} &\geq 0 & x_{13} &\geq 0 & x_{14} &\geq 0 & x'_1 &\geq 0 & x'_2 &\geq 0 & x'_3 &\geq 0 & x'_4 &\geq 0 & x'_5 &\geq 0 & x'_6 &\geq 0. \\ x'_7 &\geq 0 & x'_8 &\geq 0 & x'_9 &\geq 0 & x'_{10} &\geq 0 & x'_{11} &\geq 0 & x'_{12} &\geq 0 & x'_{13} &\geq 0 & x'_{14} &\geq 0 \end{aligned}$$

Критерій оптимальності задачі:

$$\begin{aligned} Z_{\max} &= 150x_1 + 50x_2 + 25x_3 + 75x_4 + 15x_5 + 50x_6 + 200x_7 + 20x_8 + 25x_9 + 8x_{10} + \\ &+ 50x_{11} + 300x_{12} + 9x_{13} + 15x_{14} + 300x'_1 + 100x'_2 + 50x'_3 + 150x'_4 + 30x'_5 + \\ &+ 100x'_6 + 400x'_7 + 40x'_8 + 50x'_9 + 15x'_{10} + 100x'_{11} + 500x'_{12} + 18x'_{13} + 30x'_{14}. \end{aligned}$$

Коефіцієнти при невідомих цільової функції являють собою розцінки за одиницю наданих послуг членам (x) та не членам (x') кооперативу, грн.

Задача вирішується звичайним симплекс-методом за допомогою інструментальних засобів Excel. Для пошуку невідомих значень змінних за допомогою оптимізаційного розрахунку модель повинна бути представлена у вигляді матриці (додаток Д) та заповнена початковими даними (комп'ютерна форма моделі оптимізаційної задачі). В результаті оптимізації цільової функції при існуючих обмеженнях отримаємо шуканий план. Отже, оптимальний план поєднання галузей кооперативу при існуючій матеріальній базі представлений в табл. 3.3. Знайдений оптимальний план з точки зору обумовлених у задачі обмежень забезпечить отримання кооперативом у 2006 р. 49,3 тис. грн. доходу. Можлива й інша структура послуг кооперативу, проте в такому разі варто пам'ятати, що будь-яке внесення змін в існуючу структуру послуг призведе до погіршення плану, і він ставатиме вже неоптимальним з точки

зору математики, але компромісним з точки зору практики, тобто відбуватиметься зменшення цільової функції, а саме – доходу кооперативу. Тому керівництво кооперативу завжди має альтернативу при виборі того чи іншого плану.

Таблиця 3.3

**Результати оптимізації виробничого плану діяльності в
сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі “Злагода”
Житомирського району Житомирської області на 2007 р.**

Вид послуг	Одиниці виміру	Послуги членам кооперативу	Послуги не членам кооперативу
Оранка	га	78,9	0
Культивація	га	12,5	0
Боронування	га	8	0
Посів	га	28,5	0
Коткування посівів	га	5,2	0
Скошування трав	га	16,3	0
Обмолот зернових	га	45	8,9
Очистка насіння	т	2,54	0
Помел зернових	т	7,22	0
Послуги автотранспорту	год.	1141	0
Підкопування овочів	га	2,31	0
Реалізація зернових	т	18,1	6,9
Обприскування с.г. культур	га	3,6	0
Осіменіння тварин	гол.	26	95

Джерело: власні дослідження.

Але за таких умов вкрай неефективно використовується наявна матеріальна база кооперативу. За розрахунками виробничі потужності кооперативу використовуються всього на 19%. Перед кооперативом постане питання пошуку шляхів раціонального завантаження наявних сільськогосподарських машин та агрегатів. При цього можливі такі варіанти. По-перше, залучення додаткової кількості членів кооперативу, які забезпечать більш повне використання виробничого потенціалу підприємства. З цією метою в досліджуваному кооперативі вартість послуг для членів кооперативу встановлена в два рази меншою, ніж для інших споживачів. Це є не лише бажаною, але і необхідною стратегією розвитку

підприємства. По-друге, інтеграція кооперативів з метою спільного використання основних засобів.

Використання оптимізаційних моделей в плануванні роботи підприємств дозволяє виявити нестачу окремих видів ресурсів в умовах подальшого нарощення виробництва. Оцінка обсягу можливої нестачі того чи іншого ресурсу в рамках моделі можна здійснити так: за тими ресурсами, де ймовірна нестача, потрібно ввести додаткові змінні, які характеризуватимуть обсяг дефіциту певного виду ресурсу та здійснити обчислення задачі ще раз. В результаті розв'язку задачі з новими додатковими умовами визначимо номенклатуру ресурсів та їх кількісні параметри, які стримують подальше нарощення виробництва, а також отримаємо потенційний обсяг валового доходу.

Результати розв'язку оптимізаційної задачі свідчать про те, що структура ресурсів кооперативу є неоднорідною. Всі ресурси кооперативу можна поділити на такі, що знаходяться в надлишку та на такі, яких не вистачає. Для ефективного використання виробничих ресурсів кожної групи пропонується два підходи. Проблему надлишку ресурсів пропонується вирішувати шляхом створення кооперативу другого рівня чи залучення додаткових членів. За такого підходу є можливість зменшити накладні витрати, підвищивши ефективність діяльності, а з іншого – приєднання до кооперативу вищого рівня забезпечує можливість отримання додаткових послуг, які до цього часу були недоступні.

Для запису структурної економіко-математичної моделі операційного процесу виробничого кооперативу введемо позначення:

j – вид продукції, $j = 1, 2, \dots, n$;

i – вид ресурсу, $i = 1, 2, \dots, m$;

x_j , – змінна, що задає обсяг продукції j -го виду, ц;

p_j , – ціна реалізації продукції j -го виду, грн/ц;

a_{ij} – витрати i -го ресурсу на одиницю j -го виду продукції, ц;

c_j – витрати на виробництво одиниці j -го виду продукції, грн;

w_i – коефіцієнти, що характеризують норми витрат земельних ресурсів для виробництва j -го виду продукції рослинництва;

s_j – площа j -ї культури, га;

C – загальна сума грошово-матеріальних затрат, грн;

У відповідності з прийнятими позначеннями модель буде мати вигляд:

$$Q_{\max} = \sum_{j=1}^n x_j p_j ;$$

при обмеженнях:

за використанням виробничих ресурсів

$$\sum_{j=1}^n a_{ij} x_j \leq B_i, \quad i = 1, 2, \dots, m ;$$

за використанням грошово-матеріальних засобів

$$\sum_{j=1}^n c_j x_j \leq C ;$$

за дотриманням агротехнічних умов

$$\sum_{j=1}^n w_j x_j \leq s_j ;$$

за невід'ємністю змінних

$$x_j \geq 0, \quad j = 1, 2, \dots, n.$$

Використовуючи звітні матеріали сільськогосподарського виробничого кооперативу “1 Травня” Любарського району Житомирської області, а також аналізуючи спеціальну літературу, побудуємо економіко-математичну модель максимізації виручки від реалізації продукції.

Постановка задачі. Виходячи із наявних в кооперативі “1 Травня” виробничих ресурсів, необхідно визначити структуру виробництва продукції, що забезпечить отримання максимального доходу.

Умови виконання задачі:

1) виробничі ресурси кооперативу:

- трудові ресурси – 239200 люд./год.;
- грошово-матеріальні засоби – 2000000 грн.;

2) види продукції, які планується виробляти в кооперативі, собівартість, ціна реалізації та витрати ресурсів на одиницю продукції представимо в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Вихідні дані для побудови економіко-математичної моделі оптимізації обсягів продукції сільськогосподарського виробничого кооперативу “1 Травня” Любарського району Житомирської області

Вид послуг	Гарантовані обсяги виробництва продукції, ц	Площа, що необхідна для виробництва од. продукції, га	Затрати праці на виробництво од. продукції люд./год.	Затрати грошово-матеріальних засобів на од. послуг, грн.	Ціна реалізації продукції, грн.
Пшениця	–	0,04	0,8	22,6	62,03
Жито	–	0,03	0,79	20,2	57,53
Ячмінь	–	0,04	1,056	20,3	53,67
Овес	–	0,04	0,97	56,6	59,85
Інші зернові	–	0,05	0,94	20,5	72,40
Гречка	–	0,11	0,067	16,7	70,83
Плоди	–	0,002	1,6169	52,6	78,95
Цукрові буряки	–	0,003	0,13	87,6	87,56
Картопля	–	0,003	0,456	37,2	41,51
Кормові буряки	–	0,003	0,577	3,3	0,00
Багаторічні трави	–	0,06	0,317	5,4	0,00
Однорічні трави	–	0,02	0,169	2,0	0,00
Кукурудза на силос	–	0,01	0,0677	5,4	0,00
Молоко	6000	–	9,687	43,2	63,35
М'ясо ВРХ	600	–	66,86	408,2	534,34
М'ясо свиней	10	–	124,0	900,2	641,67

Джерело: власні дослідження.

Для пошуку оптимальних обсягів виробництва окремих видів продукції досліджуваного кооперативу побудуємо комп'ютерну модель, заповнену початковими даними. В результаті оптимізації цільової функції при існуючих обмеженнях отримаємо шуканий план (додаток Е). Впровадження у виробництво оптимізованого плану сприятиме поліпшенню фінансово-економічних результатів господарювання та збільшенню рентабельності на 6%.

Отже, використання оптимізаційних моделей дозволяє виявити внутрішні можливості сільськогосподарських кооперативних організацій щодо збільшення обсягів бізнесу та задоволення потреби в послугах членів

кооперативу і інших споживачів в умовах конкретного кооперативу. Розрахунки показують, що на існуючій матеріально-технічній базі, при науково обґрунтованому підході до планування, без залучення додаткових капітальних вкладень можна збільшити обсяг послуг, що надаються обслуговуючими кооперативами, принаймні, в 1,5-2 рази. Проте виконання такого завдання частково стримується необхідністю залучення нових членів кооперативу. Використання математичних моделей у плануванні діяльності виробничих кооперативів також спроможне значно поліпшити основні показники ефективності їх діяльності.

3.3. Зовнішні фактори та їх вплив на ефективність діяльності сільськогосподарських кооперативних формувань

Виключення традиційної посередницької ланки на шляху руху продукції від товаровиробника до споживача зумовлено бажанням виробників і споживачів заощадити на посередницьких витратах. Однак досвід розвинутих країн свідчить, що присутність посередника є економічно обґрунтованим, тому що дозволяє досягти економії на транспортуванні, зберіганні та інших технологічних процесах. Особливо така практика виправдовує себе при масштабних, постійних поставках великих партій товару.

Найбільш проста форма просування товарів: виробник – роздрібне торгове підприємство. Однак ця схема не завжди прийнятна як для товаровиробників, так і для споживачів. По-перше, місця виробництва не завжди співпадають з місцями споживання, що ускладнює безпосередній зв'язок “виробник – споживач”. По-друге, постачання продукції з промислових підприємств безпосередньо в пункти реалізації товарів доцільне великими партіями, проте багато торгових підприємств не в змозі їх прийняти і продати. По-третє, сезонність виробництва сільськогосподарської

продукції вимагає нагромадження товарних запасів для торгівлі й сировини для промисловості, що викликає необхідність проміжної ланки в товарообороті. По-четверте, виробничий асортимент навіть у великих товаровиробників не збігається з торговим, що змушує комплектувати партії товарів для торгових підприємств на складах і базах. По-п'яте, при такій схемі товарообороту значна частина фінансових і трудових ресурсів виробничих підприємств відволікається на продаж товарів, що знижує ефективність виробництва і збуту.

У багатьох випадках і товаровиробникам, і роздрібній торгівлі безперечно, вигідно звертатися до надійного, з доброю репутацією оптовика. Інша ситуація, коли відбувається порушення балансу інтересів через небажання поступатися своїми інтересами на користь інших учасників ринку. Відсутність конкуренції серед споживачів сільськогосподарської сировини порушує ринкові механізми стимулювання зменшення маркетингових витрат, які просто перекладаються на плечі сільськогосподарських товаровиробників. Так, за підрахунками науковців Російської академії сільськогосподарських наук, селяни втрачають до 30-40% прибутку від реалізації готової продукції, що осідає в переробних підприємствах, транспортних організаціях, в оптовій і роздрібній торгівлі, а також 20-30% – через переплату при придбанні за високими цінами техніки, устаткування, мінеральних добрив і інших ресурсів у комерційних організаціях, що займаються матеріально-технічним постачанням. При налагодженні кооперативних поставок ці ресурси обходилися б селянам значно дешевше.

Слід погодитися з думкою науковців Національного Наукового Центру “Інституту аграрної економіки”, що для стабілізації економічного і фінансового стану аграрних підприємств необхідно більше уваги приділяти розвитку кооперування та агропромислової інтеграції. Це дасть можливість замкнути технологічний ланцюг “виробництво – переробка – реалізація продукції”, відпрацювати цінову політику в інтересах всіх зацікавлених

сторін з урахуванням платоспроможного попиту [157, с. 194]. Розширення сфери функціонування підприємств за власні межі, забезпечує врахування необхідності розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва при розподілі сукупного результату функціонування взаємопов'язаної системи галузей. А з іншого боку – зумовлює бачення сільського господарства несільськогосподарськими структурами як “внутрішньої” галузі по відношенню до них, що усуватиме логічне підґрунтя можливості виграшу від нееквівалентності обміну [158, с. 27].

На нашу думку, проблеми розвитку кооперативного сектору пов'язані, ще і з недостатніми економічними вигодами від участі у діяльності кооперативу. Це обумовлюється двома основними чинниками:

- кооперативи є кооперативними організаціями лише за формою, а не за змістом;
- економічні результати діяльності кооперативів значною мірою визначаються дією законів ринкової економіки.

Як відомо, сільське господарство функціонує в умовах чистої конкуренції. Це передбачає наявність великої кількості продавців (виробників) сільськогосподарської продукції, при чому частка кожного в структурі всієї продукції настільки мала, що жоден із них не може суттєво впливати на ціну, таким чином регулюючи свої доходи. З цього приводу доктор економічних наук Андрійчук В. відмічав, що навіть за наявності державної підтримки сільське господарство мало відійшло від чистої конкуренції. Тому аграрні підприємства будують свою виробничу і маркетингову діяльність з урахуванням тієї обставини, що ціни на сільськогосподарську продукцію і ресурси, які вони закупають, формуються під впливом зовнішніх факторів, які не піддаються, або мало піддаються впливу кожного окремого сільськогосподарського виробника. Проте спільно вони спроможні зменшити їх негативну дію [77].

Об'єднання зусиль сільськогосподарських товаровиробників в кооперативних організаціях передбачає кілька напрямів дій. Одним із таких

напрямків виступає спільний збут продукції з можливістю її доробки або переробки. Проте розвиток такої кооперації в даний час стримується відсутністю необхідної матеріально-технічної бази для здійснення переробки аграрної продукції та значними потребами в капіталі. Більш ефективним в даний час може бути раціональне використання кон'юнктури ринку, його закономірностей і законів розвитку. Основним критерієм має бути постулат, що взаємодія виробників аграрної продукції з іншими учасниками ринку повинна здійснюватися на рівноправних умовах.

Отже, сільськогосподарські товаровиробники об'єднуються у збутові кооперативи з метою забезпечення більш ефективного збуту своєї продукції. Методи досягнення таких цілей можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. За певних умов обидві категорії методів можуть потрапити до сфери впливу агробізнесу. До перших варто віднести підвищення якості реалізованої кооперативом продукції, її передпродажну підготовку, пакування, сортування і т.п., що відповідно сприяє підвищенню ціни на продукцію та в результаті відбивається на розмірі прибутку. Другу групу складають дії, пов'язані із впливом на поведінку суб'єктів ринкового середовища, тобто посередників, кінцевих споживачів.

Оскільки основними механізмами визначення ринкової ціни за умов досконалої конкуренції є співставлення попиту і пропозиції, то можливість впливу на ціну в умовах досконалої конкуренції визначається еластичністю попиту. Для більшості продуктів сільського господарства еластичність попиту складає 0,2-0,35%. Це означає, що для того, щоб товаровиробник мав вплив на ціну, його частка в загальних обсягах реалізації повинна приблизно рівнятися коефіцієнту еластичності. Однак правомірно аналізувати не ринок всієї країни, а окремих районів, регіонів, оскільки за регіонами країни ціни на продукцію суттєво відрізняються.

Враховуючи вищевикладене та приймаючи до уваги економічні переваги, що мають забезпечуватися кооперативами через можливість використання координації діяльності товаровиробників, можна розрахувати

мінімально необхідні обсяги товарообороту окремого кооперативу. Якщо, наприклад, ємкість ринку зерна області складає 200-300 тис. т, то за нашими підрахунками для впливу на ринкову ситуацію, обсяг реалізації одним підприємством (кооперативом) повинен становити близько 40 тис. т, або у цінах 2004 р. – майже 20 млн. грн., тобто більше, ніж обсяг бізнесу всіх кооперативів області разом взятих.

Однак слід зауважити, що кооператив не ставить за мету підвищення цін на ринку, а лише прагне отримати інструменти впливу на посередника і на цій основі забезпечити пропорційний розподіл коштів між всіма ланками руху продукції від виробника до кінцевого споживача. І дійсно, якщо кооператив не володітиме необхідними обсягами продажу, що реально впливають на ринкову ціну, контрагенти без будь-яких втрат відмовляться від послуг такого кооперативу.

В ході досліджень було виявлено вплив зовнішніх факторів на успішне ведення бізнесу кооперативу, які поділяються на: економічні, правові та політичні. Хоч нейтралізувати їх дію сільськогосподарські товаровиробники практично не спроможні, однак зменшити негативну дію ринкового середовища за певних умов їм під силу. Перш за все, це пояснюється перевагами кооперативу: спільно можна досягати те, чого не можна досягти поодиночі. Лише за таких умов існують реальні важелі впливу на ціну продукції та поведінку посередницьких структур.

Узагальнені результати дослідження щодо забезпечення підвищення ефективності функціонування кооперації подані на рис. 3.3. При цьому досягнення високих результатів господарювання сільськогосподарських кооперативів можливе через виявлення та локалізацію негативних факторів та стимулювання дії позитивних, зокрема удосконалення організаційної структури, збалансування виробничого потенціалу, впровадження нових технологій. Реалізація внутрішніх і зовнішніх факторів підвищення ефективності діяльності кооперативів забезпечить отримання не лише економічного ефекту, а й соціального та екологічного.

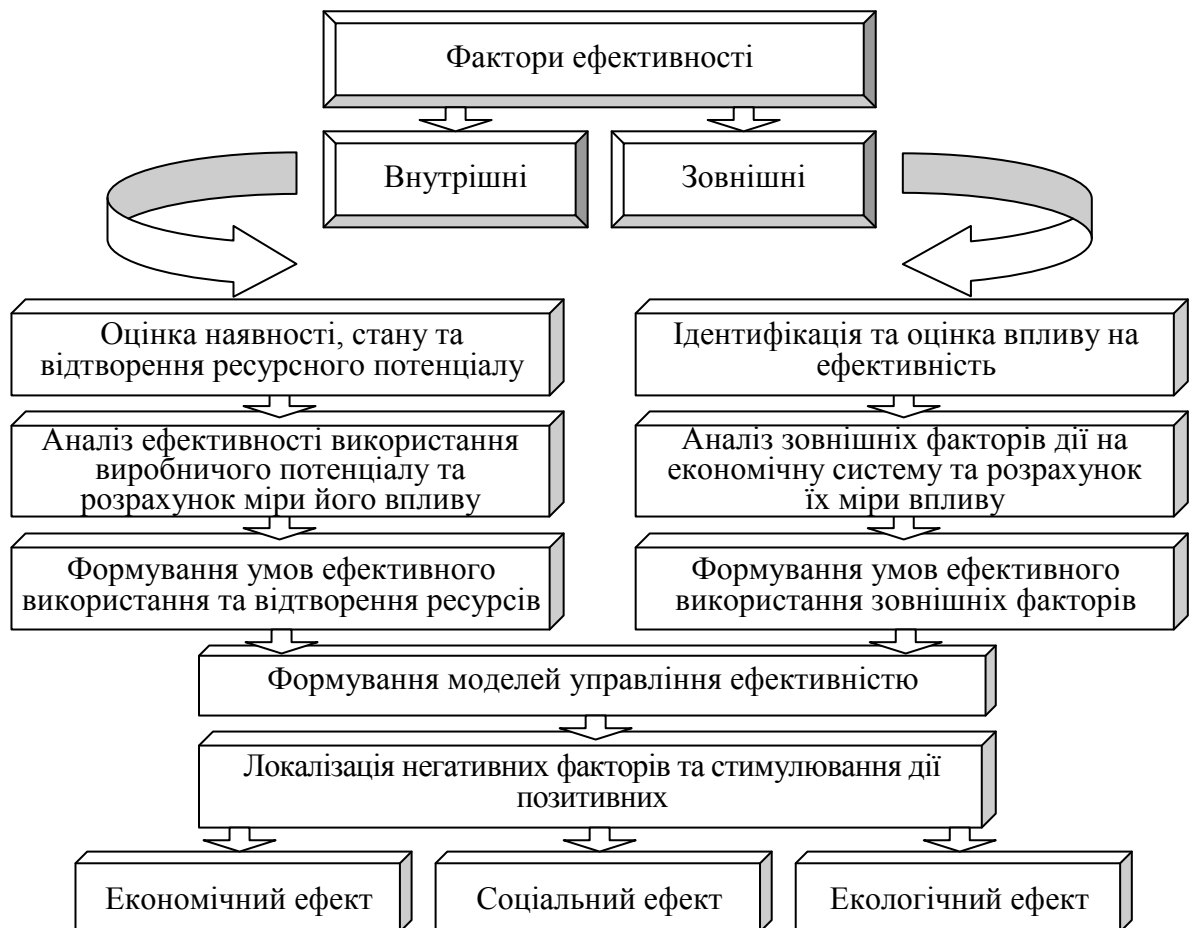

Рис. 3.3. Механізм реалізації шляхів підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських кооперативів

Джерело: власні дослідження.

Створений з метою реалізації виробленої продукції та матеріально-технічного постачання сільськогосподарських підприємств обслуговуючий кооператив “Агроторговий дім “Коростишівський” поряд з іншими функціями також виконує роль інформаційного банку даних. Статутний фонд кооперативу сформовано в розмірі 600 грн. (200 грн. від кожного засновника). Це госпрозрахункова структура, доход якої формується від процентних відрахувань від угод, що укладались. Очолює агроторговий дім директор, що обирається на загальних зборах засновників. Робота кооперативу здійснюється таким чином: сільськогосподарські товаровиробники – члени кооперативу, подають заявки до агроторгового дому з зазначенням потреби в виробничих запасах, які необхідно придбати та обсягів реалізації продукції, які потрібно продати. Агроторговий дім, відповідно до існуючої бази та зібраної інформації,

формує потребу по району, якою і керується при укладанні попередніх угод. Таким чином, агроторговий дім організовує збут продукції та поставки товарно-матеріальних цінностей відповідно до укладених угод. При цьому кооперативу сплачується 2% від суми укладеної угоди.

Проведені дослідження показують, що створення такого обслуговуючого кооперативу дозволило майже на 15% здешевити вартість товарно-матеріальних цінностей за рахунок різниці між оптовими цінами і цінами поставки. Крім того, великі партії готової продукції, що реалізується, продаються швидше і дорожче, ніж у окремого сільськогосподарського товаровиробника. Закупівля матеріально-технічних засобів та продаж продукції здійснюється шляхом участі у біржових торгах, що було б абсолютно не під силу окремому підприємству. Отже, агроторговий дім організовує закупівлю матеріально-технічних ресурсів за оптовими цінами і збут готової продукції за максимально можливими цінами на ринку.

Позитивні результати роботи вказаної господарської структури за 2004 р. та 2006 р. підтверджуються даними про середні реалізаційні ціни на продукцію сільськогосподарських підприємств області та господарств Житомирського району, які є учасниками агроторгового дому (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Середні ціни на деякі види продукції та матеріальні ресурси в обслуговуючому кооперативі “Агроторговий дім “Коростишівський”

Назва	Середні реалізаційні (закупівельні) ціни, грн./т			До середньої ціни в області, %
	у сільськогосподарському кооперативі “Агроторговий дім “Коростишівський”	в районі	в області	
2004 р.				
Дизельне паливо	1680	1950	1960	85,7
Жито	600	412,8	455,9	131,6
2006 р.				
Пшениця	905	551,1	518,1	174,7
Жито	1057	602,0	580,5	182,1

Джерело: власні дослідження.

Як видно з табл. 3.5, середні реалізаційні ціни на окремі види сільськогосподарської продукції значно вищі від середніх в області, причому

за деякими видами така різниця складає більше ніж півтора рази. З огляду на середні обсяги реалізації зернових, загальний рівень грошових надходжень у 2006 р. зріс на 235 тис. грн.

Ціни реалізації сільськогосподарських підприємств – учасників Агроторгового дому Коростишівського району є вищими середньорайонних за всіма позиціями. Щоправда, враховуючи їх значний вплив на середню ціну основних видів сільськогосподарської продукції у районі їх рівень відрізняється від середніх в області менше. Однак очевидно, що такий високий рівень середніх у районі цін у порівнянні з середніми в області сформований завдяки цінам підприємств-учасників Агроторгового дому, які як видно з табл. 3.5, в цілому за всіма видами є вищими середніх в області. Отже, необхідність формування обслуговуючих кооперативних організацій обумовлюється відсутністю налагодженого ринку постачання засобів виробництва та збуту виробленої продукції.

Те, що держава визнала важливість і практичне значення кооперації сільськогосподарських товаровиробників підтверджується основними напрямками підтримки, окресленими в Державній Стратегії економічного і соціального розвитку України на 2004-2015 рр. та Стратегії економічного і соціального розвитку Житомирської області на 2004-2015 рр. [159, с. 131; 160], зокрема, зазначається, що зусилля державних органів мають бути спрямовані на формування інтегрованих структур кооперативного типу у сферах виробництва, зберігання, збуту та переробки сільськогосподарської продукції, сервісного обслуговування, удосконалення системи державної підтримки фермерських господарств.

При цьому слід звернути увагу на переваги та недоліки, а також можливості та причини, що стримують розвиток кооперативного руху.

Перевагами є:

- наявність правової бази;
- можливість отримання преференції щодо оподаткування прибутку. У кооперативах прибуток формується спільною роботою всіх членів, що є його

власниками, більша частина якого розподіляється між його учасниками у вигляді кооперативних виплат. Тому некоректно ототожнювати їх з доходом у його класичному розумінні. Доходом є лише кошти, отримані не від власників, а від третіх осіб (клієнтів, спонсорів тощо). Тому кошти, що надходять від членів кооперативу за користування його послугами, за своєю економічною природою ближчі до членських внесків чи цільового фінансування, ніж до доходу. Цей висновок підтверджується тим, що члени кооперативу добровільно, за взаємною згодою встановлюють механізм фінансування його діяльності, самостійно визначають його цінову політику. Якщо встановлені ціни не покривають собівартості, то члени кооперативу змушені будуть самостійно компенсувати збитки шляхом сплати додаткових внесків, якщо для цього бракуватиме сформованих резервів. Тому в кооперативі організований аналітичний облік не лише внесків, а й сплачених кожним членом коштів за користування послугами. В кінці року визначається фактична собівартість діяльності. Перевищення доходів кооперативу над витратами, тобто фінансовий результат за спільним рішенням членів розподіляється особливим чином. Частина зазначених коштів повертається членам кооперативу у вигляді “кооперативних виплат”, що, по суті, є поверненням частини плати за користування послугами, яка перевищила їх собівартість. Інша частина спрямовується на поповнення резервів кооперативу, необхідних для компенсації можливих майбутніх збитків. І лише обмежена частина фінансового результату використовується для нарахувань на паї, природа яких принципово відрізняється від природи дивідендів;

– існування національної спілки кооперативних організацій.

Недоліками в розвитку кооперації є:

– фінансова слабкість і невисокий кваліфікаційний рівень працівників та керівників кооперативних підприємств;

– порушення принципів кооперації та прагнення окремих лідерів до наживи;

– недосконала організаційна структура, що не має регіонального рівня (на районному та обласному рівні не діє жодної спілки кооперативів).

Отже, на наш погляд, подальше удосконалення національної системи кооперативних організацій має здійснюватися через:

– чітке визначення у законодавстві поняття кооперативу як підприємства особливого типу з метою уникнення механізму подвійного оподаткування;

– формування напрямів, обсягів державного регулювання та нормативів діяльності кооперативів;

– формування позитивного суспільного ставлення до кооперації;

– визначення місця кооперативного сектору в народному господарстві;

– створення системи державної підтримки та залучення кооперативів до державних програм, пов'язаних із розвитком сільських територій та інших секторів економіки, інфраструктури аграрного ринку;

– удосконалення організаційної структури кооперації шляхом створення обласних об'єднань кооперативів у структурі національної системи (додаток Ж).

Доцільно підтримувати процес створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів при сільських громадах. Сільські кооперативи повинні співпрацювати з іншими суб'єктами господарювання на території сільської ради. Завдання цієї організаційної структури полягає в укладанні договорів з оптовими базами на поставку продовольчих та промислових товарів, в розширенні торгівельної мережі. В першу чергу завданням сільського обслуговуючого кооперативу є:

– організація забезпечення сільськогосподарських виробників на території сільської ради запасними частинами, паливно-мастильними матеріалами та насінням;

– забезпечення постачання жителям хімічних засобів захисту рослин і тварин від хвороб та шкідників;

– забезпечення господарств членів кооперативу високопродуктивними породами тварин та високоврожайними сортами сільськогосподарських культур.

В умовах ринкової економіки створення обслуговуючих кооперативів є одним з ефективних способів ресурсозбереження. Такі формування здатні допомогти в стабілізації економічних відносин в сільському господарстві, у функціонуванні аграрного ринку на рівні окремо взятої сільської громади. Особливо це актуально в тих сільських населених пунктах, де на базі колишніх колективних господарств створені та працюють підприємства різноманітних форм господарської діяльності (приватні, фермерські, приватно-орендні, особисті селянські господарства). Саме на такі обслуговуючо-посередницькі підприємства покладається робота щодо організації вискоєфективного сільськогосподарського виробництва, заготівлі і первинної переробки сільськогосподарської продукції. Вони займаються як постачанням виробничих ресурсів, так і закупівлею та збутом продукції, що виробляється на території сільської ради, забезпеченням населення товарами першої необхідності.

Таким чином, розвиток кооперативної системи в агробізнесі допомагатиме селянину раціонально використовувати наявні ресурси, реалізовувати його продукцію за максимально можливими цінами, поставляти продукцію вчасно у потрібне місце, забезпечувати інформацією про поточну кон'юнктуру ринку і про її прогноз на перспективу, страхувати товаровиробника від ризиків, пов'язаних із невиконанням угод і падінням кон'юнктури ринку.

Унікальна природа кооперації як особливої форми господарювання дозволяє використовувати її переваги в тому, що вона об'єднує в собі приватну власність та колективну форму організації праці, а тому дозволяє працівникам впливати на управління кооперативом, стимулюючи до високопродуктивної праці.

Розширення кооперативної ініціативи сприяє залученню сільськогосподарських товаровиробників не тільки до горизонтальних інтеграційних процесів, а й до створення вертикально інтегрованих кооперативних організацій, які спроможні забезпечити підвищення

ефективності діяльності учасників кооперації шляхом забезпечення контролю на всіх стадіях руху продукції від її виробника до споживача.

Встановлено, що сільськогосподарські товаровиробники об'єднуються у обслуговуючі кооперативи для протистояння несприятливим кон'юнктурним змінам. На їх діяльність чинять вплив різноманітні чинники. Для управління ситуацією, що складається, пропонується певна послідовність дії спрямована на виявлення негативних факторів, розробки моделей управління ефективністю та впровадження їх в життя.

3.4. Моніторинг діяльності сільськогосподарських кооперативів

Розвиток ринкових відносин, глибокі перетворення економічного середовища господарювання вимагають конкретних змін в організації й методології аналізу фінансово-господарської діяльності сільськогосподарських кооперативів як джерела достовірної оперативної інформації для прийняття економічно обґрунтованих управлінських рішень. Новітній етап розвитку економіки гостро ставить задачі оцінки господарських ризиків, передбачення і прийняття заходів щодо їх запобігання. Іншими словами, актуальним стало питання управління економічними ризиками. А це можливо при наявності необхідного інформаційного забезпечення про минулий, поточний і майбутній стан об'єктів ринкового оточення. Вирішення задачі залежить від багатьох факторів, серед яких можна назвати організацію статистичного спостереження і створення відповідних баз даних, а також проведення досліджень динаміки різних процесів в системі "економіка-споживання" і систематизація отриманих знань. Безумовно, така задача належить до числа найбільш складних та багатогранних проблем сучасної економічної науки.

Методи локальної діагностики не можуть дати комплексної оцінки фінансово-економічного стану нових суб'єктів господарювання, створених у процесі аграрних реформ. Наявна методологія збору даних дозволяє отримати лише дискретну у часі і фрагментарну у просторі інформацію. З точки зору вирішення комплексної задачі діагностики кооперативних підприємств важливий синтез системи, що об'єднує такі функції, як збір даних за допомогою дистанційних і контактних методів, їх аналіз і нагромадження з наступною тематичною обробкою. Така система здатна забезпечувати систематичне спостереження і оцінку стану діяльності кооперативного сектору, визначати прогностичну діагностику змін елементів навколишнього оточення під впливом господарської діяльності і при необхідності, – аналізувати розвиток процесів в ринковому середовищі при реалізації сценаріїв негативного характеру з видачею попереджень про небажані зміни характерних господарських підсистем.

Це посилює увагу управлінців до технологій моніторингу як найважливішого інструменту й ефективного засобу відстеження та корегування ситуацій, до його структури, типології та ролі в управлінні виробничо-економічними системами.

На сьогодні вже існує низка різноманітних систем моніторингу. Він широко застосовується в екології для дослідження стану навколишнього середовища, у маркетингу – для аналізу ринку, у соціології – при дослідженні рівня життя населення та ін. Проте ще немає практики проведення таких заходів за обґрунтованою стабільною системою. Недостатньо повно розроблено і методологію моніторингових систем.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростанням ролі та значення інформації в управлінні соціально-економічними процесами. Наявність повної, достовірної, своєчасної інформації про процеси, що відбуваються в різних галузях і сферах життєдіяльності суспільства, є необхідною умовою організації ефективного управління економікою. Одним із найважливіших чинників формування ринкового середовища є

застосування моніторингу як системи тривалого та дієвого спостереження за процесами формування агробізнесу в цілому та окремих його елементів, зокрема виробничих та обслуговуючих кооперативів.

Необхідність здійснення моніторингу діяльності сільськогосподарських кооперативів, зокрема обслуговуючих, пов'язана з тим, що існує певний вакуум стосовно реального стану функціонування кооперативного сектору, відсутня інформаційна база, стабільна методологія та методика обстеження діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Ефективність та значення моніторингу діяльності кооперативів посилюватиметься, якщо при його здійсненні використовуватимуться різні аналітичні прийоми обробки отриманої інформації та виявлення шляхів підвищення ефективності їх діяльності, обґрунтування пропозицій щодо подальшого розвитку кооперації в області та країні.

Моніторинг діяльності сільськогосподарських кооперативів – це система спостереження, аналізу, оцінки і прогнозу стану та основних показників діяльності кооперативних агроформувань. Моніторинг – це спеціально організована і постійно діюча система необхідної статистичної звітності, збору та аналізу статистичної інформації, здійснення альтернативних інформаційних заходів (проведення соціологічних досліджень, вивчення звітів аналітиків) і діагностики стану та тенденцій розвитку регіону. Отже, моніторинг діяльності забезпечує спостереження за становленням та розвитком господарської діяльності кооперативів з метою виявлення вузьких місць.

В ході моніторингу слід організувати постійно діючу систему збору, аналізу, зберігання і розповсюдження інформації, проведення додаткових інформаційно-аналітичних обстежень, оцінку стану, прогноз тенденцій розвитку кооперації. Інформація, що відображає основні тенденції функціонування і розвитку обслуговуючих кооперативів, є специфічним товаром, що володіє значними можливостями щодо мотивації створення обслуговуючих кооперативів, підтримує процес адаптації цих суб'єктів ринку до змін ринкового середовища і полегшує їм прийняття раціональних

управлінських рішень. З огляду на відсутність державної системи збору необхідних статистичних даних щодо функціонування обслуговуючих кооперативів та виключну важливість цієї інформації для втілення програм ринкових перетворень розробки системних методичних засад моніторингу діяльності обслуговуючих кооперативів є актуальним питанням, яке потребує детальної розробки концепції моніторингу, загальної методики його проведення, програми його адаптації до ринкової інфраструктури.

В основу здійснення моніторингу діяльності сільськогосподарських кооперативів мають бути покладені конкретні методологічні принципи та здійснені відповідні заходи для радикального підвищення ефективності використання моніторингових систем і вдосконалення роботи працівників та управлінців, які здійснюють моніторинг. Даний підхід передбачає певний напрямок дій щодо проведення моніторингу, що в контексті посилення процесів глобалізації та лібералізації національної економіки набуває особливого значення і потребує підвищеної уваги як практиків, так і теоретиків. Моніторинг має здійснюватися як на рівні кооперативного сектору в цілому, так і в кожному окремому кооперативі.

Метою проведення моніторингу діяльності кооперативів є:

- спостереження за тенденціями та розвитком кооперативних процесів у сільському господарстві з урахуванням обсягів товарообігу за усіма видами послуг;
- забезпечення органів державної влади, органів місцевого самоврядування і суб'єктів господарювання оперативною та достовірною інформацією для прийняття зважених рішень щодо сприяння та стимулювання розвитку кооперації в агробізнесі;
- формування бази даних за результатами моніторингу.

Перевага моніторингу перед традиційними методами збору інформації полягає в оптимізації господарської діяльності кооперативних агроформувань. Отже, відмінність моніторингу від звичайного процесу реєстрації та збору інформації полягає не у контролі заради контролю, а з

метою розвитку кооперативів та підвищення ефективності їх діяльності. Тому при проведенні моніторингу діяльності кооперативних підприємств слід дотримуватись певних вимог.

Діяльність сільськогосподарських кооперативів у країні забезпечується прийняттям відповідних нормативно-правових актів. Моніторинг виконання заходів указів, розпоряджень, програм стосовно розвитку кооперації сприяє вирішенню наступних завдань:

- стимулювання реалізації окремих заходів програм;
- оцінка необхідної інформації для ухвалення рішень стосовно розвитку кооперативних організацій або для коригування вже визначених програмних цілей діяльності кооперативів;
- оцінка ступеня реалізації заходів, коригування цих заходів.

Завдання моніторингу розвитку кооперативів в аграрній сфері включають організацію спостереження за цільовими показниками протягом визначеного періоду, одержання достовірної й об'єктивної інформації про кількісні і якісні показники цільової програми, об'єднання різних інформаційних джерел, оцінку кількісних і якісних показників, оцінку ефективності й результативності досягнення цілей і виявлення нових проблем стратегічного характеру, аналіз отриманої інформації та формування інформаційної бази для виявлення причин в змінах процесів кооперативної сфери регіону, забезпечення у встановленому порядку органів виконавчої влади інформацією.

Крім того, результати моніторингу є інформаційно-аналітичною базою для розв'язання наступних завдань:

- обґрунтування цілей і пріоритетних завдань державної регіональної політики у сфері розвитку кооперативних процесів;
- попередження на регіональному рівні кризових та конфліктних ситуацій, що виникають у процесі становлення і розвитку обслуговуючих кооперативів;
- обґрунтування заходів державної підтримки кооперативів, розробку системи прогнозів їх соціально-економічного розвитку;

- підготовка періодичних звітів відповідних місцевих державних органів і установ про стан соціально-економічного розвитку виробничих та обслуговуючих кооперативів та визначення на цій основі пріоритетних напрямів регіональної політики у сфері їх діяльності.

Для розв'язання поставлених завдань система моніторингу діяльності обслуговуючих кооперативів повинна забезпечувати облік, збір, аналіз, зберігання і розповсюдження оперативної та достовірної інформації економічного, правового, соціального характеру на місцевому, регіональному та національному рівнях. Тому потрібні певні служби, які б виконували координуючу роль та фінансування проведення моніторингу. На даному етапі розвитку кооперативних відносин запровадження системи моніторингу має відбуватися за підтримки держави.

Інформаційна функція моніторингу полягає в організації збору, обробки та передачі інформації. Її реалізацію слід здійснювати за такими напрямами: створення системи моніторингу (моніторинг результатуючих показників, моніторинг програм і проектів стосовно підтримки розвитку кооперативів у сільському господарстві, моніторинг громадської думки) (рис. 3.4).

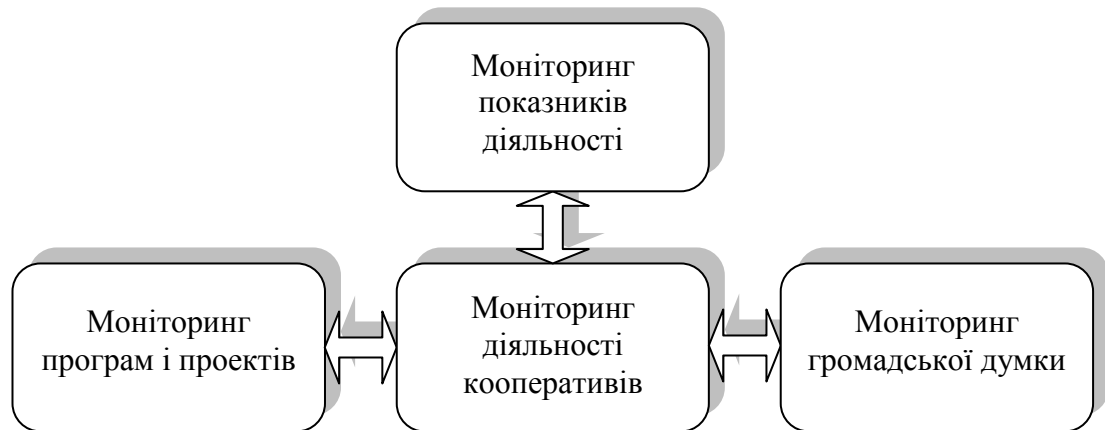

Рис. 3.4. Основні напрями моніторингу діяльності сільськогосподарських кооперативів

Джерело: власні дослідження.

Моніторинг програм і проектів охоплює середньострокові та щорічні програми економічного і соціального розвитку, державні та регіональні цільові програми, у тому числі проекти та програми міжнародної допомоги.

Моніторинг громадської думки здійснюється на основі опитування та зустрічей з громадськістю на предмет розуміння принципів діяльності кооперативних організацій, рівня реалізації завдань з питань розвитку кооперації, уточнення і коригування заходів для досягнення визначених пріоритетів.

Для потреб регіонального моніторингу при аналізі та оцінці фактичного стану регіону пропонується використовувати офіційні дані Держкомстату України, а також результати анкетувань, соціологічних опитувань, картографічні, ілюстраційні інформаційні матеріали. Загальна оцінка рівня розвитку кооперації області дається у порівнянні з сусідніми регіонами, або з середніми показниками по Україні.

Наукова концепція моніторингу функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів передбачає: ситуаційний аналіз сучасного стану діяльності обслуговуючих кооперативів в розрізі їх форм і видів; дослідження соціально-економічного потенціалу обслуговуючих кооперативів та ефективності його використання; відстеження ходу ринкових трансформацій та їх вплив на формування ринкового середовища і функціонування в ньому кооперативів як елементу інфраструктури аграрного ринку. Розробка механізму формування інформаційної бази даних про сучасний стан та тенденції розвитку обслуговуючих кооперативів на регіональному рівні полягає у створенні надійної і об'єктивної основи для формування обґрунтованої регіональної політики регулювання розвитку обслуговуючих кооперативів та для визначення її пріоритетних напрямів.

Моніторинг функціонування кооперативних процесів на регіональному рівні, насамперед, спрямований на визначення того, наскільки структури, що називаються кооперативами, справді відповідають ознакам підприємства кооперативного типу. Формальні ознаки існування кооперативу є найбільш очевидними, уніфікованими, доступними для обстеження, тому доцільно починати обстеження зазначених процесів саме з них. Такими формальними ознаками кооперативу є наявність установчих документів, банківських реквізитів, документації з діловодства.

Моніторинг демократичних засад діяльності обслуговуючих кооперативів має на меті встановлення основних чинників, що перешкоджають цьому процесу, а відтак результати моніторингу можуть бути аналітичною основою для діяльності місцевих виконавчих органів, а також всіх структур, що сприяють розвитку кооперативних процесів.

Організація моніторингу цільових показників розвитку сільськогосподарської кооперації включає в себе наступні складові елементи (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Формування ефективної організаційної структури органів моніторингу кооперативів

Джерело: власні дослідження.

Наразі організаційно-функціональна структура органів реалізації моніторингу сільськогосподарських кооперативів не відповідає вимогам програмно-цільової системи управління аграрною сферою. Це одна із причин того, що керівники органів виконавчої влади концентрували значну частину свого часу й зусиль на прийнятті поточних управлінських рішень і здійсненні оперативного управління.

Цільові показники оцінки ефективності діяльності сільськогосподарських кооперативів – це кількісні і якісні індикатори, які дають можливість виміряти й оцінити досягнення поставлених завдань. Цільові показники в системі моніторингу займають особливе місце. Від того, наскільки обґрунтовано підібрано показники, що відслідковуються, залежить результативність всієї системи моніторингу.

Система показників оцінки ефективності діяльності повинна відповідати наступним критеріям:

- вибірковість (селективність) – оцінюватися повинні тільки значимі характеристики, що показують результати діяльності кооперативів в ході реалізації програм підтримки кооперативного руху;
- порівнянність і відтворюваність – показники повинні давати можливість порівняння в динаміці та з аналогічними показниками, для цього вони повинні відповідати єдиним чітким вимогам і оцінюватися в рамках уніфікованих процедур;
- повнота – система показників повинна орієнтуватися на повне й адекватне відображення пріоритетних напрямків, проблем і можливостей у рамках реалізації програм розвитку кооперативів;
- вимірність і економічність – місцеві органи виконавчої влади повинні мати достатні інформаційні й технічні ресурси для визначення обраних показників; система показників орієнтується на найбільш важливу інформацію, показники досить прості і їхнє визначення не вимагає значних додаткових витрат;
- ясність – показники мають бути зрозумілі для користувачів і відповідати їхнім вимогам до інформації;
- орієнтація на динаміку – показники визначаються через обрані інтервали часу (наприклад, щомісяця, щокварталу, щорічно), щоб сприяти досягненню поставленої мети й уникнути використання застарілої інформації, і відображати зміни без ефекту запізнювання.

У рамках моніторингу слід застосовувати наступні основні види показників розвитку кооперації: показники безпосереднього результату, які характеризують стан досліджуваної сфери (наприклад, наявність кооперативів на певну дату, питома вага окремих видів кооперативів); показники соціального ефекту, які характеризують зміну стану досліджуваного об'єкту – зміну чисельності кооперативів за певний період, або відносні показники – зміну частки кооперативів певного виду; показники

економічної ефективності, які характеризують використання ресурсів – витрати на одиницю послуг, завантаження виробничих потужностей.

В основу організації моніторингу цільових показників розвитку сільськогосподарської кооперативів покладені такі основні принципи:

- принцип цілеспрямованості (чітке визначення цілей, на перевірку яких спрямований моніторинг);
- безперервність спостереження за одержувачами соціальних послуг;
- чітко визначена періодичність одержання інформації про цільові показники;
- відповідність кількісних і якісних показників певним цілям.

Метою моніторингу цільових показників розвитку та ефективності діяльності є відстеження актуальних проблем та шляхів підвищення ефективності функціонування кооперативної сфери. На рис. 3.6 представлено механізм моніторингу показників розвитку та ефективності діяльності кооперативів.

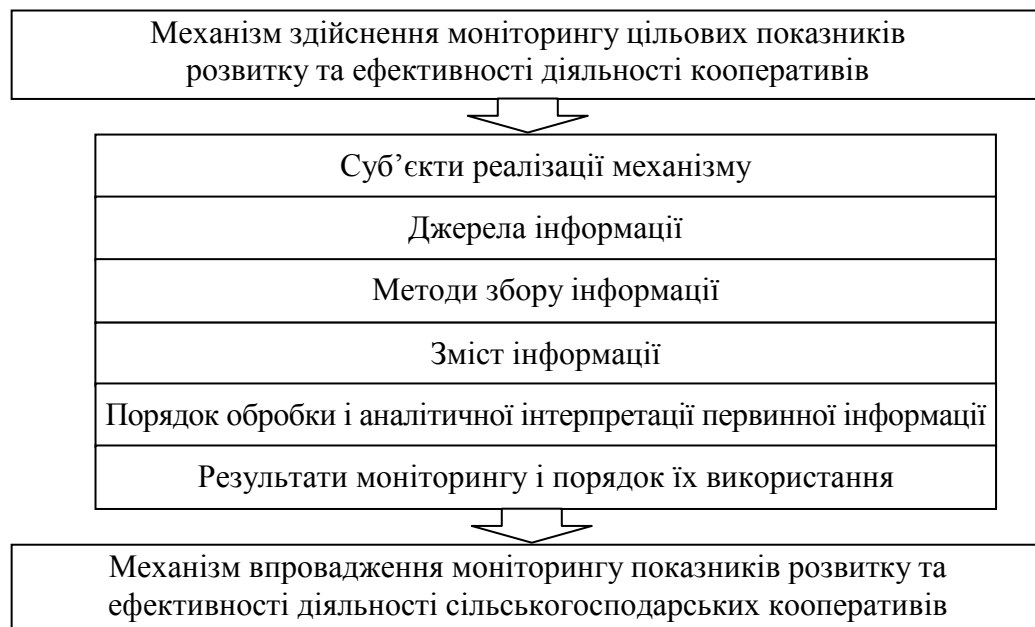

Рис. 3.6. Механізм моніторингу цільових показників розвитку сільськогосподарських кооперативів

Джерело: власні дослідження.

Механізм моніторингу показників розвитку сільськогосподарських кооперативів – це комплекс заходів, спрямованих на узагальнення й

систематизацію інформаційних даних про кількісні і якісні показники, необхідні для оцінки й аналізу ефективності й результативності діяльності кооперативів. Ключовим елементом моніторингу є інформаційні потоки.

Визначення економічної ефективності діяльності сільськогосподарських кооперативів є важливою складовою як для прийняття управлінських рішень у агробізнесі, так і для підвищення довіри населення до кооперації. Тому важливо, щоб моніторинг задовольняв потреби як управлінців, так і клієнтів. Моніторинг діяльності кооперативів пропонується здійснювати за кількома напрямками.

Матеріально-технічна база належить до найбільш активної частини ресурсного забезпечення кооперативу, яка істотно впливає на конкурентоспроможність наданих ним послуг, збільшення їх асортименту та ефективності діяльності кооперативу в цілому. Належне матеріально-технічне забезпечення обслуговуючих кооперативів сприятиме ефективному використанню трудових ресурсів, інтенсифікації виробництва і на цій основі росту рентабельності і прибутковості господарств членів-власників кооперативу. Тому, проводячи моніторинг діяльності кооперативів, необхідно з'ясувати, в якому стані знаходиться його матеріально-технічна база, зокрема на яких засадах вона сформована (пайовий чи неподільний фонд) і яким майном володіє кооператив; яке майно кооператив орендує і на яких умовах; канали надходження матеріально-технічних ресурсів (місцевий ринок, сільськогосподарські підприємства, комерційні структури, державні структури, приватні особи); ефективність використання цільових коштів, наданих окремим кооперативам на безповоротній основі місцевими органами самоврядування; які інфраструктурні елементи забезпечують господарську діяльність кооперативу; які потреби кооперативу в матеріально-технічних засобах на перспективу та за рахунок яких коштів планується їх придбання. Моніторинг матеріально-технічного забезпечення обслуговуючих кооперативів дасть змогу оцінити сучасний його стан й основні проблеми та на цій основі визначити основні заходи для подолання існуючих недоліків.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи створюються для надання комплексу послуг, пов'язаних з виробництвом, переробкою, збутом продукції аграрного походження. Залежно від виду діяльності вони бувають переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні та інші. Проводячи моніторинг господарської діяльності кооперативу, слід перевірити відповідність цієї діяльності Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" в частині 3 ст. 2, де передбачено, що обслуговуючі кооперативи надають послуги іншим особам (не членам кооперативу) в обсягах, що не перевищують 20% загального обороту кооперативу. Основні питання для обстеження господарської діяльності обслуговуючого кооперативу такі: види та загальний обсяг послуг, наданих членам та не членам кооперативу (в натуральній і вартісній оцінці); обсяги, грошові надходження від додаткових видів діяльності кооперативу; виконання членами кооперативу прийнятих зобов'язань щодо їх участі в економічній діяльності кооперативного підприємства.

З огляду на важливість економічно обґрунтованої товарної, збутової, комунікаційної політики обслуговуючого кооперативу для забезпечення його конкурентоспроможності вбачається за доцільне обстежити маркетингову діяльність кооперативу. Необхідно з'ясувати, на кого покладено функції з організації збутової діяльності кооперативу; чи займається кооператив плануванням маркетингової діяльності; чи розробляються у кооперативі нові види послуг; які канали збуту сільськогосподарської продукції є найбільш прийнятними для кооперативу; яким чином здійснюється просування на ринку послуг кооперативу. Передбачається, що результати моніторингу господарської діяльності обслуговуючих кооперативів мають стати основою для розробки відповідних заходів для успішної адаптації кооперативів до змін ринкового середовища.

Унікальність кооперативної форми підприємства обумовлюється і його системою управління, тобто сукупністю взаємопов'язаних інстанцій, що управляють цим підприємством, кожна з яких виконує свою особливу

функцію, але разом вони діють як єдине ціле. Щоб пересвідчитись, що створений кооператив працює на демократичних засадах і дотримується у своїй діяльності кооперативних принципів, закріплених чинним законодавством, необхідно з'ясувати: чи має кооператив демократично обрані органи управління (правління, голову правління, спостережну раду та ревізійну комісію); скільки разів провадились загальні збори кооперативу, які питання розглядалися, чи зафіксовано це у протоколах загальних зборів; чи регулярно проводяться засідання правління кооперативу, які питання розглянуто на засіданнях, чи зафіксовано це у протоколах; які функції покладаються на членів правління; чи визначаються за кожним рішенням правління відповідальні виконавці, джерела фінансування, терміни виконання, форми контролю за виконанням; як організовано інформування членів кооперативу про рішення правління, як забезпечується гласність роботи правління; які функції покладаються на членів ревізійної комісії; чи наймає кооператив виконавчого директора, чи укладено з ним трудовий договір (контракт); чи розмежовані в кооперативі посади голови і виконавчого директора; чи розроблені в кооперативі нормативні акти, що регулюють його діяльність (правила внутрішньогосподарської діяльності, положення про асоційоване членство, посадові інструкції для найманого персоналу); чи має голова та виконавчий директор досвід управління господарською діяльністю; які інформаційні джерела використовуються кооперативом в його управлінській діяльності (рекомендації органів управління сільського господарства, рекомендації навчальних закладів і науково-дослідних установ, матеріали іноземних проектів технічної допомоги розвитку сільськогосподарських кооперативів в Україні, участь в семінарах і конференціях, засоби масової інформації); причини виникнення конфліктних ситуацій в кооперативі (недоліки в діяльності правління кооперативу, виконавчого директора, обмежений асортимент, низька якість, високі розцінки за послуги, відсутність демократичного контролю за діяльністю органів управління, психологічна несумісність членів кооперативу).

З огляду на те, що дотримання демократичних принципів та ефективність господарської діяльності обслуговуючих кооперативів перебувають у тісній взаємозалежності, надзвичайно важливо забезпечити активну участь членів кооперативу в управлінні ним. Тому моніторинг демократичних засад діяльності обслуговуючих кооперативів має на меті встановлення основних чинників, що перешкоджають цьому процесу, а відтак результати моніторингу можуть бути аналітичною основою для діяльності місцевих органів самоврядування, а також всіх структур, що сприяють розвитку кооперативних процесів. Вбачається, що результати моніторингу функціонування сільськогосподарських кооперативів стануть основою для прогнозування їх подальшого розвитку. Для можливості ефективного управління кооперативним сектором необхідно дотримуватися вищевказаних принципів та створення єдиної системи регулювання та нагляду за діяльністю сільськогосподарських кооперативів. Тому крім традиційних підходів варто застосовувати нові підходи щодо визначення стійкості кооперативного сектору та відповідну систему контролних показників.

Отже, моніторингова система, що обслуговує конкретну виробничо-економічну систему, повинна обов'язково аналізувати кожне підприємство і вести статистику його бізнес-транзакцій за видами економічної діяльності. Інформація, яку надає моніторингова система, має аналітичний характер і орієнтована, насамперед, на менеджерів і аналітиків. Тому основним призначенням системи економічного моніторингу є структурування статистичних даних про динаміку змін економічних показників станів господарських систем, а також аналіз цієї динаміки з метою управління ефективністю діяльності сільськогосподарських виробничих та обслуговуючих кооперативів.

Необхідність застосування системи моніторингу в сучасних умовах спричиняє зміну самої концепції аналізу, його методології, функцій і методів. На таку цільову спрямованість може претендувати певним чином

структурована система аналізу, концепція (предмет і об'єкти, принципи, методологія, структура, функції, склад і зміст завдань, умов, методів і процедур їхньої реалізації), яка розробляється в аспекті антикризового управління. Моніторинг варто розглядати як один із провідних розділів комплексного економічного аналізу, що реалізує методологію системного підходу.

Отже, орієнтація агробізнесу на досягнення якісно нових результатів призводить до необхідності переходу від традиційного способу контролю за діяльністю сільськогосподарських кооперативів до управління якістю процесами агробізнесу, де контроль є тільки однією з функцій. Інформаційною основою управління якістю кооперативних процесів є моніторинг, спрямований на отримання оперативної та достовірної інформації про результати діяльності кооперативів, умов досягнення таких результатів і ціни отримання якісно нових результатів. Управління кооперативними процесами – це завжди процес переходу з режиму функціонування в режим інноваційного розвитку. Це особливе управління, спрямоване на досягнення не будь-яких, не випадкових, а визначених, прогнозованих результатів.

Висновки до розділу 3

1. Унікальна природа кооперації як особливої форми господарювання дозволяє використати її переваги, оскільки вона об'єднує в собі приватну власність та колективну форму організації праці, що дозволяє працівникам впливати на управління кооперативом та стимулює їх до високопродуктивної праці. Розширення кооперативної ініціативи сприяє залученню сільськогосподарських товаровиробників не тільки до горизонтальних інтеграційних процесів, а й до створення вертикально інтегрованих кооперативних організацій, які спроможні забезпечити підвищення

ефективності діяльності учасників кооперації шляхом забезпечення контролю на всіх стадіях руху продукції від її виробника до споживача.

2. Важливим напрямком розбудови агробізнесу області є створення агроформувань на кооперативних засадах. Це дасть змогу сільськогосподарським товаровиробникам демократично контролювати маркетингові канали реалізації їх продукції та постачання шляхом отримання відповідних послуг за найвигіднішими цінами, а також забезпечити спільне використання засобів, які не можуть бути ефективно використані одним підприємством. Кооперація вбачається єдиним варіантом отримання необхідних послуг, надання яких недоцільно здійснювати в межах одного господарства. Сучасний етап формування кооперативного руху в регіоні дослідження довів необхідність подальшого розвитку виробничих кооперативів та розширення мережі обслуговуючих кооперативів та кооперативів при сільських громадах.

3. Удосконалення економічних взаємовідносин у сільськогосподарських виробничих кооперативах повинно відбуватися у напрямку удосконалення відносин власності, організаційної структури управління, мотивації праці, організації маркетингової діяльності, участь у інтеграційних процесах. В цьому контексті запропоновані критерії вибору форми організаційної структури управління господарською діяльністю виробничого кооперативу за відповідними розмірами обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, кількості працівників та спеціалізації та розроблено проект організаційної структури управління виробничого кооперативу, що здатні забезпечити ефективне функціонування шляхом надання більш вагомої ролі питанням раціональної організації праці в колективі, дослідження внутрішнього стану та зовнішніх чинників за допомогою маркетингових досліджень, а також налагодження відносин власності в кооперативі.

4. В результаті проведених досліджень встановлено, що підвищення ефективності виробничої кооперації може відбуватися двома шляхами: через

спільне використання діючих виробничих ресурсів на кооперативних основах та через оновлення і модернізацію основних засобів. Велике значення у процесі забезпечення товаровиробників новою технікою відводиться обслуговуючим кооперативам.

5. Запропонований метод розрахунку економічної ефективності діяльності обслуговуючої кооперації дозволяє розрахувати варіант раціонального використання наявних ресурсів для виробництва певної кількості кінцевого продукту. Його можна використовувати для оцінки внутрішніх резервів зростання виробництва, зменшення витрат та збільшення доходів сільськогосподарських товаровиробників.

6. Розробка виробничої програми та плану розвитку кооперативу на перспективу потребує застосування прогресивних методів управління. Використання економіко-математичного програмування у оптимізації напрямів діяльності типового обслуговуючого кооперативу дало можливість задовольнити потребу всіх членів-власників кооперативу, узгодивши їх із виробничими можливостями кооперативу та максимізувати товарооборот. Знайдений оптимальний план, з врахуванням обумовлених у задачі обмежень, забезпечить отримання кооперативом додатково 49 тис. грн доходу. Результати вирішення задачі дозволяють також визначити, за рахунок яких факторів можна удосконалювати отриманий оптимальний план з позиції економічної доцільності.

7. Ефективному функціонуванню кооперативного бізнесу сприятиме створення системи моніторингу. Моніторинг діяльності сільськогосподарських кооперативів включає оцінку сучасного стану розвитку кооперативних організацій, дослідження їх соціально-економічного потенціалу, формування інформації про сучасний стан та тенденції розвитку сільськогосподарської кооперації тощо та відстеження можливих шляхів підвищення ефективності. Дослідження соціально-економічного потенціалу кооперативів передбачає визначення рівня забезпеченості і використання їх трудових ресурсів, основних і оборотних засобів, а також ступеня зміцнення

економічного стану і зростання добробуту клієнтів-власників та найманого персоналу.

8. Ефективним способом управління діяльністю сільськогосподарських кооперативів є моніторинг їх діяльності, зміст якого зводиться до реєстрації та збору життєво необхідної інформації з метою прийняття зважених рішень щодо розвитку кооперативів та підвищення ефективності їх діяльності. Для реалізації поставлених завдань запропоновано систему органів здійснення моніторингу та розроблено систему контрольних показників.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і запропоновано новий підхід до визначення економічної ефективності діяльності сільськогосподарських кооперативів, що сприятиме виявленню резервів зростання продуктивності й ефективності їх діяльності.

1. Системоутворюючим фактором відродження аграрної сфери є кооперація. Дослідженнями встановлено, що на основі її синергетичної складової та розширення сфери впливу сільськогосподарських товаровиробників забезпечується реалізація їх економічних інтересів і досягнення взаємовигідної мети за рахунок справедливого розподілу одержаного доходу. Тому доцільним буде розгляд її як сукупності трьох складових: 1) як систему ведення господарства, що передбачає взаємодопомогу сільськогосподарських товаровиробників для задоволення їх економічних потреб; 2) як організаційно-правову форму підприємства особливого типу; 3) як спосіб раціонального поєднання всіх складових виробництва сільськогосподарської продукції та відповідних маркетингових ланцюгів, що передбачає досягнення синергетичного ефекту за рахунок спільної діяльності учасників об'єднання.

2. З метою визначення економічної ефективності діяльності сільськогосподарських кооперативів пропонується розглядати її не лише як співвідношення отриманих результатів із витратами, а значно ширше – як категорію, що характеризує виробничі відносини з приводу максимального задоволення потреб членів кооперативу в необхідних послугах за умов економії живої та уречевленої праці. Розрахунок таких комплексних показників ефективності функціонування кооперативів доцільно здійснювати на основі методу аналізу оболонки даних з використанням оптимізаційної задачі, яка забезпечує врахування всіх виробничих ресурсів обслуговуючих кооперативів та отримання необхідних показників ефективності, розрахованих без прямого використання прибутку.

3. На ефективність функціонування виробничих кооперативів в пореформений період значною мірою вплинули їх гірші “стартові” умови у порівнянні з іншими формами господарювання на селі. За результатами дослідження виявлено, що у 70% випадках виробничі кооперативи були створені на базі колективних сільськогосподарських підприємств, які мали гірший фінансово-економічний стан (зношені виробничі фонди, незадовільний стан дебіторської та кредиторської заборгованості, низький рівень платоспроможності) у порівнянні з іншими новоствореними підприємствами.

4. Протягом періоду дослідження відзначається скорочення кількості виробничих кооперативів у Житомирській області. Незважаючи на складні економічні умови в аграрній сфері, сільськогосподарські виробничі кооперативи зберігають тенденцію до стабільного господарювання та підвищення ефективності діяльності. За період з 2003 р. по 2005 р. вони забезпечили зростання продуктивності праці на 88%, рівня фондівіддачі – на 95%, рівень рентабельності досяг 3,2%, а також отримано позитивні результати у галузі тваринництва, а саме прибутковість галузі в цілому.

5. Значним резервом підвищення рівня прибутковості є покращання використання виробничих ресурсів. На розмір прибутку найбільше впливають витрати на оплату праці (коефіцієнт регресії 2,28), адміністративні та виробничі витрати (коефіцієнти регресії відповідно -1,82 та -0,19). Тому основними напрямками підвищення ефективності господарювання виробничих кооперативів є оптимізація існуючої структури виробничих фондів, підвищення ролі менеджменту, посилення маркетингової діяльності, мотивації праці, інформаційно-консультативного забезпечення, участь у інтеграційних процесах.

6. Впродовж останніх років спостерігається поживлення розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Найбільшого поширення набули багатофункціональні, маркетингові та сервісні кооперативи. Незважаючи на зростання кооперативного сегменту

інфраструктури аграрного ринку та усвідомлення сільськогосподарськими товаровиробниками об'єктивної необхідності його формування, цей процес стримується недовірою з боку сільськогосподарських товаровиробників, слабкою їх інформованістю і нерозумінням принципів кооперації, незадовільним станом матеріально-технічного забезпечення кооперативів, відсутністю стартового капіталу у сільськогосподарських товаровиробників, недостатньою державною підтримкою кооперативних відносин на селі тощо.

7. Економічну ефективність діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів слід визначати як добуток технічної та аллокативної ефективності. За допомогою показників технічної ефективності визначається продуктивність використання виробничих ресурсів, а аллокативної – ефективність їх розміщення за критерієм мінімізації витрат. В сучасних умовах низькі показники технічної ефективності обслуговуючих кооперативів обумовлені нераціональним використанням виробничого потенціалу. Значно менша диференціація кооперативів спостерігається за показником аллокативної ефективності. Це є свідченням того, що розміщення ресурсів здійснюється більшістю кооперативів з наближенням до оптимального за даних умов господарювання. Загальне підвищення ефективності господарювання у більшості обслуговуючих кооперативів можливе на 67-99%. Визначення ефективності за методом оболонки даних дозволяє також оцінити можливості зменшення витрат в цілому та по кожному окремому виду ресурсів.

8. Впровадження розробленої економіко-математичної моделі оптимізації надання послуг обслуговуючими кооперативами дозволить підвищити економічну віддачу всіх складових виробничого потенціалу в середньому в 1,5-2 рази. При цьому поряд з економічними інтересами суб'єктів господарювання будуть вирішені проблеми розвитку соціальної та екологічної сфери суспільного життя, які є запорукою розвитку підприємств аграрного сектора економіки.

ДОДАТКИ

Дискриминантний аналіз

Сводка результатов обработки наблюдений			
Невзвешенные наблюдения		N	Процент
Валидные		101	100,0
Исключенные	Пропущенные или лежащие вне диапазона коды группирующей переменной	0	0,0
	По крайней мере одна пропущенная дискриминантная переменная	0	0,0
	Оба групповых кода пропущены или лежат вне диапазона, и отсутствует по крайней мере одна дискриминантная переменная.	0	0,0
	Итого искл.	0	0,0
Всего набл.		101	100,0

Групповые статистики

Группы хозяйств		Среднее	Стд. отклонение	Кол-во валидных (искл. целиком)	
				Невзвешенные	Взвешенные
Виробничі кооперативи	Прибуток, тис. грн	-261,4810	109,75661	21	21,000
	Власний капітал, тис. грн	3193,6762	1922,70031	21	21,000
	Основні фонди, тис. грн	6264,2905	3499,85601	21	21,000
	Кредиторська заборгованість, тис. грн	411,2905	245,09134	21	21,000
	Дебіторська заборгованість, тис. грн	34,4286	30,31925	21	21,000
	Валова продукція, тис. грн	245,3714	116,77454	21	21,000
	Валова продукція в розрахунку на 1 працівника, грн	2020,2190	570,28439	21	21,000
	Рентабельність, %	-50,0048	9,76721	21	21,000
	Статутний фонд, тис. грн	3067,7571	1854,38824	21	21,000
Площа с.г. угідь, га	1706,9000	629,48869	21	21,000	
Господарські товариства	Прибуток, тис. грн	-293,9219	249,98525	32	32,000
	Власний капітал, тис. грн	5131,0875	4140,59466	32	32,000
	Основні фонди, тис. грн	9252,7094	6535,16634	32	32,000
	Кредиторська заборгованість, тис. грн	970,8281	531,39960	32	32,000
	Дебіторська заборгованість, тис. грн	118,3000	93,21683	32	32,000
	Валова продукція, тис. грн	634,3594	373,91473	32	32,000
	Валова продукція в розрахунку на 1 працівника, грн	3019,8906	1268,37539	32	32,000
	Рентабельність, %	-32,0578	21,64610	32	32,000
	Статутний фонд, тис. грн	4477,3063	3619,07877	32	32,000
Площа с.г. угідь, га	2288,3938	955,33708	32	32,000	
Приватні підприємства	Прибуток, тис. грн	-223,1833	195,01290	48	48,000
	Власний капітал, тис. грн	3542,3396	2476,31483	48	48,000
	Основні фонди, тис. грн	6432,2646	3831,86125	48	48,000
	Кредиторська заборгованість, тис. грн	793,9417	739,45264	48	48,000
	Дебіторська заборгованість, тис. грн	92,9958	127,21658	48	48,000
	Валова продукція, тис. грн	400,3917	330,52924	48	48,000
	Валова продукція в розрахунку на 1 працівника, грн	2885,7146	2528,74432	48	48,000
	Рентабельність, %	-39,8113	21,83070	48	48,000
	Статутний фонд, тис. грн	3434,9625	2515,58346	48	48,000
Площа с.г. угідь, га	1610,8860	699,57420	48	48,000	
Всього	Прибуток, тис. грн	-253,5584	201,57760	101	101,000
	Власний капітал, тис. грн	3973,2109	3095,48090	101	101,000
	Основні фонди, тис. грн	7290,9455	4939,36002	101	101,000
	Кредиторська заборгованість, тис. грн	770,4238	629,87877	101	101,000
	Дебіторська заборгованість, тис. грн	88,8356	106,73241	101	101,000
	Валова продукція, тис. грн	442,2881	343,81265	101	101,000
	Валова продукція в розрахунку на 1 працівника, грн	2748,2713	1926,96438	101	101,000
	Рентабельність, %	-39,4742	20,71875	101	101,000
	Статутний фонд, тис. грн	3688,8604	2834,28375	101	101,000
Площа с.г. угідь, га	1845,5052	827,90284	101	101,000	

Критерий равенства групповых средних

	Лямбда Уилкса	F	ст.св1	ст.св2	Знч.
Прибуток, тис. грн	0,976	1,208	2	98	0,303
Власний капітал, тис. грн	0,933	3,541	2	98	0,033
Основні фонди, тис. грн	0,926	3,919	2	98	0,023
Кредиторська заборгованість, тис. грн	0,899	5,525	2	98	0,005
Дебіторська заборгованість, тис. грн	0,920	4,243	2	98	0,017
Валова продукція, тис. грн	0,824	10,458	2	98	0,000
Валова продукція в розрахунку на 1 працівника, грн	0,961	1,977	2	98	0,144
Рентабельність, %	0,905	5,166	2	98	0,007
Статутний фонд, тис. грн	0,961	1,973	2	98	0,145
Площа с.г. угідь, га	0,864	7,714	2	98	0,001

Объединенные внутригрупповые матрицы

		Прибуток, тис. грн	Власний капітал, тис. грн	Основні фонди, тис. грн	Кредиторська заборгованість, тис. грн	Дебіторська заборгованість, тис. грн	Валова продукція, тис. грн	Валова продукція в розрахунку на 1 працівника, грн	Рентабельність, %	Статутний фонд, тис. грн	Площа с.г. угідь, га
Корреляція	Прибуток, тис. грн	1,00	-0,339	-0,423	-0,640	-0,201	-0,026	0,206	0,605	-0,399	-0,337
	Власний капітал, тис. грн	-0,339	1,000	0,928	0,460	0,603	0,613	0,166	0,108	0,813	0,534
	Основні фонди, тис. грн	-0,423	0,928	1,000	0,524	0,575	0,569	0,083	0,039	0,700	0,606
	Кредиторська заборгованість, тис. грн	-0,640	0,460	0,524	1,000	0,608	0,399	0,033	-0,151	0,535	0,410
	Дебіторська заборгованість, тис. грн	-0,201	0,603	0,575	0,608	1,000	0,639	0,227	0,256	0,524	0,385
	Валова продукція, тис. грн	-0,026	0,613	0,569	0,399	0,639	1,000	0,673	0,562	0,453	0,363
	Валова продукція в розрахунку на 1 працівника, грн	0,206	0,166	0,083	0,033	0,227	0,673	1,000	0,478	0,117	-0,146
	Рентабельність, %	0,605	0,108	0,039	-0,151	0,256	0,562	0,478	1,000	0,001	-,027
	Статутний фонд, тис. грн	-0,399	0,813	0,700	0,535	0,524	0,453	0,117	0,001	1,000	0,454
	Площа с.г. угідь, га	-0,337	0,534	0,606	0,410	0,385	0,363	-0,146	-0,027	0,454	1,000

Канонические дискриминантные функции

Собственные значения				
Функция	Собственное значение	% объясненной дисперсии	Кумулятивный %	Каноническая корреляция
1	0,355(а)	66,4	66,4	0,512
2	0,180(а)	33,6	100,0	0,390

а) В анализе использовались первые 2 канонические дискриминантные функции.

Лямбда Уилкса				
Проверка функции(й)	Лямбда Уилкса	Хи-квадрат	ст.св.	Знч.
от 1 до 2	0,626	43,853	20	0,002
2	0,848	15,444	9	0,079

**Нормированные коэффициенты
канонической дискриминантной функции**

	Функция	
	1	2
Прибуток, тис. грн	-0,396	0,703
Власний капітал, тис. грн	0,172	0,843
Основні фонди, тис. грн	-0,401	-0,642
Кредиторська заборгованість, тис. грн	0,231	1,300
Дебіторська заборгованість, тис. грн	-0,416	0,192
Валова продукція, тис. грн	0,948	-0,612
Валова продукція в розрахунку на 1 працівника, грн	-0,435	0,385
Рентабельність, %	0,556	0,134
Статутний фонд, тис. грн	-0,139	-0,369
Площа с.г. угідь, га	0,382	-0,291

Структурная матрица

	Функция	
	1	2
Валова продукція, тис. грн	0,759(*)	0,225
Площа с.г. угідь, га	0,629(*)	-0,309
Рентабельність, %	0,493(*)	0,326
Основні фонди, тис. грн	0,468(*)	-0,112
Кредиторська заборгованість, тис. грн	0,465(*)	0,448
Власний капітал, тис. грн	0,451(*)	-0,031
Статутний фонд, тис. грн	0,336(*)	0,018
Дебіторська заборгованість, тис. грн	0,401	0,404(*)
Валова продукція в розрахунку на 1 працівника, грн	0,224	0,354(*)
Прибуток, тис. грн	-0,201	0,240(*)
Объединенные внутригрупповые корреляции между дискриминантными переменными и нормированными каноническими дискриминантными функциями. Переменные упорядочены по абсолютной величине корреляций внутри функции.		
* Максимальная по абсолютной величине корреляция между переменными и дискриминантными функциями.		

Кoeffициенты канонической дискриминантной функции

Показник	Функция	
	1	2
Прибуток, тис.грн	-0,0008	0,0043
Власний капітал, тис.грн	0,0003	0,0000
Основні фонди, тис.грн	-0,0002	0,0000
Кредиторська заборгованість, тис.грн	0,0007	0,0020
Дебіторська заборгованість, тис.грн	-0,0039	0,0015
Валова продукція, тис.грн	0,0030	-0,0013
Валова продукція в розрахунку на 1 працівника, грн	-0,0002	0,0002
Рентабельність, %	0,0198	-0,0046
Статутний фонд, тис.грн	-0,0001	0,0000
Площа с.г. угідь, га	0,0005	-0,0005
(Константа)	-0,4791	0,2626

Функции в центроидах групп

Группа	Функция	
	1	2
Виробничі кооперативи	-0,620	-0,685
Господарські товариства	0,842	-0,131
Приватні підприємства	-0,290	0,387
Ненормированные канонические дискриминантные функции вычислены в центроидах групп.		

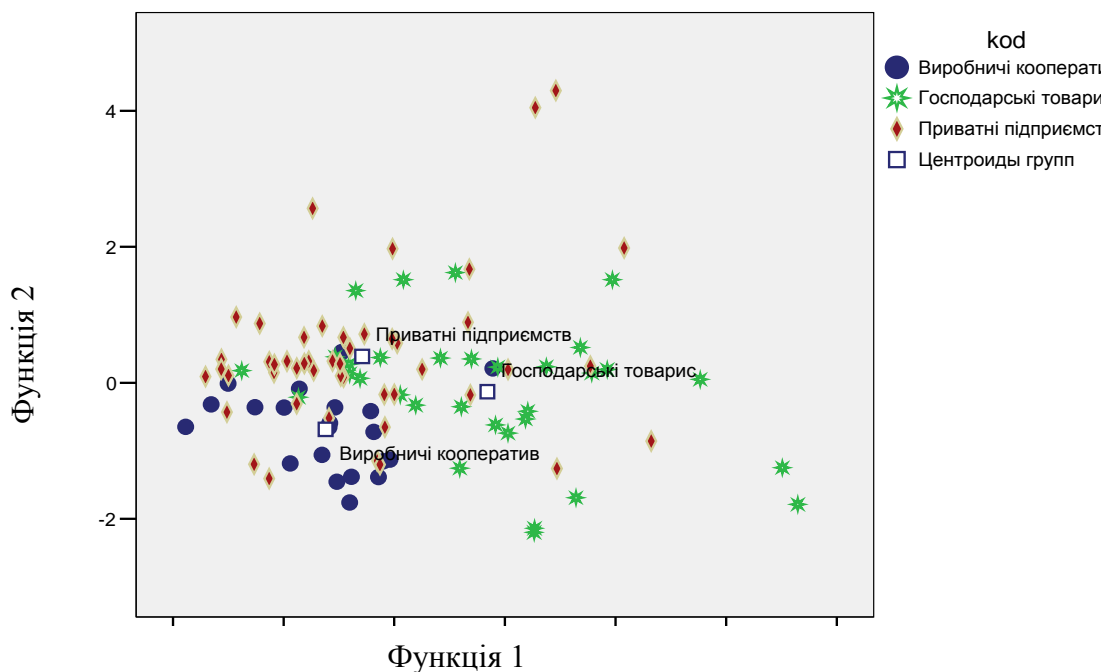
Априорные вероятности для групп

Группа	Априорные	Наблюдения, использованные в анализе	
		Невзвешенные	Взвешенные
Виробничі кооперативи	0,333	21	21,000
Господарські товариства	0,333	32	32,000
Приватні підприємства	0,333	48	48,000
Итого	1,000	101	101,000

Коефіцієнти класифікуючої функції

	Група		
	Виробничі кооперативи	Господарські товариства	Приватні підприємства
Прибуток, тис. грн	0,014	0,013	0,017
Власний капітал, тис. грн	-0,001	-0,001	-0,001
Основні фонди, тис. грн	0,000	0,000	0,000
Кредиторська заборгованість, тис. грн	-0,002	0,000	0,001
Дебіторська заборгованість, тис. грн	0,002	-0,003	0,002
Валова продукція, тис. грн	0,007	0,010	0,006
Валова продукція в розрахунку на 1 працівника, грн	0,001	0,001	0,002
Рентабельність, %	-0,332	-0,287	-0,316
Статутний фонд, тис. грн	0,000	0,000	0,000
Площа с.г. угідь, гп	0,004	0,004	0,003
(Константа)	-13,004	-13,124	-12,099
Линейные дискриминантные функции Фишера			

Карта групування підприємств

Результати класифікації^(а)

		Група	Предсказанная принадлежность к группе			Итого
			Виробничі кооперативи	Господарські товариства	Приватні підприємства	
Исходные	Частота	Виробничі кооперативи	19	1	1	21
		Господарські товариства	1	21	10	32
		Приватні підприємства	10	7	31	48
	%	Виробничі кооперативи	90,5	4,8	4,8	100,0
		Господарські товариства	3,1	65,6	31,3	100,0
		Приватні підприємства	20,8	14,6	64,6	100,0

^а 70,3% исходных сгруппированных наблюдений классифицировано правильно.

**Основні виробничі показники СВК “Батьківщина”
Котелевського району Полтавської області**

Показник	Рік			В середньому по сільгосп підприємствам України (2005 р.)
	2003 р.	2004 р.	2005 р.	
Валова продукція у співставних цінах 2000 р. всього, тис. грн.	13609,6	14672,7	14777,8	х
Середньорічна чисельність робітників, чол.	367	397	309	94
Валова продукція розрахунку на:				
1 середньорічного працівника	37,1	37,0	47,8	х
1 га с.-г. угідь	2,6	2,6	2,6	х
1000 грн. основних фондів	1,2	1,1	1,0	х
Площа с.-г. угідь, га	5204,6	5643,4	5649,8	1908
Середньорічна вартість основних виробничих фондів с.-г. призначення, тис. грн.	11714	12958	14258	х
Середньорічна вартість активів, тис. грн.	21583	23401	25839	х
Урожайність основних культур, ц/га зернові	36,13	50,4	54,36	27,9
цукрові буряки	223,7	226,4	273,7	261,3
Вироблено молока, ц	47433	47058	44663	х
Середньорічне поголів'я корів, гол	900	920	920	95
Середньорічний удій на корову, кг	5270,3	5115,0	4854,7	2939
Приріст ВРХ, ц	3799	3546	3555	х
Середньорічне поголів'я ВРХ на відгодівлі, гол	1960	2066	2288	1631650
Середньодобовий приріст ВРХ, г	531	470	426	373
Приріст свиней, ц	763	829	1034	х
Середньорічне поголів'я свиней на відгодівлі, гол	1185	1140	1121	1627607
Середньодобовий приріст свиней, г	176	199	253	277
Вироблено на 100 га с.-г. угідь, ц				
молока	911,4	833,9	790,5	
м'яса всіх видів	87,7	77,5	81,2	
Собівартість основних видів продукції, грн/ц				
зернові	18,09	24,51	30,55	40,36
цукрові буряки	13,4	14,45	12,86	17,03
молоко	56,86	63,38	82,96	92,08
м'ясо ВРХ	475,5	500,84	616,74	721,04
м'ясо свиней	677,94	685,16	877,47	819,36
Прибуток всього, тис. грн	1678	2273	4045	х
Рівень рентабельності, %	19,4	20,1	29,7	16,2
Норма прибутку, %	7,8	9,7	15,7	х

Додаток В

**Інформація про наявність сільськогосподарських
обслуговуючих кооперативів в Житомирській області станом на 01.07.2005 р ***

Райони	Створено обслуговуючих кооперативів							Рівень			Вид діяльності			Кількість членів	Обсяг наданих послуг	Відсоток наданих послуг
	Всього	1997 - 1999	2000	2001	2002	2003	2004	Сільський	Районний	з них АТД	Багатофункціональний	Сервісний	Заготівельно-збутовий			
1. Андрушівський	5			2			3	5			5			305	22	0,4
2. Бердичівський	3				1	1	1	2	1		2	1		7	96	1,6
3. Любарський	1		1						1	1		1		27	29	0,5
4. Попільнянський	1		1						1	1			1	36	70	1,2
5. Ружинський	4		1	1		2		3	1	1	4			42	4008	68,3
6. Чуднівський	1				1				1	1	1			9	0	0,0
7. Романівський	3		1	2				2	1	1	2		1	145	6	0,1
8. Житомирський	4		1	3				3	1	1	1	2	1	208	436	7,4
9. Коростишівський	3		1				2	2	1	1	2		1	20	250	4,3
10. Нов.-Волинський	5	3	1			1		5			5			29	27	0,5
11. Черняхівський	2			2				1	1	1	2			18	0	0,0
12. Баранівський	2		1	1				1	1	1	2			182	281	4,8
13. Вол.-Волинський	1		1						1	1	1			31	21	0,4
14. Ємільчинський	6			1	3	2		5	1		6			135	28	0,5
15. Коростенський	2		2					2			2			18	0	0,0
16. Лугинський	1					1		1			1			4	3	0,1
17. Малинський	2		1				1	1	1	1	2			156	8	0,1
18. Народицький	3			2		1		3			3			76	1	0,0
19. Овруцький	2		1		1			1	1	1	2			35	172	2,9
20. Олевський	6		2	3		1		6			6			1059	354	6,0
21. Радомишльський	3		1		1	1		2	1		3			64	4	0,1
22. Червоноармійський	10		1	5	2		2	9	1	1	10			152	2	0,0
23. Брусилівський	5	1	1	2		1		3	2	1	1	3	1	37	49	0,8
По області:	75	4	18	24	9	11	9	57	18	14	63	7	5	2795	5867	100,0

* за даними управління сільського господарства і продовольства Житомирської облдержадміністрації

Анкета

обстеження діяльності сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу

Шановний респонденте!

З метою вивчення діяльності кооперативного сектору області просимо Вас дати відповідь на запитання або відмітити із запропонованих варіантів вірну на Ваш погляд відповідь. Надані відомості будуть використані виключно у наукових дослідженнях Державного агроекологічного університету м. Житомир і є анонімними.

Загальні відомості про кооператив

1. Район Житомирської області _____
2. Вкажіть, будь ласка, повну назву кооперативу _____

3. Дата створення кооперативу _____
4. Статус кооперативу?
 - неприбуткова організація
 - має на меті отримання прибутку
5. Власний капітал кооперативу?

<i>статутний фонд</i>	_____ тис. грн.	<i>неподільний фонд</i>	_____ тис. грн.
<i>пайовий фонд</i>	_____ тис. грн.	<i>резервний фонд</i>	_____ тис. грн.

Членство в кооперативі

6. Кількість членів кооперативу (потрібне відмітити):
 - сільськогосподарські підприємства _____ од.
 - несільськогосподарські підприємства _____ од.
 - фізичні особи _____ осіб.
 - інші _____ од.
7. Кількість членів кооперативу, які вступили до кооперативу після його створення _____
8. Розмір членських внесків у Вашому кооперативі:
 - вступних _____ грн.
 - пайових _____ грн.
 - спеціальних (додаткових) _____ грн.
9. Питома вага членів кооперативу, що повністю сплатили вступні та пайові внески, _____ %
10. Чисельність працюючих у кооперативі:
 - на громадських засадах _____ осіб;
 - з оплатою праці (по договору-найму) _____ осіб.

Матеріально-технічна база кооперативу

11. Вкажіть механізм формування пайового фонду Вашого кооперативу?
 - кожен члена кооперативу вносить однакову частку (пай);
 - майнові частки (паї) диференційовані.
12. Чим визначається розмір пайових внесків в кооперативі (будь ласка вкажіть):
 - розміром власного господарства члена;
 - пропорційно участі члена у господарській діяльності кооперативу (обсягом реалізованої/закупленої продукції через кооператив, наданих послуг кооперативом);
 - інше _____

13. Вкажіть частку в пайовому фонді кооперативу:

- членів кооперативу ____ %;
- асоційованих членів кооперативу ____ %.

14. Чи сплачуються у Вашому кооперативі:

- кооперативні виплати членам і в якому розмірі (грн/на 1 тис. грн. обороту) _____
- нарахування на вкладений капітал асоційованих членів (грн. / на 1 тис. паю) _____

15. Склад майна кооперативу (власного чи орендованого) а також потреба в ньому:

Засоби	Власні, шт.	Орендовані, шт.	Потреба, шт.
1. Автотранспорт: легковий			
вантажний			
2. Трактори			
3. Комбайни: зернозбиральні			
4.			
5.			
6. С.-г. техніка та знаряддя:			
6.1 сівалки			
6.2			
6.3			
7. Приміщення для зберігання продукції			
8. Склади			
9. Підсобні господарства (які)			
10.			
11.			
12.			
13. Інше			
14.			
15.			
16.			
17.			

Господарська діяльність кооперативу

16. Напрямок діяльності Вашого кооперативу?

☐ збут	☐ надання сервісних послуг
☐ постачання	☐ багатофункціональний
☐ переробка	☐ інші (вкажіть) _____

17. Обсяг реалізованої через кооператив продукції, тис. грн.

Показники	Р о к и				
	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.
Всього					
в т.ч. членами кооперативу					

18. Обсяг наданих Вашим кооперативом послуг, тис. грн.

Показники	Р о к и				
	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.
Всього					
в т.ч. членам кооперативу					

19. Вкажіть порядок формування та встановлення вартості послуг для:

- членів кооперативу:
 - по собівартості;
 - інше _____
- не членів кооперативу _____

20. Вкажіть загальні витрати діяльності кооперативу, тис. грн.

Показники	Р о к и				
	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.
Всього					
в т.ч. адміністративні витрати					

21. Напрями реалізації готової продукції та їх питома вага у товарообороті?

- місцевий ринок _____%;
 через власну мережу магазинів, кіосків _____%;
 переробні підприємства _____%;
 біржа _____%;
 комерційні структури _____%;
 інші _____%.

22. Вкажіть основні види та обсяги продукції (послуг), що реалізовувалися (надавалися) і закуповувалися через кооператив, та їх середні ціни (розцінки для послуг):

Найменування	Обсяг реалізації продукції, (наданих послуг) тис. грн.	Ціна (тариф), грн.
<i>Продукція, що реалізовувалась через кооператив (послуги, що надавалися кооперативом)</i>		
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
<i>Продукція, що закуповувалась через кооператив</i>		
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		

23. Частка в діяльності кооперативу (наданих послугах, обсягах реалізованої чи закупленої через кооператив продукції):

- членів кооперативу _____ %;
- не членів кооперативу _____ %.

24. Чи підтримують діяльність Вашого кооперативу органи виконавчої влади? так ні якщо ні, то перехід до наступного питання.

В якій формі надавалась допомога Вашому кооперативу органами виконавчої влади:

- у формі цільового фінансування;
 сприяння у створенні кооперативу;
 інше вказати _____

25. Яка система оподаткування застосовується до кооперативу:

- звичайна;
 спрощена;
 згідно з якою прибуток кооперативу не оподатковується;
 інше _____

Дотримання кооперативних принципів

26. Чи має кооператив демократично обрані органи управління? так ні
27. Скільки чоловік входить до:
- правління _____ осіб
 - спостережної ради _____ осіб
 - до ревізійної комісії _____ осіб
28. Чи має кооператив виконавчу дирекцію? так ні
29. Скільки разів на рік проводяться загальні збори кооперативу _____ разів.
30. Скільки разів на рік проводяться засідання правління кооперативу _____ разів.
31. Чи беруть участь члени кооперативу у розробці короткострокових та довгострокових планів розвитку кооперативу так ні

Дотримання кооперативних норм.

32. Вкажіть нормативні акти, що регулюють внутрішню діяльність у Вашому кооперативі?
- установчий договір;
 - статут кооперативу;
 - правила внутрішньої господарської діяльності;
 - положення про асоційоване членство;
 - посадові інструкції;
 - інше (вкажіть) _____
33. Чи розроблені посадові інструкції працівників кооперативу, а також відповідальність за неналежне виконання ними своїх обов'язків?
- так; ні.
34. Чи передбачена в кооперативі процедура виходу з його членів так ні
якщо так, то за скільки днів член кооперативу має повідомити про це? _____ дн.
35. Кількість членів, які вийшли з кооперативу (за весь період функціонування) _____ чол.
36. Причини виходу з кооперативу:
- низька якість послуг;
 - високі розцінки за надані послуги;
 - несвоєчасність надання послуг;
 - недостатній асортимент послуг;
 - неможливість контролю за діяльністю керівних органів;
 - обмеженість щодо участі в управлінні діяльністю кооперативу;
 - інше _____
37. Умови і порядок повернення паїв при виході із кооперативу:
- пайові внески повертаються після виконання членом кооперативу своїх зобов'язань;
 - паї повертаються за номінальною вартістю;
 - паї перераховуються з урахуванням інфляційних процесів;
 - паї повертаються в грошовій формі;
 - паї повертаються в натуральній формі.
 - Інше _____
38. Чи передбачено застосування штрафних санкцій щодо невиконання членами своїх зобов'язань, якщо так, то які (вкажіть)?
- винесено зауваження;
 - винесено попередження про можливість виключення з членів кооперативу;
 - матеріальне відшкодування;
 - інше _____

39. Вкажіть будь ласка причини виключення з членів кооперативу, якщо такі випадки були:
- систематичне порушення Статуту кооперативу;
 - недотримання зобов'язань перед кооперативом;
 - нечесність;
 - інше _____

Розвиток кооперативних ідей

40. Чи отримуєте Ви якісь вигоди від діяльності кооперативу, членом якого Ви є? (Якщо ні, то перехід до 44 питання).
- так; ні.

41. Участь у діяльності кооперативу дає Вам можливість:
- спільними зусиллями долати проблемні для всіх питання та досягати поставлених цілей;
 - не турбуватися про збут власної продукції;
 - отримувати необхідні послуги та товарно-матеріальні цінності для нормального функціонування господарства;
 - відчувати впевненість у завтрашньому дні;
 - обмінюватися досвідом з колегами.

42. Кооператив забезпечує:

- збут продукції членів за вищими цінами на:
 - 1-3% 3-5% понад 5%
- отримання послуг за нижчими тарифами на:
 - 1-3% 3-5% понад 5%

43. Якщо маєте і інші переваги від діяльності Вашого кооперативу, назвіть їх будь ласка.

44. Кому належала ідея створення Вашого кооперативу? (формування ініціативної групи)?

- керівникам сільськогосподарських підприємства;
- органам виконавчої влади;
- інше _____

45. Як Ви оцінюєте стан справ у Вашому кооперативі?

- успішний;
- добрий;
- задовільний;
- проблемний;
- безнадійний;

46. Що Ви розумієте під терміном кооперація? (відмітьте вірну на Ваш погляд відповідь чи вкажіть свою)?

- спільне виконання різноманітних операцій;
- взаємодопомога та поєднання зусиль з метою задоволення спільних для всіх членів цілей;
- один із видів підприємницької діяльності;
- надання необхідних послуг членам кооперативу;
- інше _____

47. Які основні причини заважають нормальному функціонуванню кооперативу (відмітьте вірні 2-3 відповіді)?

- застаріла матеріально-технічна база підприємства;
- відсутність кваліфікованих працівників;
- низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію;
- висока собівартість виготовленої продукції;
- нерозвиненість інфраструктури ринку;
- інше _____

48. Які, на Вашу думку, фактори насамперед визначають розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації (відмітьте вірну на Ваш погляд відповідь чи вкажіть свою)?

- нормативно-правове регулювання;
- професіоналізм управлінської кадри;
- достатня матеріально-технічна база;
- наявність спільної мети та бажання її досягти;
- власна думка _____

49. Що на Ваш погляд стримує розвиток кооперації в області та Україні? (відмітьте до 3 відповідей)?

- нерозуміння населенням суті обслуговуючої кооперації та недовіра до її реальної можливості;
- недосконалість законодавства;
- брак коштів на заснування кооперативу;
- невпевненість у справі;
- відсутність підтримки з боку органів влади;
- слабка інформованість населення;
- відсутність лідера;
- інші _____

50. В яких сферах діяльності на Вашу думку кооперація має майбільші перспективи?

- сервісне обслуговування;
- збут с.г. продукції та постачання паливо-мастильних матеріалів, добрив і т.п.;
- кредитування;
- переробка с.г. продукції;
- інше _____

Дані про респондента

51. І наприкінці вкажіть будьласка дані про себе

а) Ваша посада _____

б) освіта

- вища спеціальна;
- середня спеціальна;
- інше _____

в) стаж роботи в сільському господарстві

- до 10 років;
- 10 – 20 років;
- понад 20 років

г) Ваш вік:

- до 30 років;
- 30 – 40 років;
- понад 40 років.

Дякуємо за участь в анкетуванні Бажаємо успіхів!

Анкета

обстеження діяльності сільськогосподарського виробничого кооперативу

Шановний респонденте!

З метою вивчення діяльності кооперативного сектору області просимо Вас дати відповідь на запитання або відмітити із запропонованих варіантів вірну на Ваш погляд відповідь. Надані відомості будуть використані виключно у наукових дослідженнях Державного агроекологічного університету м. Житомир і є анонімними.

Загальні відомості про кооператив

1. Район Житомирської області _____
2. Вкажіть, будь ласка, повну назву кооперативу _____

3. Дата створення виробничого кооперативу _____
4. Власний капітал кооперативу?
статутний фонд _____ тис. грн. *неподільний фонд* _____ тис. грн.
пайовий фонд _____ тис. грн. *резервний фонд* _____ тис. грн.

Земельні та майнові відносини

5. Землекористування Вашого підприємства, га
всього _____ з них орендовані всього _____
с/г. угіддя _____ с/г. угіддя _____
рілля _____ рілля _____
6. Розмір земельної частки (паю) _____ га.
7. Чи всі пайовики отримали:
➤ сертифікат на право на земельну частку (пай) так ні
➤ сертифікат на право на майнову частку (пай) так ні
➤ державний акт на право власності на землю так ні
Якщо ні, чому? _____
8. Який відсоток капіталу знаходиться у осіб, що не зайняті (не працюють) у господарстві (асоційовані члени)? _____ %.
9. Вкажіть механізм формування пайового фонду Вашого кооперативу?
 кожен члена кооперативу вносить однакову частку (пай);
 майнові частки (паї) диференційовані.
10. Чи сплачуються у Вашому кооперативі кооперативні виплати на вкладений капітал і в якому розмірі? _____

11. Склад майна кооперативу (власного чи орендованого) а також потреба в ньому:

Засоби	Власні, шт.	Орендовані, шт.	Потреба
Автотранспорт: легковий			
вантажний			
Трактори			
Комбайни: зернозбиральні			
С.-г. техніка та знаряддя:			
сівалки			
Приміщення для зберігання продукції			
Склади			
Підсобні господарства (які)			
Інше			

Членство в кооперативі

12. Кількість засновників, _____ осіб.

13. Кількість членів кооперативу, _____ осіб;

- в тому числі асоційованих членів, _____ осіб.

14. Кількість працівників кооперативу, _____ осіб;

- в тому числі працівників працюючих в кооперативі за договором найму, _____ осіб.

15. Розмір членських внесків у Вашому кооперативі:

д) вступних _____ грн.

е) пайових _____ грн.

ж) спеціальних (додаткових) _____ грн.

16. Питома вага членів кооперативу, що повністю сплатили вступні та пайові внески, _____ %

17. Чи мають власники капіталу, що не працюють в кооперативі право голосу у керуванні кооперативом?

так

ні

Дотримання кооперативних принципів

52. Чи має кооператив демократично обрані органи управління? так ні

53. Скільки чоловік входить до:

- правління _____ осіб
- спостережної ради _____ осіб
- до ревізійної комісії _____ осіб

54. Чи має кооператив виконавчу дирекцію? так ні
55. Скільки разів на рік проводяться загальні збори кооперативу _____ разів.
56. Скільки разів на рік проводяться засідання правління кооперативу _____ разів.
57. Чи беруть участь члени кооперативу у його розробці довгострокових планів розвитку кооперативу так ні

Господарська діяльність та плани на майбутнє

18. Вкажіть будь ласка види діяльності Вашого кооперативу?

19. Кому належала ідея створення Вашого кооперативу? (формування ініціативної групи).

- керівникам ліквідованого підприємства та головним спеціалістам;
- керівникам середньої ланки;
- кваліфікованим робітникам;
- некваліфікованим робітникам;
- працівникам підприємств соціальної сфери;
- інше 5

20. Чому обрана саме кооперативна форма господарювання?

21. В чому ви вбачаєте переваги чи недоліки (якщо такі є) кооперативів порівняно з іншими організаційно-правовими формами ведення бізнесу?

22. Які найважливіші переваги втілюються в кооперативах:

- поєднання в одній особі власника підприємства та його працівника;
- управління підприємством всіма членами кооперативу;
- відчуття власника підприємства та свідоме ставлення до результатів своєї роботи;
- рівноправності всіх членів колективу;
- страхування ризику підприємства через відповідальність всіх членів кооперативу за його зобов'язаннями;
- інше _____

23. Як Ви оцінюєте стан справ у Вашому кооперативі?

- успішний;
- добрий;
- задовільний;
- проблемний;
- безнадійний;

24. Які основні причини заважають нормальному функціонуванню кооперативу?

- застаріла матеріально-технічна база підприємства;
- відсутність кваліфікованих працівників;
- низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію;
- висока собівартість виготовленої продукції;
- нерозвиненість інфраструктури ринку;
- інше _____

25. Які, на Вашу думку, фактори насамперед визначають розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації (відмітьте вірну на Ваш погляд відповідь чи вкажіть свою)?

- нормативно-правове регулювання;
- професіоналізм управлінськй кадрів;
- достатня матеріально-технічна база;
- наявність спільної мети та бажання її досягти;
- власна думка _____

26. Що на Ваш погляд стримує розвиток кооперації в області та Україні? (відмітьте до 3 відповідей)?

- нерозуміння населенням суті обслуговуючої кооперації та недовіра до її реальної можливості;
- недосконалість законодавства;
- брак коштів на заснування кооперативу;
- невпевненість у справі;
- відсутність підтримки з боку органів влади;
- слабка інформованість населення;
- відсутність лідера;
- інші _____

27. І наприкінці вкажіть будьласка дані про себе

з) Ваша посада _____

и) освіта

- вища спеціальна;
- середня спеціальна;
- інше _____

к) стаж роботи в сільському господарстві

- до 10 років;
- 10 – 20 років;
- понад 20 років

л) Ваш вік:

- до 30 років;
- 30 – 40 років;
- понад 40 років.

**Дякуємо за участь в анкетуванні
Бажаємо успіхів!**

**Результати розв'язку оптимізаційної задачі для сільськогосподарського
обслуговуючого кооперативу “Злагода” Житомирського району Житомирської області**

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	
1																						
2	№	Назва	Од. виміру	Змінні															Ліва частина	Знак	Права частина	
3	п/п			x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9	x_{10}	x_{11}	x_{12}	x_{13}	x_{14}	x_{15}				
4		Значення змінної	(x_j)	78,9	12,5	8	28,5	5,2	16,3	45	2,54	7,22	1141	2,31	18,1	3,6	0	26				
5			(x'_j)	0	0	0	0	0	0	8,905	0	0	0	0	6,9	0	0	95				
6		Нижня границя	(x_j)	78,9	12,5	8	28,5	5,2	16,3	45	2,54	7,22	1141	2,31	18,1	3,6		26				
7			(x'_j)															95				
8		Верхня границя	(x_j)	78,9	12,5	8	28,5	5,2	16,3	45	2,54	7,22	1141	2,31	18,1	3,6		26			макс	
9			(x'_j)																			
10		Коеф. Ц. Ф.	(x_j)	150	50	25	75	15	50	200	20	25	8	50	300	9	5	15				
11			(x'_j)	300	100	50	150	30	100	400	40	50	15	100	500	18	10	30			49 309,0	
12				Обмеження																		
13	1	По трудовим ресурсам	люд./год.	5,29	1,64	2,12	5,0	1,05	2,47	3,05	3,0	3,0	1,0	2,8	2,1	1,5	1,5	0,5	2101,37	≤	33570	
14	2	Оранка	га	1															78,90	≤	340	
15	3	Культивация	га		1														12,5	≤	660	
16	4	Боронування	га			1													8	≤	170	
17	5	Посів	га				1												28,5	≤	144	
18	6	Коткування	га					1											5,2	≤	342	
19	7	Косовиця	га						1										16,3	≤	1101	
20	8	Обмолот	га							1									53,9045	≤	220	
21	9	Очистка насіння	т								1								2,54	≤	500	
22	10	Помел	т									1							7,22	≤	500	
23	11	Послуги автотранспорту	год.										1						1141	≤	9360	
24	12	Підкопування буряка, овочів	га											1					2,31	≤	230	
25	13	Постачання зернових	т												1				25	≤	25	
26	14	Обприскування	га													1			3,6	≤	450	
27	15	Внесення м.д.	га														1		0	≤	450	
28	16	Осіменіння тварин	голів															1	121	≤	300	
29	17	По викор. грошово-матеріальних засобів, грн.	грн.	143,6	47,9	23,8	72,2	13,5	47,5	190,0	19,0	23,8	7,1	47,5	288	9,5	4,8	14,0	42629,79	≤	45000	
30	18	Частка послуг членам	(x_j), грн.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	≥	0	
31			(x'_j), грн.	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4	-4			

**Результати розв'язку оптимізаційної задачі для сільськогосподарського
виробничого кооперативу "1 Травні" Любарського району Житомирської області**

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W		
1																									
2	№ п/п	Назва	Од.	Змінні																Ліва	Знак	Права			
3			виміру	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆	x ₇	x ₈	x ₉	x ₁₀	x ₁₁	x ₁₂	x ₁₃	x ₁₄	x ₁₅	x ₁₆	частина			частина		
4		Значення змінної (вир-во)	(x _i)	6200,0	18800	3595,4	0,0	0,0	1226,7	3654,5	0	14526	6831,8	5016,0	7666,5	14268,0	6000,0	600,0	10,0						
5		Виробництво - споживан	(x _i)	6200,0	18800	0,0	0,0	0,0	1226,7	3654,5	0	14508	0,0	0,0	0,0	0,0	6000,0	600,0	10,0						
6		Нижня границя	(x _i)																						
7		Верхня границя	(x _i)																			макс			
8		Коеф. Ц. Ф.	(f _i)	62,03	57,53	53,67	59,85	72,40	70,83	78,95	87,56	41,51	0,00	0,00	0,00	0,00	63,35	534,34	641,67			3 150 938,1			
9				Обмеження																					
10	1	По використанню с.-г.	га	0,04	0,03	0,04	0,05	0,04	0,11	0,002	0,003	0,003	0,003	0,06	0,02	0,006					1692,0	≤	1890		
11	2	По використанню грудових ресурсів	люд.- год.	0,80	0,786	1,056	0,97	0,94	0,067	1,6169	0,13	0,456	0,577	0,317	0,169	0,0677	9,6865	66,86	124	143444,3	≤	239200			
12	4	По гарантованому об'єму виробництва окремих видів продукції	Пшениця (x ₁)	ц	1																6200,0	≥	6200		
13			Жито	ц		1																18800,3	≥	7000	
14			Ячмінь	ц			1												-0,35	-2,33	-9,74	0,0	≥	0	
15			Овес	ц				1														0,0	≥	0	
16			Інші зернові	ц					1													0,0	≥	0	
17			Гречка	ц						1												1226,7	≥	0	
18			Плоди	ц								1										3654,5	≥	0	
19			Цукрові буряки	ц									1									0,0	≥	0	
20			Картопля	ц										1								-1,75	14508,4	≥	0
21			Кормові буряки	ц											1				-0,68	-4,55	-2,18	0,0	≥	0	
22	Багаторічні трави	ц												1			-0,54	-2,96		0,0	≥	0			
23	Однорічні трави	ц													1		-0,73	-5,46	-1,05	0,0	≥	0			
24	Кукурудза на силос	ц														1	-1,42	-9,58		0,0	≥	0			
25	Молоко	ц															1			6000,0	≥	6000			
26	М'ясо ВРХ	ц																1,0		600,0	≥	600			
27	М'ясо свиней	ц																	1,0	10,0	≥	10			
28	5	По розміру витрат	грн	22,6	20,2	20,3	56,6	20,5	16,7	52,6	87,6	37,2	3,3	5,4	2,0	5,4	43,2	408,2	900,2	2000000	≤	2000000			
29	6	По дотриманню агостенційних умов	Зернові	%	0,04	0,03	0,04	0,04	0,05												950,0	≤	950		
30			Гречка	%						0,11												130,0	≤	130	
31			Плоди	%								0,002										8,0	≤	8	
32			Цукрові буряки	%									0,003									0,0	≤	110	
33			Картопля	%										0,003								43,6	≤	85	
34	Кормові буряки	%											0,003							20,5	≤	25			
35		Сіножаті та пасов	%											0,06	0,02	0,01				539,9	≤	550			

SWOT-матриця, побудована на основі аналізу діяльності сільськогосподарських кооперативів

SWOT	Можливості	Загрози
		<ul style="list-style-type: none"> – Розвиток інформаційних технологій, зокрема систем автоматизованого обліку. – Вихід на ринки товарів та матеріально-технічних засобів. – Проведення навчальних (тренінгових) послуг. – Можливість отримання пільг передбачених законодавством. – Зростання ролі людського фактору.
Сильні сторони	SO-стратегії	ST-стратегії
<ul style="list-style-type: none"> – Наявність кооперативного законодавства. – Широкий радіус обслуговування. – Існування національної спілки кооперативів. – Спільне використання великих майнових комплексів. – Можливість отримання послуг, які до цього були недосяжні. – Економічні вигоди. 	<ul style="list-style-type: none"> – Вихід на ринок, збільшення ринкової частки. – Привернення уваги можливих членів до участі у діяльності кооперативів. – Автоматизація системи збуту. – Створення вертикально-інтегрованих систем з метою формування замкнутого циклу з виробництва і реалізації готової продукції. 	<ul style="list-style-type: none"> – Участь у добродійних та гуманітарних акціях. – Розроблення цінової політики стосовно переліку товарів, які підлягають державному регулюванню. – Формування асортиментної політики, тісно пов'язаної із диверсифікацією в напрямку розширення товарного асортименту.
Слабкі сторони	WO-стратегії	WT-стратегії
<ul style="list-style-type: none"> – Неузгодженість законів між собою. – Фінансова слабкість кооперативі. – Невисокий кваліфікаційний рівень багатьох кооператорів. – Недосконала організаційна структура, що не має регіонального рівня. – Низький рівень керування товарними запасами. – Недостатньо ефективна робота з членами. 	<ul style="list-style-type: none"> – Реалізація програм навчання фахівців. – Привернення уваги нових членів шляхом формування оптимального асортименту доступних за ціною послуг. – Оптимізація системи оплати праці на основі ранжування посадової структури підприємства. 	<ul style="list-style-type: none"> – Зосередження на певному географічному ринку (географічне фокусування). – Активна інформаційна діяльність.

**Документи про впровадження
результатів дослідження**

**Сільськогосподарський
багатофункціональний обслуговуючий кооператив
“ЗЛАГОДА”**

Житомирська обл., Житомирський р-н, с. Кодня, вул. Леніна, 21

№ 39 від 20.05.07 р.

Про впровадження у виробництво
наукових розробок Булуя О.Г.

Керівництво сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу “Злагода” Житомирського району Житомирської області прийняло до впровадження результати наукових дослідження Булуя Олексія Григоровича. Зокрема, знайшли практичне застосування питання зміцнення та розвитку кооперативу, підвищення його ефективності, поліпшення системи управління, стимулювання членів кооперативу щодо використання послуг кооперативу, зміцнення господарської дисципліни та дотримання вимог статуту і правил внутрішньої господарської діяльності кооперативу.

Пропозиції автора по застосуванню економіко-математичних задач використано для розробки виробничих програм та планів розвитку кооперативу. Застосування елементів моделювання при вдосконаленні виробничого процесу в кооперативі сприяло оптимізації структури та обсягу послуг, які надаються членам кооперативу та у встановлених межах на сторону. Впровадження перерахованих заходів покращило задоволення потреб споживачів послуг кооперативу та підвищило результати діяльності кооперативу на 10%.

Голова кооперативу

В.М. Хаюк

Державний вищий навчальний заклад
“ДЕРЖАВНИЙ
АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”

Україна
10008, м. Житомир
бульвар Старий, 7
тел. (0412) 37-49-31
факс: (0412) 22-14-02
e-mail: ecos@academy.zt.ua

The State Higher Educational Institution
“THE STATE AGROECOLOGICAL
UNIVERSITY”

7, Blvd. Stary,
10008, Zhytomyr,
Ukraine
phone: +380 (412) 374-931
fax: +380 (412) 221-402
e-mail: ecos@academy.zt.ua

Вих. № 439
“20” 08 2008 р.

У спеціалізовану вчену раду
К 14.083.02 по захисту дисертаційних
робіт на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук ДВНЗ
“Державний агроекологічний університет”

Державний вищий навчальний заклад “Державний агроекологічний університет” засвідчує, що науково-практичні розробки Булуя Олексія Григоровича з проблем дослідження економічної ефективності діяльності сільськогосподарських кооперативів використовуються у навчальному процесі при підготовці студентів економічних спеціальностей, а саме:

- теоретичні й практичні аспекти створення, розвитку і діяльності сільськогосподарських кооперативів, визначення їх результатів та ефективності діяльності при викладанні дисципліни “Сільськогосподарська кооперація”;
- окремі прикладні положення забезпечення малих форм господарювання на селі необхідними технологічними та довідково-інформаційними послугами при викладанні дисципліни “Економіка і організація сільськогосподарського виробництва”.

Проректор з навчальної роботи
кандидат економічних наук, професор

В. М. Микитюк

В. М. Микитюк

УКРАЇНА

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

Головне управління економіки

10014 м. Житомир, вул. Мала Бердичівська, 25. Телефон (0412) 47-38-83 факс 37-04-15
www.economy-zt.info economika@zt.ukrtel.net

26. 07. 07 № 1/1185
на № _____ від _____

У спеціалізовану вчену раду
по захисту дисертаційних
робіт на здобуття наукового
ступеня кандидата
економічних наук

ДОВІДКА

Про впровадження результатів наукових досліджень
Булуя Олексія Григоровича

Головне управління економіки облдержадміністрації розглянуло результати наукових досліджень здобувача Булуя О.Г. щодо удосконалення системи показників економічної ефективності функціонування сільськогосподарських кооперативів, як однієї з важливих складових аналізу їх господарської діяльності. Вважаємо, що вони мають достатнє наукове обґрунтування, представляють певну практичну цінність і можуть впроваджуватися у виробництво для вирішення наступних завдань:

- проведення моніторингу діяльності сільськогосподарської кооперації області;
- використання відносних показників економічної, технічної та аллокативної ефективності при визначенні резервів скорочення витрат та покращання фінансово-економічного становища підприємств;
- зниження собівартості виробництва продукції аграрного сектору за рахунок підвищення продуктивності праці при оптимізації використання виробничих ресурсів;
- запровадження економічних механізмів управління економічними відносинами в агробізнесі.

Начальник головного
управління економіки

З.Б.Янченко

Україна

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

Головне управління агропромислового розвитку

10014, м. Житомир, майдан С.П.Корольова, 3/14, тел. 37-50-68

17.09.07 № 23643

У спеціалізовану вчену раду по захисту дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

ДОВІДКА

Про впровадження результатів наукових досліджень
Булуя Олексія Григоровича

Головне управління агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації розглянуло і прийняло до впровадження наукові розробки здобувача Булуя О.Г. на тему “Економічна ефективність діяльності сільськогосподарських кооперативів” при розробці системи оперативних та перспективних заходів щодо відродження кооперації в області. Зокрема в них знайшли відображення питання створення та розвитку кооперативних підприємств, підвищення їх ефективності, диверсифікації діяльності, управління кооперативом, координації діяльності сільськогосподарських товаровиробників в кооперативі між собою тощо.

Розробки автора щодо оцінки економічної ефективності господарювання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів використовуються при проведенні моніторингу діяльності кооперації області. Запропонований механізм обчислення економічної ефективності обслуговуючих кооперативів допомагає виявити неефективно функціонуючі підприємства та сприяє розробці ґрунтовних рекомендацій по усуненню дії негативних факторів.

Використання результатів досліджень Булуя О.Г. сприяє також розвитку інфраструктури аграрного ринку. Це має свій конкретний вираз у тому, що для сільськогосподарських товаровиробників послідовно і цілеспрямовано формуються сприятливі умови реалізації виробленої ними продукції, забезпечення безперебійного матеріально-технічного постачання, отримання різноманітних послуг технологічного, кредитно-фінансового та інформаційно-консультаційного характеру. Це безперечно підтверджує практичну цінність, актуальність впроваджених наукових розробок та перспективність їх поширення в інших регіонах.

Начальник головного управління
агропромислового розвитку

В.М. Янович

УКРАЇНА
ЧЕРНЯХІВСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Управління агропромислового розвитку

12301, смт. Черняхів, пл. Рад, 1, тел. 4-12-38, факс 4-12-38

29.06.07р № 296/3

У спеціалізовану вчену раду по захисту дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень
Булуя Олексія Григоровича

Управління агропромислового розвитку Черняхівської райдержадміністрації засвідчує, що результати наукового доробку Булуя О.Г., за темою дослідження “Економічна ефективність діяльності сільськогосподарських кооперативів”, знайшли практичне застосування в діяльності виробничої та обслуговуючої кооперації району. А саме, враховані пропозиції та рекомендації по оптимізації напрямів діяльності кооперативів та пошуку резервів зростання доходів сільськогосподарських товаровиробників.

Ряд положень використовуються працівниками управління у вирішенні поточних питань функціонування агропромислового комплексу. Це відображається у рекомендаціях по забезпеченню сільськогосподарських товаровиробників матеріально-технічними засобами на кооперативних принципах, проведенню спільних скоординованих дій на ринках сільськогосподарської продукції, сумісного використання кількох суб'єктами господарювання цілісних виробничих комплексів, створення підприємств по веденню сільськогосподарського виробництва на кооперативних началах.

Начальник управління

А.О. Бернацький

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1 Валентинов В.Л. Сільськогосподарська кооперація та нееквівалентність міжгалузевих відносин: чи існує логічний зв'язок? // Облік і фінанси АПК. – 2007. – №6-7. – С. 111-114.
- 2 Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. – Друге видання, доп. і перероб. – К.: Логос, 2001. – 380 с.
- 3 Рубіна Л.О. Сільськогосподарська кооперація як ефективна форма господарювання в ринковій економіці // Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту. – 2001. – №5-6. – С. 108-109.
- 4 Саблук П.Т., Зіновчук В.В., Лузан Ю.Я. Кооперація в аграрній сфері виробництва. – К.: УАДУ, 2003. – 72 с.
- 5 Сельскохозяйственная кооперация: теория, мировой опыт, проблемы возрождения / За ред. И.Н. Буздолова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн.; М.: “Армита-Маркетинг, Менеджмент”, 1998. – 256 с.
- 6 Олсон Мансур. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп: Пер. с англ. – М.: ФЭИ, 1995. – 174 с.
- 7 Білій М.М. Кооперативи: їхнє місце в організаційній структурі економіки // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №6. – С. 99-106.
8. Марвін А. Шаарс Кооперативи: принципи і практика: Пер. з англ. – К.: ВОКА, 1994. – 68 с
- 9 Пажитнов К. А. Історія світової кооперації. – К.: Книгоспілка, 1928. – 277 с.
- 10 Черевко Г.В., Горбонос Ф.В., Павленчик Н.Ф. Роль кооперації у розвитку аграрних відносин в Україні // Економіка АПК. – 2000. – №11. – С. 16-19.
- 11 Чайнов А.В. Краткий курс кооперации. – 4-е изд. – М.: Центральное товарищество “Кооперативное издательство”, 1925. – 80 с.
- 12 Шмелев Г. А. В. Чайнов о сущности и основных принципах сельскохозяйственной кооперации // АПК: экономика, управление. – 1998. – №2. – С. 11-20.

- 13 Туган-Барановський М. И. Социальные основы кооперации. – М.: Экономика, 1989. – 496 с.
- 14 Фличинских Т.Н. Развитие кооперации и интеграционных процессов в АПК // Аграрная наука. – 2001. – №2. – С. 7-8.
- 15 Бакай С.С., Ковбаса О.О. Передумови та проблеми розвитку обслуговуючої кооперації в Україні // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2005. – №2. – 97-103.
- 16 Підприємництво в аграрній сфері економіки / За ред. П.Т. Саблука, М. І. Маліка, Ю.О.Лупенка, Л.В. Романової та ін. – К.: Віпол, 1997. – 420 с.
- 17 Фролов В.И. Принципы функционирования различных типов сельскохозяйственных кооперативов // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 1996. – №12. – С. 32-34.
- 18 Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. – К.: Логос, 1999. – 224 с.
- 19 Кравченко С.А. Адаптация сельскохозяйственных кооперативов в рыночной сфере: сущность, механизм, модели. – К.: ННЦ “ИАЭ”, 2005. – 556 с.
- 20 Сухарський В.С. Економічний словник-довідник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. – 328 с.
- 21 Економічний словник-довідник / За ред. док. екон. наук, професора С.В. Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
- 22 Економічна енциклопедія: У 3-х т. / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2001. – Т. 2. – 848 с.
- 23 Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 р. №1087-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №5. – ст. 35.
- 24 Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №39. – ст. 261.
- 25 Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. №436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №18. – ст. 144.

- 26 Про об'єднання громадян: Закон України // Відомості Верховної Ради України – 1992. – №34. – ст. 504.
- 27 Булуй О.Г. Мотиваційний механізм функціонування кооперативів // Формування стратегії розвитку регіонального АПК: Мат. міжфак. наук.-практ. конф. молодих вчен., маг. та аспір. – Житомир: Вид-во “Державний агроекологічний університет”, 2005. – С. 135-138.
- 28 Онищенко О.М. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: оцінка положень формування і функціонування // Економіка України. – 1999. – №1. – С. 56-65.
- 29 Думкас А.Н. Кооперационные и интеграционные взаимосвязи в агропромышленном производстве // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 1996. – №1. – С. 15-17.
- 30 Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: створення і діяльність / Ред. кол.: М.П. Гриценко (відп. ред.) та ін. – К., Київська обл. аграрна дорадча служба. – 2005. – 68 с.
- 31 Павлишенко М.М. Закономірності розвитку форм власності та аграрна реформа // Економіка АПК. – 2005. – №4. – С. 23-30.
- 32 Ротэ А., Лисситса А. Аграрный сектор восточной Германии в переходном периоде – исходная ситуация, развитие и основные проблемы // Discussion paper. – 2005. – №82. – 37 с.
- 33 Політична економія: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / За ред. В. О. Рибалкіна, В. Г. Бодрова. – К.: Академвидав, 2004. – 672 с.
- 34 Нечипоренко О.М. Соціально-економічна сутність кооперування в сільському господарстві // Вісн. аграр. науки. – 2003. – №8. – С. 60-63.
- 35 Кооперативы в Западной Европе. Реферативный сборник под ред. Головина В.Г., Никифорова Н.В. – М.: ИНИОН АН СССР, 1989. – 192 с.
- 36 Гребець Г.П., Куцина Л.В. Роль кооперації в реформуванні аграрних відносин в Україні // Проблеми ефективного функціонування АПК в

умовах нових форм власності та господарювання: Кол. моногр. – У 2-х т. – К.: ІАЕ, 2001. – Т. 1. – С. 211-213.

- 37 Українська модель сільськогосподарської кооперації: етапи формування та розвитку / Беренштейн Л.Ю., Каденюк О.С., Коломієць С.С. та ін. – К.: НАУ, 2002. – 100 с.
- 38 Сільськогосподарська кооперація: суть та проблеми розвитку в Україні. / За ред. М.Й. Маліка. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – 166с.
- 39 Hans-H. Münkner Co-operative Principles and Co-operative Law. – Marburg, 1974. – 148 p.
- 40 Полтавський Ю.А., Супрун О.М., Калита В.Г. Роль обслуговуючої кооперації у підвищенні прибутковості аграрних підприємств // Вісн. Полтавської держ. аграр. акад. – 2004. – №4. – С. 108-109.
- 41 Ковбаса О.О., Іванюта В.Ф., Перевай О.Б. Кооперування – важлива умова забезпечення конкурентоздатності селянських (фермерських) господарств // Вісн. Полтавського держ. с.-г. ін. – 2001. – №5-6. – С. 67-68.
- 42 Федорович В.І. Значення кооперації для розвитку сільського господарства в Україні // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття: Зб. наук. пр. учасників міжнар. наук.-практ. конф. – К.: Укоопосвіта, 2001. – С. 101-108.
- 43 Вершинин В. Проблемы становления сельскохозяйственных кооперативов в России // АПК: экономика, управление. – 1995. – №12. – С. 15-20.
- 44 Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (практичний посібник) / За ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 2000. – 555 с.
- 45 Гриценко М.П., Малік М.Й., Пулім В.А. Сільськогосподарська кооперація: проблеми, шляхи розв'язання // Економіка АПК. – 2007. – №1. – С. 51-58.
- 46 Кириленко І.Г. Вишукувати шляхи підвищення ефективності виробництва // Економіка АПК. – 2000. – №2. – С. 31-33.

- 47 Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко, та ін.; За ред. П.Т. Гайдуцького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
- 48 Старицька О.П. Адаптація сільського господарства до ринкових умов // Агроінком. – 2004. – №9-10. – С. 22-25.
- 49 Войнаш Л.Г. Концептуальні засади формування системи управління персоналом у споживчій кооперації України // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття: Зб. наук. пр. учасників міжнар. наук.-практ. конф. – К.: Укоопосвіта, 2001 – С. 86-92.
- 50 Канінський П.К. Спеціалізація та кооперація тваринництва зони Лісостепу в умовах ринкової економіки. – К., 2000. – 450 с.
- 51 Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: Практ. посіб. / Р. Блок, В.В. Гончаренко, Н.А. Іванова та ін. – К.: Урожай, 2001. – 288 с.
- 52 Крисальний О.В. Розвиток кооперації в контексті аграрної реформи в Україні // Економіка АПК. – 1995. – №10. – С. 29-33.
- 53 Зіновчук В.В. Місце і роль кооперативів в агробізнесі країн європейського союзу // Економіка АПК. – 2000. – №2. – С. 80-86.
- 54 Авторитаризм, синергетика руйнувань і позитивних змін: Науково-популярне видання / Є.І. Ходаківський, І.Г. Грабар, Ю.С. Цал-Цалко. – Житомир, 2007. – 206 с.
- 55 Горбонос Ф.В. Кооператив як форма прояву відносин // Економіка АПК. – 2004. – №9. – С. 26-32
- 56 Ушагов И. Аграрная реформа и развитие кооперации АПК России // АПК: экономика управления. – 1996. – №8. – С. 19-21.
- 57 Пікус Р.В. До питання розвитку кооперації фермерських господарств // Економіка АПК. – 1998. – №1. – С. 21-23
- 58 Стадник А.А. Розвиток кооперативного руху в Україні // Фінанси України. – 2004. – №7. – С. 104-109.

- 59 Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття // Зб. наук. пр. учасників міжнар. наук.-практ. конф. – К.: Укоопосвіта, 2001 – 345 с.
- 60 Онищенко О.М. Сільськогосподарські підприємства після реорганізації: ресурсозабезпеченість, виробничі затрати, продуктивність // Економіка України. – 2004. – №12. – С. 52-63.
- 61 Основи економічних знань: Навч. посіб. / А.С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2002. – 543 с.
- 62 Україна за роки незалежності: 1991-2003 рр. – 5-е вид., перероб. та доп. – К.: Нора-Друк, 2003. – 560 с.
- 63 Месель-Веселяк В.Я., Саблук П.Т., Малік М.Й. Розвиток форм господарювання на селі / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Меселя-Веселяка. – К.: Урожай, 1993. – 376 с.
- 64 Горбонос Ф. Р. Кооперація: методологічні і методичні основи. – Львів: Львівський ДАУ, 2003. – 264 с.
- 65 Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття // Зб. наук. пр. учасників міжнар. наук.-практ. конф. – К.: Укоопосвіта, 2001 – 345 с.
- 66 Ткач А., Панаєдова Г. Государственная кооперативная политика в странах-членах СНГ // Международный с.-х. журнал. – 2005. – №5. – С. 25-27.
- 67 Козюра І. Роль кооперативного сектора в розвитку територій: канадський досвід // Економіка України. – 2002. – №11. – С. 80-83.
- 68 Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 р. №2982-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №1. – ст. 17.
- 69 Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах: Указ Президента України від 19.12.2000 р. №1348/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 51. – ст. 2198.

- 70 Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку: Указ Президента України від 08.08.2002 р. №694/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – №32. – ст. 1507.
- 71 Добрякова С.В. До питання про неприбуткову природу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів // Підприємництво в умовах поживлення економіки України: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – 2002. – №2: Підприємництво: проблеми становлення та функціонування. – С. 93-94.
- 72 Молдаван Л.В. Роль сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у процесі реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств / Тасіс: Сприяння розвитку сільськогосподарських кооперативних організацій в Україні. – К., 2000. – 52 с.
- 73 Павленчик Н.Ф. Кооперація в агробізнесі Львівської області: Автореф. дис. ... канд. екон. наук. – Львів: Видавничо-поліграфічний відділ ЛьвЦНТЕІ, 2003. – 20 с.
- 74 Гасцька-Колотило Я.З. Організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Ін. держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2003. – 18 с.
- 75 Апопій В.В. Фінансові взаємовідносини споживкооперації й АПК // Фінанси України. – 1999. – №10. – С. 40-44.
- 76 Гончаренко В.В. Про кредитну кооперацію // Економіка України. – 2000. – №4. – С. 24-30.
- 77 Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
- 78 Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методологія, аналіз: Монографія. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
- 79 Економічна енциклопедія: У 3-х т. / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – Т. 1. – 864 с.

- 80 Пархоменко Л.М. Теоретичні основи дослідження економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в умовах ринку // Економіка АПК. – 2006. – №8. – С. 82-87.
- 81 Шваб Л.І. Економіка підприємств: Навч. посіб. для студ. ВНЗ. – 2-ге вид. – К.: Каравела, 2005. – 568 с.
- 82 Економіка підприємств / П.П. Руснак, В.Г. Андрійчук, А.А. Ільєнко та ін.; За ред. П.П. Руснака. – Біла Церква, 2003. – 256 с.
- 83 Захожай В.Г. Статистика маркетингу: Опорний конспект лекцій / За заг. ред. В.Б. Захожая. – К.: МАУП, 2001. – 64 с.
- 84 Економіка підприємства: Підручник / За ред. С.Ф. Покропивного. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.
- 85 Бродський Ю. Б., Булуй О. Г. Оцінка економічної ефективності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів // Вісн. Держ. агрокол. ун-ту. – 2007. – № 1. – С. 210-217.
- 86 Зіновчук В. В., Бродський Ю. Б., Булуй О. Г. Методика оцінки ефективності функціонування обслуговуючих кооперативів // Роль соціального капіталу та локальних ініціатив у забезпеченні сільського розвитку: Доп. Міжнар. симпозіуму. – Житомир: Вид-во «ДВНЗ “Державний агроєкологічний університет”», 2007. – С. 102-112.
- 87 Макушок О.В. Формування системи маркетингу у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах: Дис. ... к. е. н.: 08.07.02 / Держ. агрокол. ун-т. – Житомир, 2005. 198 с.
- 88 Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. – В 2-х т. – Таллин, 1995. – Т. 1. – 399 с.
- 89 Панчишин С.П. Макроекономіка: Навч. посібник. – Вид. 2-ге, стереотипне. – К.: Либідь, 2002. – 616 с.
- 90 Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / За ред. Р.М. Дякіна. – К.: Міжнар. екон. фундація, 2002. – 704 с.

- 91 Садура О.Б. Підвищення економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств: Автореф. дис. ... канд. екон. наук.: 08.07.02 / Держ. агрокол. ун-т. – Житомир, 2005. – 20 с.
- 92 Черемисина С.Г. Развитие виноградо-винодельческого производства Крыма: Монография. – К.: ННЦ ИАЭ, 2006. – 490 с.
- 93 Лисситса А., Бабичева Т. Анализ оболочки данных (DEA) – современная методика определения эффективности производства // Discussion paper. – 2003. – №50.– 32 с.
- 94 Coelli T.J. A guide to DEAP version 2.1: a data envelopment analysis (computer) program. – Armidale, CEPA, 1996. – 50 p. (www.une.edu.au/econometrics/cepa.htm).
- 95 J. Sunghan, T. Kim Measuring efficiency of global electricity companies using data envelopment analysis model // www.ceek.org/data/dea_eff.doc.
- 96 Banker R.D., Cooper W.W., Seiford L.M., Thrall R.M., Zhu J. Returns to scale in different DEA models // European Journal of Operational Research. – 2004. – Vol. 154, Issue 2. – P. 345-362.
- 97 Ушкаренко Ю.В. Методичні основи дослідження розвитку сільськогосподарської кооперації // Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – В 3-х ч. – Житомир: Вид-во “Держ. агрокол. ун-т”, 2005. – Ч. 2: Методи економічних досліджень. – С. 100-104.
- 98 Моніторинг економічного і соціального розвитку регіонів України / Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції. – К.:, 2006. – 163 с.
- 99 Програма економічного і соціального розвитку Житомирської області на 2006 р. / Гол. упр. екон. Житомир. облдержадміністрації. – Житомир, 2006. – 148 с.
- 100 Статистичний щорічник Житомирської області за 2002 рік / За ред. Л.О. Рижкової; – Житомир, Гол. упр. стат. у Житомир. області, 2003. – 448 с.

- 101 Статистичний щорічник Житомирської області за 2003 рік / За ред. Л.О. Рижкової; – Житомир, Гол. упр. стат. у Житомир. області, 2004. – 383 с.
- 102 Статистичний щорічник Житомирської області за 2004 рік / За ред. Л.О. Рижкової; – Житомир, Гол. упр. стат. у Житомир. області, 2005. – 422 с.
- 103 Статистичний щорічник Житомирської області за 2005 рік / За ред. Л.О. Рижкової; – Житомир, Гол. упр. стат. у Житомир. області, 2006. – 449 с.
- 104 Агропропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 292 с.
- 105 Баланюк І.Ф. Подолання перешкод у розвитку обслуговуючих кооперативів // Формування та розвиток аграрного ринку: Матеріали 6-х річних зборів Всеукр. конгресу вчених екон.-аграр. – К.: НЦЦ “ІАЕ”, 2004. – С. 349-351.
- 106 Канінський П.К. Спеціалізація сільськогосподарських підприємств: Монографія. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 348 с.
- 107 Паникарова С. Оценка экономической эффективности деятельности вертикального сельскохозяйственного кооператива // АПК: экономика, управление. – 2005. – №7. – С. 71-74.
- 108 Ціноутворення в умовах формування ринкових відносин в АПК / За ред. акад. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 1997. – 503 с.
- 109 Техніко-економічне обґрунтування депресивності територій Житомирської області / Гол. упр. екон. Житомир. облдержадміністрації. – Житомир, 2003. – 17 с.
- 110 Політика і розвиток сільськогосподарського господарства в Україні / За ред. Штефана фон Крамона-Таубаделя, С. Зорі, Л. Штріве. – К.: Альфа-Принт, 2001. – 312 с.
- 111 Амбросов В., Онегіна В. Підтримка цін і стабілізація доходів сільськогосподарських товаровиробників // Економіка України – 2002. – №1. – С. 66-69.

- 112 Микитюк В.М., Скидан О.В. Формування продовольчої безпеки в Україні: регіональний аспект. – Житомир: Вид-во “Держ. агрокол. ун-т, 2005. – 248 с.
113. Плющ І.С. Механізми функціонування ринкової економіки. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 101 с.
- 114 Гайдучок Т.С. Формування та використання основних засобів в аграрних підприємствах Центрального Полісся: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.07.02 / Держ. агрокол. ун. – Житомир, 2004. – 20 с.
- 115 Аграрний сектор України у 2005 році / Координаційна рада з питань аграрної політики при Кабінеті Міністрів України, проект ПРООН “Аграрна політика для людського розвитку”. – К., 2006. – 88 с.
- 116 Інвестиції в основний капітал за 1995-2002 роки: Стат. збір. – Житомир: Житомирське обласне управління статистики, 2003. – 48 с.
- 117 Статистичний щорічник Житомирської області за 2006 рік / За ред. Л.О. Рижкової; – Житомир, Гол. упр. стат. у Житомир. області, 2007. – 441 с.
- 118 Суліменко Л. А., Булуй О. Г. До питання щодо кооперації // Вісн. Держ. агрокол. ун-ту. – 2004. – № 1. – С. 209-214.
- 119 Кириленко І. Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи. – К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2005. – 452 с.
120. Береговий В.М. Формування виробничих кооперативів// Економіка АПК. – 2000. – №11. – С.31 – 34.
121. Sabates-Wheeler R. Farm Strategy, Self-Selection and Productivity: Can Small Farming Groups Offer Production Benefits to Farmers in Post-Socialist Romania? // World Development. – 2002. – Vol. 30, №10. – P. 1737–1753.
122. Криворак А. Сельскохозяйственный производственный кооператив и перспективы его развития в условиях современной рыночной экономики // Економіст. – 2005. – №3. – С. 30-32.
- 123 Макаренко П.М., Мельник Л.Ю. Проблеми розвитку приватно-колективних форм організації сільськогосподарського виробництва в

- умовах ринку // Формування та розвиток аграрного ринку: Матеріали 6-х річних зборів Всеукр. конгресу вчених. екон.-аграр. – К.: НЦЦ “ІАЕ”, 2004. – С. 450-462.
- 124 Бурачек І.В. Виробничі сільськогосподарські кооперативи як нова форма господарювання в АПК // Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК. – К., 2001. – Ч.2. – С. 60-64.
- 125 Бурачек І.В. Класифікація та розвиток форм виробничої кооперації в сільському господарстві // Економіка АПК. – 2003. – №4. – С. 55-61.
- 126 Сорока М., Самсоненко Л., Краснодемська З. Земля має власника. Реального! // Урядовий кур'єр. – 2000. – 20 травня.
- 127 Онищенко О.М. Зрушення в організаційній структурі сільськогосподарських підприємств // Економіка України. – 2004. – №11. – С. 58-68.
- 128 Кісіль М.І., Ролінський О.В. Ефективність інвестицій сільськогосподарських виробничих кооперативів. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 228 с.
- 129 Ролінський О.В. Формування власних інвестиційних ресурсів сільськогосподарських виробничих кооперативів // Облік і фінанси АПК. – 2005. – №4. – С. 45-49.
- 130 Булуй О.Г. Оцінка окремих положень організації та функціонування сільськогосподарських виробничих кооперативів // Формування стратегії розвитку регіонального АПК: Мат. другої міжфак. наук.-практ. конф. молодих вчен. – Житомир: Вид-во “Державний агроекологічний університет”, 2006. – С. 86-88.
- 131 Бурачек І.В. Розвиток виробничих кооперативів в сільському господарстві перехідного періоду: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.07.02 / Держ. агрокол. ун. – Житомир, 2005. – 20 с.
- 132 Онищенко О.М. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: особливості, досвід формування, перші результати господарювання // Економіст. – 1999. – №7. – С. 48-55.

- 133 Булуй О.Г. Особливості формування сільськогосподарських виробничих кооперативів трансформаційного періоду // Агроінком. – 2006. – №11-12. – С. 43-45.
- 134 Факторный, дискриминантный и кластерный анализ: Пер. с англ. / Дж.-О. Ким, Ч.У. Мьюллер, У.Р. Клекка и др.; Под ред. И.С. Енюкова. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 215 с.
- 135 Бююль А., Цёфель П. SPSS: искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей: Пер. с нем. – СПб.: ООО “ДиаСофтЮП”, 2002. – 608 с.
- 136 Канінський П.К. Розвиток спеціалізації та кооперації в тваринництві зони Лісостепу. К.: ІАЕ УААН, 2003. – 466 с.
- 137 Пахомчик С. Формирование системы сельскохозяйственной кооперации в АПК региона // АПК: экономика, управления. – 2004. – №10. – С. 21-26.
- 138 Зіновчук В.В. Сільськогосподарська кооперація: теорія, методологія, практика: Автореф. дис. ... док. екон. наук: 08.07.02 / ІАЕ УААН. – К., 2000. – 33 с.
- 139 Кісіль М.І. Створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів // Економіка АПК. – 2000. – №4. – С. 22-28.
- 140 Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції” / Авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, Мін-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
- 141 Рыночная трансформация аграрного сектора региона / Под ред. В.В. Зиновчука. – Житомир: Гос. агроэкол. ун-т, 2002. – 78 с.
- 142 Про заходи щодо забезпечення виконання завдань, передбачених Програмою діяльності Кабінету Міністрів України: Лист Головного управління сільського господарства і продовольства Житомирської облдержадміністрації №4508/3 від 23.12.04 р. – Житомир, 2004. – 8 с.

- 143 Булуй О. Г. Роль обслуговуючої кооперації у розвитку аграрних відносин у Житомирській області // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. – 2006. – №3-4. – С. 125-131.
- 144 Цимбал В.О. Удосконалення виробничих відносин у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах // Економіка АПК. – 2004. – №3. – С. 84-90.
- 145 Булуй О. Г. Проблеми та перспективи розвитку сільськогосподарської кооперації в Житомирській області // Агроінком. – 2006. – №2. – С. 24-27.
- 146 Сільськогосподарська кооперація: суть та проблеми розвитку в Україні / П.Т. Саблук, В.П. Ситник, М.Й. Малік, О.В. Крисальний і ін. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – 162 с.
- 147 Уркевич В. До питання про правову природу пайового фонду сільськогосподарського кооперативу // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – №8. – С. 54-57.
- 148 Нечипоренко О.М. Економічні відносини між партнерами при кооперуванні // Економіка АПК. – 2002. – №7. – С. 24-28.
- 149 Щодо можливості визначення статусу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій: Лист ДПАУ від 12.03.04 р. №1898/6/15-1316 // Баланс Агро. – 2004. – №14. – С. 13-14.
- 150 Абрамова І.В. Ефективність державної підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів // Вісн. ДАУ. – 2005. – №2. – С. 353-359.
- 151 Башнянин Г. І., Лазур П. Ю., Медведєв В. С. Політична економія. – К.: Ніка-Центр, Ельга, 2000. – 528 с.
- 152 Вычислительная техника в животноводстве / Власов В.И., Славов В.П., Ильяков А.А., Малютин В.П. – К.: Вища школа, 1989. – 328 с.
- 153 Кравченко Р.Г. Экономико-математические методы в организации и планировании сельскохозяйственного производства. – М.: Колос, 1973. – 528 с.

- 154 Типові норми продуктивності і витрат палива на збирання сільськогосподарських культур / В.В. Вітвіцький, І.М. Демчак, В.С. Пивовар та ін. – К.: НДІ Укراгропродуктивність, 2005. – 544 с.
- 155 Типові норми продуктивності машин і витрат палива на передпосівному обробітку ґрунту. – К.: НДІ Украгропродуктивність, 2005. – 672 с.
- 156 Малютин В.П. Экономико-математические методы в организации и планировании сельскохозяйственного производства: Метод. разработки. – Житомир: Облполиграфія, 1977. – 70 с.
- 157 Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків України / За ред. О.М. Шпичака. – К.: ІАЕ, 2000. – 585 с.
- 158 Валентинов В.Л. Вертикальна координація як фактор розвитку міжгалузевих відносин в АПК // Економіка АПК. – 2006. – №6. – С. 26-29.
- 159 Стратегія економічного і соціального розвитку Житомирської області на 2004-2015 роки / Житомир. обл. держ. адміністрація. – Житомир:, 2004. – 268 с.
- 160 Концепція Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006-2010 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.12.2005 р. №536-р // Офіційний вісник України. – 2005. – №52. – ст. 3339.
- 161 Про розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: Наказ Мін-ва аграр. політики України №168 від 31.08.2000 // <http://uazakon.com/document/spart40/inx40250.htm>.
- 162 Чернікова Н.М. Формування механізму комплексного розвитку сільськогосподарського виробництва з виробництва обслуговуючої кооперації: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.07.02. / Луганський нац. ун-т. – Луганськ, 2006. – 20 с.
- 163 Стадник А.А. Розвиток кооперативного руху в Україні // Фінанси України. – 2004. – №7. – С. 104-109.
- 164 Могильний О.М. Обслуговуючі кооперативи як суб'єкти аграрного ринку (проблеми нормативно-правового забезпечення) // Пропозиція. – 2000. – №8/9. – С. 108-110.

- 165 Лобанов М.І. Організація створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів: Курс лекцій для студ. вищих аграр. закладів освіти II-IV рівнів акредитації з економ. спец. – К.: Аграр. освіта, 2000. – 66 с.
- 166 Волик А.М. Розвиток виробничої та обслуговуючої сільськогосподарської кооперації в Україні // Економіка АПК. – 2000. – №4. – С. 38-40.
- 167 Серов Е.В. Сельскохозяйственная кооперация в СССР. – М.: Агропромиздат, 1991. – 160 с.
- 168 Козлова О.А. Организационно-экономический механизм формирования маркетинговых кооперативов в АПК (на примере продуктового молочного подкомплекса апк Омской области): Автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Ярославль, 2002. – 20 с.
- 169 Cooperative Organization and Structure // Cooperative Information Report, Section 6. – 1988. – №1. – 55 с.
- 170 Пошкус Б. Сельскохозяйственная кооперация в условиях многоукладной экономики АПК России // АПК: экономика, управление. – 1996. – №8. – С. 22-24.
- 171 Ушачев И. Аграрная реформа и развитие кооперации в АПК России // АПК: экономика, управление. – 1996. – №8. – С. 14-21.
- 172 Нечипоренко О.М. Формування кооперативних підприємств в аграрному секторі економіки: Монографія. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 172 с.